

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

KAZAKİSTAN'DA BAĞIMSIZLIKTAN SONRA İTİKADİ
EĞİLİMLERİN FAKTÖRLERİ: HANEFÎ VE MÂTÜRÎDÎ ÇİZGİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Velyamzhan TOKHTAKHUN

BURSA-2020

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

KAZAKİSTAN'DA BAĞIMSIZLIKTAN SONRA İTİKADİ
EĞİLİMLERİN FAKTÖRLERİ: HANEFÎ VE MÂTÜRÎDÎ ÇİZGİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Velyamzhan TOKHTAKHUN
Orcid: 0000-0003-1847-2009

Danışman
Prof. Dr. Tefvik YÜCEDOĞRU

BURSA-2020

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Velyamzhan TOKHTAKHUN

Üniversite : Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimler

Bilim Dalı : Kelam

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı : xii+97

Mezuniyet Tarihi :

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Tefvik Yücedoğru

Kazakistan’da Bağımsızlıktan sonra itikadi eğilimlerin faktörleri: Hanêfi ve Mâtürîdî çizgi

Bu araştırmada Kazakistan Cumhuriyetinin itikadi eğilimi olan Hanêfi ve Mâtürîdî çizginin tanıtımı yapılmıştır.

Çalışma giriş, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kazakistan tarihi ile islamlaşma süreci, kazak müelliflerin hayatı ve eserleri, Kazakistan’da Hanefiliği ve Matüridiliği devam ettiren müelliflerin hayatı ve eserleri hakkında özet niteliğinde bilgiler verilmiştir.

İkince bölümde ise: Tevhid, İslâm dini, İmanın tarifi, kapsamı ve ilgili konular hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise: İmân esasları, ilâhiyyat, nübüvvât ve sem’iyyât konuları üçe ayrılarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kelam, Ebû Hanife, İmam Mâtürîdî, ilmihal

ABSTRACT

Name and Surname : Velyamzhan TOKHTAKHUN
University : Uludag University
Institution : Institute of Social Sciences
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Kalam
Degree Awarded : MA
Page Number : xii+97
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Tevfik Yücedoğru

Factors of belief tendencies in Kazakhstan after independence: Hanefi and Maturidi line

In this paper the introduction of the Hanafi and Mâturîdî beliefs was made about the precedent credit of the Republic of Kazakhstan.

The thesis consists of three parts. In the first part, brief information about the history of Kazakhstan and the process of Islam, the life and works of Kazakh authors, the life and works of the authors who continued the Hanafi and Maturidism in Kazakhstan were given.

In the second part: Information was given on the subjects of Tawhid, the religion of Islam, the Description of the Faith, its Scope and Related Topics.

In the third part: Principles of faith, divinity, nubovat and sem'iyiyat are divided into three.

Key Words: Kalam, Imam Abu Hanifa, Imam Maturidi, Ilmihal

ÖNSÖZ

Ele aldığımız araştırma, Kazakistan’da mevcut olan Hanefilik ve Mâtürîdîlik konusunda itikadî eğilimlerin faktörleri hakkında bilgi vermektedir. Bilhassa Kazakistan’ın bağımsızlıktan sonraki itikadi durumu ile ilgili bilgilerin verilmesi amaçlanmaktadır.

Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kazakistan coğrafyasının Çarlık Rusya ve Sovyet dönemindeki dini ve kültürel çevresi, Kazakistan’ın tarihi, Kazak topraklarının islâmileşme süreci, kazak müelliflerin ve düşünürlerin hayatı ve eserleri, Kazakistan’da Hanefilik ve Mâtürîdîlik ekollerini devam ettiren isimler ve onların eserleri hakkında kısaca bilgiler verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ifade ettiğimiz müelliflerin görüşleri ve izahları bağlamında tevhid, akaid, imân ve İslama dair konular işlenmektedir. Tezin üçüncü bölümünde ise İmân esasları kelâm sistematığına uygun olarak, ilâhiyyat, nübüvvet ve sem’iyyât mevzuları ayet ve hadis ışığında tasnife tabi tutulmuştur.

Ders ve tez döneminde bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim muhterem hocam Prof. Dr. Tevfik Yücedoğru’ya ve tahsilime katkı sunan diğer bütün hocalarıma içten şükranlarımı sunuyorum. Yine içtenlikle bu tezi bitirmeyi nasip eden Cenâb-ı Hakk’a hamdü senalar ediyorum.

Velyamzhan Tokhtakhun

Bursa 2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE HEDEFİ	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİNİN ÖNCESİ VE SONRASI: DİNİ YAPISI VE DİNİ POLİTİKASI

1. KAZAKİSTAN'IN ÇARLIK RUSYA TARAFINDAN SÖMÜRGELEŞTİRİLME SÜRECİ.....	4
2. SOVYET SİSTEMİNİN KAZAKİSTAN'A ZARARLI ETKİSİ: İSLAM DİNİ VE HAYATTA KALMA STRATEJİSİ	9
3. KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NİN BAĞIMSIZLIĞI VE DİNİ DURUMU ...	14
4. KAZAKİSTAN'IN DİNE YÖNELİK SİYASETİ.....	15
5. KAZAKİSTAN'DA BAĞIMSIZLIKTAN SONRASI KURULAN DİNİ MÜESSESELER VE İTİKADİ EĞİLİMLERİN FAKTÖRLERİ.....	16
6. KAZAKİSTAN'DA HANEFİLİK VE MATÜRİDİLİK.....	18
7. KAZAKİSTAN'DA HANEFİLİĞİ VE MATÜRİDİLİĞİ DEVAM ETTİREN ÖNEMLİ İSİMLER	18
7.1. Abay (İbrahim) Kunanbayev (1845-1904)	19

7.2. Şakarim Kudayberdiuli (1858-1931).....	21
7.3. Saduakas Gilmani (1890-1972).....	23
7.4. Şeyh Absattar Haji Derbisali.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

TEVHİD, AKÂİD, İMÂN ve İSLÂMA DAİR

1. TEVHİD İLMİNİN TEMELLERİ	28
1.1. Aklın hükmü ve onun beyanı.....	30
2. İMÂN	32
2.1. İmanın Tarifi, Kapsamı ve İlgili Konular.....	32
2.2. Kelime-i Tayyibenin fazileti	35
2.3. Kelime-i Tayyibenin faydası.....	35
2.4. İmân, Tasdîk ve İkrâr	35
2.5. İmânın alâmetleri.....	36
2.6. İmânın insan hayatındaki etkileri.....	37
2.7. İnsanı imândan çıkararak eylemler.....	38
2.8. Şirk ve onun çeşitleri.....	39
3. İNSAN VE DİN	42
3.1. Yaratıcı ile yaratılanın arasındaki ilişkisi.....	42
3.2. İnsan ve Dindarlık	43
3.3. Din ihtiyacı ve zorunluluk.....	43
4. İSLÂM DİNİ	44
4.1. İslâm semavi dinlerin sonucusudur.....	45
4.2. İslâm dininin Akaidi ve Şeriati.....	46
4.3. İslâm dini alemşumul bir dindir	47
4.4. İslâm dini kişileri muslüman olmaya zorlamaz.....	48
4.5. İslâm, laik devlet ve laik toplum.....	48
4.6. İslâm, anavatan ve askerlik hizmeti	49
4.7. İslâm ve etnik gruplar.....	50
4.8. İslâm ve Dinlerarası İlişkiler, Hoşgörü	51
4.9. İslâm ve gelenekler	51
4.10. İslâm'ın bilim, eğitim ve talebelerin yetiştirilmesine karşı tutumu.....	52
4.11. İslâm ve tıp.....	53
4.12. İslâm ve aile.....	53
4.13. İslâm'ın kumar, uyuşturucu ve alkole karşı tutumu.....	54
4.14. (KMDİB) in radikal ve sahte dinsel kuruluşlara karşı tutumu.....	54
4.15. İslâm ve Cihad	54
4.16. İslâm ve tek bir topluluk (Ümmet) kavramı.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAN ESASLARI

1. İLÂHİYYÂT BAHİSLERİ	58
1. 1 Allah'a İmân	58
1. 2 Allah'ın varlığının delilleri (İsbât-ı Vâcib).....	60
1. 3 İnsanın yaratılış nedeni	64
1. 4 Allah'ı Tanımının Vasıtaları.....	65
1. 5 Allah Teâlâ'nın Sıfatlarını Bilmenin Yolu.....	68
2. ALLAH'IN SIFATLARI	71
2.1. Zâti Sıfatlar.....	71
6.1.1. Vücûd (Sıfâtı-ı Nefsiyye).....	71
6.1.2. Yüce Allah'ın Vucud sıfatının delili.....	71
6.1.3. Allah Teâlâ'nın var olması zorunlu olduğuna delil.....	72
6.1.4. Allah'ın Kıdem sıfatının delili	72
6.1.5. Allah Teâlâ'nın Baki olduğunun delili.....	73
6.1.6. Allah Teâlâ'nın sonradan olanlara benzemediğine dair delili.....	74
2.2. Sübûtî Sıfatlar.....	75
2.2.1. Hayat	75
2.2.2. İlim	75
2.2.3. İrade.....	75
2.2.4. Kudret.....	75
2.2.5. Kelam	75
2.2.6. Sem.....	75
2.2.7. Basar.....	76
2.2.8. Tekvin	77
2.3. Kaza ve Kadere İmân.....	77
2.4. Kaza ve Kaderin manası.....	77
2.5. Kaza ve Kader sorunu	78
2.6. Kaza ve Kadere imân etmenin hikmeti	79
3. SEM'İYYÂT BAHİSLERİ	80
3.1. Ruhânî alem	80
3.2. Meleklerle İmân	81
3.3. Cin ve Şeytan.....	82
4. NÜBÜVVET BAHİSLERİ.....	84
4.1. Peygamberlere İmân.....	84
4.2. Mucize	85
4.3. Kitablara İmân.....	85
4.4. Kur'ân-ı Kerîm.....	86
4.5. Âhirete İmân	86
4.6. Kıyamet ve Kıyamet Alâmetleri	86
4.7. Kıyamet Gününe İmân etme şartları.....	87

4.8. Cennet.....	88
4.9. Cehennem.....	89
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA	93

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
A.g.e	adı geçen eser
Bkz.	Bakınız
C	Cilt
çev	Çeviren
KMDİB	Kazakistan Müslümanları Din İşleri Başkanlığı
krş.	karşılaştırım
S	Sayfa
ss.	sayfalar
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme eden
Yay	Yayımları, Yayınevi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE HEDEFİ

Orta Asyada İslam dini yayılmaya başladıktan sonra kazaklarda İslam dinini kabul etmişlerdir. Kazaklar, tarihte göçebe hayatını sürdüren, kendi medeniyetini yaşatan, Türkistan bölgesini canlı tutan ve İslam dinine has dindar halk olarak bilinmeye başlamışlardır. Kazaklar, XVI. asrın başlarından itibaren Jungarlara (Jungar-Kalmak devleti) karşı mücadelede zayıf kaldıklarında Çarlık Rusya'nın himayesine mecburen maruz kalıp, XX. Yüzyılın son yıllarına kadar, genelde Rus işgaline ve Sovyet rejimine karşı çıkan ve kazak coğrafyasının farklı bölgelerde dinî fikirlere sahip olan düşünürlerle şairler zor durumda kalmışlardır. Kazak aydınları yaşadıkları dönemin olumsuz ve zor durumlarını eserlerinde din teması etrafında izah etmişlerdir. Bunların birçoğu, ilk ilimlerini köydeki mollalardan ve yerli medreselerde tahsil etmişlerdir. Asimilasyon ve dejenerasyon hareketinin hedefi haline gelen bölgelerde kazaklar Ruslar'ın bu politikalarına karşı ilmî ve dinî taraftan direnerek mücadele veren aydın sınıflarını kurmuşlardır. Komünizm döneminde din adamların çalışmalarını engellemek için çıkarılan kanunlar tarafından eserleri bilhassa yasaklanmış, ders kitaplarından çıkarılmıştır. Hatta toplum içerisinde bile onların isimlerinden söz edilmesi ciddi korkuya sebep olmaktaydı. Böylece, Kazak aydınların ve diğer bazı şairlerin eserlerinin okullarda ve yüksek eğitim merkezlerinde okutulmasına ve yayımlanmasına engel olunmuştur. Üst düzeyde yazılan eserler ise hiçbir zaman halka ulaşmamıştır. Ancak (SSCB) nin dağılmasından sonra 16 Aralık 1991'de Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Kazak hocaların isimleri de yasaklar listesinden çıkarılıp eserleri yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Onlarla ilgili makale ve kitaplar bugüne kadar sürekli yayınlarda yayımlanarak canlanmaya başlamıştır. Abay (İbrahim) Kunanbayev, Şakarim Kudayberdiulı, Saduakas Gılmani Şeyh Absattar Haji Derbisali isimli önemli şahıslar ilmihal ve dini kitablara yazan meşhur müellifler olarak sayılmaktadırlar. Bu sebeple çalışmada Kazak aydınlarının eserlerine konu ettikleri dinî ve itikâdî hususlar ele alınmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırmada öncelikle Kazakaların tarihi ile alakalı bir tahkik gösterilmiştir. Doğal olarak ise Kazak müelliflerin akaid eserleri bu çalışmanın daha objektif ve müdekkik bir şekilde ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte (SSCB) dönemi ve Bağımsızlık sonrası dönemde araştırılıp yeniden yazılan akaîd eserleri ve yeni Kazakça ilmihallere de temel kaynak olarak başvurulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada, bağımsızlık öncesi ve en çok bağımsızlık sonrası yapılan araştırmalardan istifade edinmekle birlikte, gerektiğinde verilen bilgilerde olabildiğince kapsamlı bir metot izlenmiştir.

Çalışmada öncelikle imkân nispetinde müelliflerin kendi eserlerine başvurulmuştur. Söz konusu müelliflerin eserlerinin yazma nüshaları için, Kazakistan'daki Nur-Mubarak İlahiyat Fakültesi'nin kütüphanesine, Kazakistan Almatı Cumhuriyetinin Milli Kütüphanesi'ne ve Kazak Milli İlimler Akademisi'nin El Yazmalar Arşivi'ne müracaat edilmiştir. Kazak halkının dinî bilgileri ve dindarlığı ile alakalı kısa da olsa, kayda değer bilgiler aktarılmıştır. Akaid, ilmihal, dinî kitaplar hakkındaki literatüre önemli katkılar yapan Kazak yazarların çalışmaları da bu tezin temel kaynakları arasında yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİNİN ÖNCESİ VE SONRASI: DİNİ YAPISI VE DİNİ POLİTİKASI

1. KAZAKİSTAN'IN ÇARLIK RUSYA TARAFINDAN SÖMÜRGELEŞTİRİLME SÜRECİ

IX-X. Yüzyıllarda Orta Asyada İslam dini yayılmaya başladı. 960 yılında Karahanlı devletinin Sultanı Satuk Buğra Han İslâm Dini'ni devletin resmi dini olarak ilan etmiştir. X. asırdan itibaren dinî hayat noktasında Türkistan ve Mâverâünnehir bölgesi İslâm coğrafyasının en önemli merkezlerinden biri olarak önem kazanmıştır. Moğol istilasından sonra da aynı durum söz konusu olmuştur ve Cengiz Han'ın torunları da İslâm'ın destekçileri hâline gelmeye başlamışlardır. Berke Han döneminde (1257-1266) Altın Orda Devleti İslâm Dini'ni resmen kabul etmiştir. Geçmişlerde Çagatay ulusu olarak bilinen ve sonradan Emir Timur ve onun torunlarıyla idare edilen Mâverâünnehir bölgesi ise bu asırdan sonra Şeybânîler'in eline geçmiştir. Mâverâünnehir bölgede Sirderya Irmağının boyuna yerleşmiş şehirler ise İpek Yolu'nun en önemli merkezlerinden idi. Orta Asya'daki geniş halk kitlelerinin yaşadığı Mâverâünnehir'in Türkistan, Buhara, Semerkant, Taşkent, İsfidjap (Sayram) gibi şehirleri önemli bir ortak dinî merkezleri olup Türkistan bölgesi olarak isimlendirilmektedir. Kazak Hanlığı'nın Doğu, Batı ve Kuzey tarafında göçebe kabileler yaşıyordu, Güney de ise yerleşik hayata geçmiş topluluklar yerleşmektedir. Kültürel ve dinî eğitim hayatıyla iç içe yaşamış olan halkalar arasında manevî etkileşim devam etmektedir. Hanefî mezhebi ve itikad tarafından Mâtürîdî düşüncesi bu bölgedeki Müslümanlar'ın takip ettiği ana çizgiyi teşkil ediyordu.¹ Tasavvufun da rolü çok önemliydi çünkü Ünlü mutasavvıf Ahmed Yesevî'nin (1093-1166) türbesi Türkistan şehrinde bina edilmiştir.²

XVII. yüzyılda Kazak Hanlığı'nın doğusunda Jungar-Kalmak Devleti kuruldu. Moğol soyuna mensup olan Jungar-Kalmak Devleti, Kazaklara ve tüm Türkistan bölgesi için çok tehlikeli bir durum yaratıp ve Türkistan bölgesindeki İslâm medeniyetine zarar vermiştir. Kazak Hanlığı'nın şehirleri de kısa bir zamanda bu devletin idaresine girmiş, Kazaklar da onlara vergi ödemeye mecbur kalmıştır. 1628-

¹ Ashırbek Muminov Kurbanoviç, *Hanafitskiy mazhab v istorii Tsentral'noy Azii*, Almatı, 2015, ss. 5-9.

² Serikbay Kajı Oraz, *Islam v velikoy stepi*, Astana, 2018, ss. 20 -21.

1652 yılları arasında Cihangir Han'ın (ö.1652) döneminde Jungar Devleti'yle mücadele ve savaş olmuştur.³

Kazak Hanlığının Tauke Han döneminde (1680-1715) de devam eden Jungar felaketi Kazakların sonradan parçalanıp ve tedricî olarak Çarlık Rusyası'nın himayesine girmesine neden olmuştur. Zamanla Ulı (Ulu), Orta ve Kişi (Küçük) Cüz (veya Orda) şeklinde idarî taksimata ayrılan ve kısmen birbirinden bağımsız idareye sahip olan Kazak Hanlığı Tauke Han'ın zamanında birleşmiş ise de vefatından sonra birtakım sosyal ve siyasi sebeplerden dolayı tekrar ayrılıp, Jungar-Kalmaklar'ın baskı ve saldırısına uğramıştır. Çarlık Rusya ve Çin İmparatorluğu ise Kazak Hanlığı'nı ve Jungar-Kalmak Devleti birbiriyle savaştırıp, güçsüz düşürerek sonradan ele geçirme politikası izlemektedir. 1723 yılında Çin İmparatorluğuyla sulh imzalayan Jungar Devleti tüm askeriyle Kazaklara savaş açmıştır. Kazak tarihinde Aktaban Şuburundu (1723-1727) olarak bilinen soykırımında Kazaklar'ın üçte ikisi hayatını kaybetti ve 1757 yılında da devam eden Jungar-Kalmak felaketinde Kazaklar çok sayıda insan kaybetmiştir. 1745 yılında Jungarların hükümdarı Kaldan Serenin vefatıyla Jungarların arasında bir biriyle iç savaşı olmuştur. 1757-58 yılında ise Çinliler Jungarları kılıçtan geçirmiştir. Jungarların hayatta kalanlarını ise Çin İmparatorluğu'nun iç bölgelerine göç ettirerek dağıtmışlardır. Jungar Savaşı yaklaşık bir asır sürüp sona ermiştir. Ruslar'ın Orta Asya coğrafyasındaki yerli Türk milletlerini kendi himayesine alma sürecinde ise çok önemli ve sistemli bir şekilde akademik araştırmalara dayanan politikasının uygulandığı görülmektedir.⁴

XVI. yüzyılda İdil-Ural bölgesindeki, Astarhan, Kazan ve Kâsım Hanlıkları yıkıldıklarında, özellikle 1552'de Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından yıkılıp ve bir Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma süreci başlanmıştır. Sonradan Ruslar Kazak bozkırlarının sınırına yaklaşıp, Tümen (1586), Tobol'sk (1587) ve Tomsk (1604) müstahkemlerini bina etmişlerdir.

I. Petro (1682-1725) zamanında Doğu'ya doğru istila politikasını uygulamak için yapılmış olan Yamışevsk (1716), Jelezınsk, Semey (1718), Öskemen ve diğer

³ Kan Georgiy Vasilyeviç, *Kazakistan tarihi*, Almatı, Almatı kıtıbaspası, 2011, s. 92.

⁴ Georgiy, a.g.e., ss. 94 – 95.

askeri müstahkemeler Kazakların bölge sınırına girmiş mahiyettedir.⁵ 1722 yılında I. Petro “Kazaklar’ın Ordaları, bütün Asya devletlerin anahtarı ve kapısıdır. Onun için, bu Ordalar, Rus himayesi altına alınmalı ki bunlar vasıtasıyla diğer bütün Asya devletleriyle irtibatı ve alakası kurulmuş olsun ve Rusya için faydalı işler ve uygun tedbirler alınabilsin”⁶ diye söylemiştir. Bu politika sistemi sonradan da devam ettirilmiştir. Nitekim Rusya, Tatar ve Başkurt ülkelerini kısa zamanda işgal ettikten sonra, XVIII. asrın başlarından Türkistan’ın kapısı olan Kazakistan topraklarında da ilerlemeye başlamıştır. Yukarıda bahsedilen Jungar-Kalmuk istilası, Ruslar’ın Kazakistan bozkırlarında nüfuz kazanmalarına yol açmıştır. Kalmuk istilasından sonra Kazaklar, çift taraflı oynayan Kalmuk-Jungar müstevlisine karşı yardım vadeden Rus Çarı’nın hâkimiyetine, 1734-35 senelerinde Orenburg müstahkem mevkiini inşa etme izni vermişler, bu ise Türkistan ülkelerine açılan son kapı durumundaki Kazakistan’ın önemli kısımlarından olup Rus hâkimiyetine düşmesine yol açmıştır. Böylece bölgedeki askerî gücü ve nüfuzunu, misyoner ve oryantalistleri, araştırmacı-etnografları yerleştirerek ilerleten Ruslar, geri kalan Kazak topraklarını işgal etmeye başlamışlardır.⁷

Jungar-Kalmaklar’ın Kazaklara yaptıkları baskılardan Kazak Hanlığı’nın durumunu gittikçe zayıflatıp kötüleştirmiştir. 1731 yılında Ebü’l-Hayr Kişi Cüz (Orda) Hanın girişimiyle Ruslar’dan yardım istenmiş, onlar da yardıma karşılık Rus Çarı’nın hâkimiyetine girme şartını ileri sürmüşlerdir. Ama ne yazık ki bu müracaatın maksadı Rus politikasının amacı yeterince yardım değil, bozkırlara yerleşen Kazakları zayıflatıp Asya Hanlıkları’na doğru bir yol açmaktır. Bu çaresizlik durumunda kalan Ebü’l-Hayr Han (1693-1748) Rus Çarı’nın teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra, Orta Cüz Hanı Semeke 1732 yılında Kişi Cüz Hanı Ebü’l-Hayr’ın teminatı üzerine Rusya’ya müracaat etmiş ve Rus Çarı’na Anna İvanova (1693-1740) 1734 senesinde bu girişimi kabul etmiştir.⁸ Yayık nehri boyunca tahkimli bir hat meydana getirerek, Ural (Yayık), Orenburg ve Sibir (Rus) yerleşim alanlarına askeri birliklerini yerleştirdi.⁹ Kazakların eskiden gelen örfi mahkemeleri kaldırılıp, onların yerine Rusların

⁵ Serikbay, a.g.e., ss. 78 – 81.

⁶ Abdirov. M.J, *Zavoevaniye Kazahstana Tsarskoy Rossiyey*, Astana, 2000, s. 50.

⁷ Kadırbayev. A. Ş, *Za predelami Velikoy stepi*, Almatı, 1997, ss. 45-44.

⁸ Amanjol Kuzembayulı, *Abil’ Erkin, İstoriya Kazahstana*, Kostanay, 2006, ss. 143-146.

⁹ A. Kuzembayulı, A. Erkin, *İstoriya Kazahstana*, s. 170.

kanunlarına göre vilayet mahkemeleri kurulmuştur.¹⁰ Ruslar Buhara (1753-1920), Kokand (1798-1876), Taşkent'i 1865 yıllarda, İslam'ın en yaygın olan yerleri kendi yönetimleri altına aldılar. Ruslar Taşkent şehrindeki insanların Rus yönetimine bağlılığını arttırabilmek için İslam dininin serbestçe bölgede yaşanabileceğini ilan edip ve müslümanların sempatisini kazanabilmek için İslam Enstitülerine ve İslami faaliyet gösteren binalarına dokunmayacaklarına dair söz verdiler.¹¹

II. Katerina Çarlık Rusyanın kraliçesi rusları Müslümanlara karşı sıcak ve daha ılımlı davranmaya mecbur etti. Bu politikanın unsuru müslümanların Rus yönetimine karşı doğacak tepkileri hafifletmek için yapılmıştır. İslâm dinini Kazaklara Tatar imamlar vasıtasıyla Kazak bozkırlarında yayılmasına izin verildi. Özellikle Tatar din adamlarının çaba ve gayretleriyle Kazakistan'ın Kuzey ve Doğu bölgelerinde mektep ve medreseler açıldı. Kazakça dini kitaplar, risaleler ve gazeteler neşredilmişti. 1917 yılına kadar 200'in üzerinde olduğu tahmin edilen dini kitap ve risaleler yayımlanmıştır.¹²

1787 yılında ilk defa Kazan'da Kur'ân-ı Kerîm'in nüshaları bastırılarak Kazaklara ücretsiz dağıtıldı. 1788 yılında Ufa şehrinde senato kararıyla "*Muhammedan Ruhani Meclisi*" isimli Orenburg Müftülüğü kuruldu. Oral, Yedisu, Torgay, Semey ve diğer bölgelerdeki Kazakların tamamı 1789 yılında Orenburg Müftülüğü'ne tabi oldular.

1800'de Çarlık Rusya'nın hükümetine bağlı olan Müslümanlara kitap basmaya izni verildi. 1806'da 26.000 rakama ulaşan İslami kitaplar neşredildi; bunlardan 1500 Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu dönemin ortalarında özel Tatar basımevi bulunuyordu ve İslam'a dair kitapların sayısı şaşırtıcı bir hızla basılmıştı. XX. yüzyılın başlarında bütün Çarlık Rusya'sında medreselerin rakamı 2400 ve camilerin rakamı ise 26.000 idi. Kazaklar din ve itikat konusunda serbest bırakıldılar. Hac ve Ümreye gitmek isteyen Orta Asyalı Müslümanlara Çarlık Rusya'nın kontrol ettiği yerlerden geçmelerine müsaade verilmişti.¹³ Ancak bu Çarlık Rusya'nın müslümanlara uyguladığı toleranslı

¹⁰ Mendıkulova, G, *İstoriçeskiye sudbı kazahskoy diaspori. Proishojdeniye İ Razvitiye*, Almatı, Gılım yay, 1997, s. 58.

¹¹ Georgiy, a.g.e., ss. 97 – 99.

¹² Tınışpaev, M, *İstoriya Kazahstana*, Almatı, s. 35.

¹³ Serikbay, a.g.e., s. 84.

davranışı diğer Hıristiyan ülkelerin hoşuna gitmedi ve Rus Ortodoks Kilisesi bu davranışa destek olmadı.

Bu tepkilerden dolayı ve Kırım savaşından sonra Rusya'da milliyetçilik düşüncesi yayılmaya başladı. Rus hükümetine çalışan rus aydınları Rusya'daki bulunan müslümanlara Rus kültür politikasında eritilmeleri gerektiğinden söz ederek ve bu müslüman halkalarına ancak Hıristiyanlaştırma politikasının uygun gelebileceğini iddia ettiler. Artık Rus yöneticileri Türk milletlerinin Ruslaştırılmasını Hıristiyanlaştırma hareketiyle birlikte yürütmeye karar verdiler. Bunun tesiri hızlı bir şekilde ortaya çıkıp yayılmaya başladı. 1866 yılında Rus idarecileri tarafından camilerin yapılması engellendi. Rus idarecileri sıradan başlayıp İslam dininin Kazaklar üzerindeki etkisini engelleyip, diğer taraftan da Rus okullarıyla Kazakların Hıristiyanlaştırılması ve Ruslaştırılması için çalıştılar. Bu çalışmaların planlı bir şekilde yürütülmesi için misyonerleri görevlendirdiler. 1847 yılının başında Kazan şehrinde Teoloji Akademisi'nin yanına misyoner yetiştirme bölümü açılmıştır. Bu bölümde yüzlerce misyoner yetiştirildi.¹⁴

1870'li yıllarda Müslümanların din okullarında Rus dilinin okutulması zorunlu oldu. Mektep ve medreselerin açılması için sadece Rus öğretmenlerin gözetimi altında müsaade verildi. Yurt dışındaki ülkelerde mesela Türkiye ve diğer Doğu memleketlerinde öğrenim görenlere Sovyet döneminde ise öğretmenlik yapmaları yasaklandı. Mektep ve medreselerde okumak isteyen öğrencilere ailelerinin yaşadığı bölgede bulunan laik eğitim kurumlarından izin belgesi almaları zorunlu oldu.

1872 yılında Almatı şehrinde Kazakların Hıristiyanlaştırılması için misyonerlerden oluşan bir komite kuruldu. Böylece propagandalar neticesinde din değiştiren Kazaklara misyonerler tarafından para ile destekler de yapıldı. Fakat bu yaşandığı zulme rağmen bütün bu Çarlık Rusya'sı hâkimiyetinin Hıristiyanlaştırma faaliyetleri neticesinde din değiştiren kazak ailelerin sayısı sınırlı kalmıştır.¹⁵

¹⁴ Manaş Kozıbayev, *Kazakistan Tarihi, Almatı*, Daur baspası, 1994, s. 186.

¹⁵ Nazira Nurtazina, *Narodı Turkestana: Problemi İslama, İntegratsiy, Modernizatsiy i Dekolonizatsiy*, (na rubeje XIX-XX), Kazak Üniversitesi, Almatı, 2008, s. 9.

2. SOVYET SİSTEMİNİN KAZAKİSTAN'A ZARARLI ETKİSİ: İSLAM DİNİ VE HAYATTA KALMA STRATECİSİ

Sovyetler döneminde yaşayan Kazak Türkleri diğer Müslüman Türk toplulukları gibi, dini hayatını hiçbir zaman kolay bir şekilde kullanma fırsatı bulamamışlardır. Çarlık Rusya'nın baskı politikasına uğradıktan sonra başlayan İslam aleyhtarı faaliyetleri, inanılmaz ve en acımasız bir şekilde sürdürülmüştür. Ruslar, kendi ellerine geçiren her Türk Müslüman ülkesini Hıristiyanlaştırmak ve Ruslaştırmak için harekete geçmişlerdir.¹⁶ 1789'da kurulan Ufa Müftülüğü (Mahkeme-i Şer'iyye) Kazaklar'ın da bu kurumdan faydalanarak dinî eğitimlerini öğrenmelerine imkân sağlamıştır. Fakat bu arada Türk kavimlerinin arasındaki derin münasebetlerden endişe eden Rus hükümeti 1868'de Kazaklar'ı bu müftülüğten çıkarmış ve İlminski isimli misyonerin Kazaklar'ı Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine ciddi destekler vermeye başlamıştır.¹⁷ Bunun yolunun da Rus-Kazak okullarından geçeceğini düşünen Ruslar Kazak çocuklarını kendilerinin açtığı okullarda Rus muhacirleri ile beraber okutup asimile etmeyi planlamışlardır. Bu sırada yetişmiş Kazak aydınları ve onların yolunu takip ederek Troisk, Kazan, Orenburg, Ufa gibi şehirlerde din eğitimi alan, küçük yaşlarından beri köy imam ve mollalarından dinî dersleri gören ve İslâm'la yetişen gençler, Ruslar'ın misyoner politikalarına her türlü tepki vermeye başlamışlardır. Kazak yazısı oluşup ve İslâmî eserlerin türleri çok sayıda yayınlanmaya başlamıştır. Mektep ve medreselerinin açılmasıyla dinî eğitim sağlam bir şekilde zirveye çıkmıştır. Bundan sonra Kazaklar ve diğer Türkistan bölgesinde yaşayan Türk Müslüman kavimleri ile İdil-Ural bölgesi Müslümanları siyasî bir güç olarak birleşmeye, düşünce ve eğitimde yenileşmeye başlamışlardır.

XIX. asrın sonunda Nikolay İlminski önderliğinde açılmış olan Rus-Kazak okullarında Kazak gençlerine kazakçanın yerine Rusçayı, İslam dinin yerine Hıristiyanlığı öğretmeye başlamışlardır.¹⁸

Sovyet döneminde dini hayat hızlı bir şekilde çok değişikliğe uğramıştır. 1920 yılında baş örtüsü ve çok eşli evlilik kaldırıldı; medrese, şeriat mahkemeleri ve camilerin birçoğu kapatıldı; Kazaklar sadaka ve zekât vermekten ve Ramazan orucu

¹⁶ Serikbay, a.g.e., s. 129.

¹⁷ Krivets E. A, *İslam v Tsentralnoy Azii, Moskva*, İleno, 1999 s. 111.

¹⁸ Oleşuk F. O, *Reaktionnoy roli musulmansкого duhovenstva*, Alma-Ata, 1993, s. 35.

tutmaktan vazgeçirilmeye çalışıldı. Kur'ân ve diğer dini yazıların neşriyatları da durduruldu.¹⁹

9 Şubat 1937 yılında Kazakistan'ın Güney bölgesinde Türkistan ilçesindeki bulunan komünist partisinin yönetimine İslâm dininin öğretilmesine yasaklanma emri verildi. Komünistler camilerin çoğunu yıktılar, kalanlarını yurt, müze, depo, kulüp, sinema salonu gibi amaçlara değiştirdiler. Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevî türbesi ise müzeye dönüştürüldü.²⁰ Hac ve Ümre ibadetleri için kısıtlama getirildi. Teorik açıdan komünist rejiminde hiçbir fakir yoktur anlayışından dolayı fakirlere dağıtmak için camiye verilen zekât ve sadaka, Sovyetler tarafından kesin olarak yasaklanmıştı. En önemlisi de on sekiz yaşının altındaki çocuklara kendi dini inançlarının esaslarını öğretilmesi yasak edildi. Dini hayatıyla yaşayan, Müslümanların çok olduğu yerlerde domuz çiftlikleri açıldı.²¹

1930'larda eski kullanılan arab alfabesinin yerine Kiril harfleriyle yazılan alfabeyi kullanmaya başladılar. 1940'larda ise tüm (SSCB) de Kiril alfabesinin kullanılması zorunlu oldu. Bunun sonucunda Kur'ân'ı Kerîm'i ve diğer dini kitapları okumaktan, insanlar dinlerinden uzaklaşmaya başladılar.

Sovyet yönteminin memleketin aydınlarını ve hocalarını (mollalarını), türlü türlü suçlamalarla suçlamayı ve onları sürgün etmenin yollarını bulmalarına rağmen bu tavırlara karşı dini ilimleri öğrenmenin; öğrencileri gece vaktinde okutup, gündüz vaktinde ise çalışma hayatını sürdürüp, sohbet etmek gibi farklı türleri geliştirdiler. Bu gelenek, özellikle Orta Asya'da Kazakistan'ın Güney bölgesinde yaygınlaşıp asırlar boyunca devam edip gelen tarihi kültür olarak bu dönemde de korunabilmiştir. Ama buna rağmen dini öğrenmenin bu yolunu da yasaklamak için Sovyet yönetimi hocaları takip edip ve onlara vergi uygulayarak ellerindeki mal ve mülklerini gasp edip, birçoğunu da sürgüne göndermiştir.²²

¹⁹ Sultangaliyeva. G. K, *İslam v Kazahstane: istoriya, etiçnost i obşestvo*, Almatı, 1998, s.23.

²⁰ Bekmahanov. E, *Kazahstan v 20-40 godı XIX veka*, Alma-ata, 1992, s. 77.

²¹ Mitropolskaya T.B, *İz istorii semireçenskogo kazaçestva*, Almatı, 1997, s. 274.

²² Bekmahanov, a.g.e., s. 85.

Komünist yöneticiler kendi politika unsurlarını ve bütün çabalarını dinsiz bir toplum yaratmak amacıyla kullanıp, komünist düşüncelerini ve ateizmi yaymaya çalıştılar. İslam aleyhine kitap ve dergilerin çıkarılmasına devam edildi.

Dini propagandaya izin verilmediği için buna karşı mücadele de mümkün değildi. 1954'ten 1964'e kadar (SSCB) de çeşitli dillerde 920 adet İslâm aleyhtarı eserler basılıp neşredilmiştir. Bu eserler sırasıyla şöyledir: Özbekçe 177, Dağıstanca 140, Kazakça 126, Azerîce 96, Tacikçe 70, Kırgızca 69, Tatarca 65, Çeçen-İnguşça 50, Türkmençe 44, Başkurtça 24, Kabardeyce 13, Adige-Çerkesçe 12, Karakalpakça 11, Abhazca 6, Uygurca 5, Acarca 4, Karaçay-Balkarca 3, Dünğanca (Müslüman Çinliler) 2, Ossetçe 2 ve Abazaca 1. Bunlar sadece (1954-1964) yılları arasında İslâm aleyhine yazılmış olan kitapların mecmuasıdır.²³

Komünist diktatörler hem ideolojik hem de siyasi zafere ulaşmak için, sürekli ve sistemli bir şekilde İslam dininin sosyal buhranların yegâne sebebi olduğunu savunmuşlardır. Sovyet sistemi İslam'ı kötülemekle kalmayıp, müslümanlara karşı ateistlik dersleri ve konferansları hazırlayıp, herkesi bu derslere ve konferanslara katılmaya zorunlu tutmuşlardır. Sovyet yöneticileri kendilerine müslümanları bağlamasını ve farklı ırklardan oluşan milletleri Rus sistemi içinde asimile etmeye en büyük engel olarak değerlendirilmişlerdir.²⁴

Komünist yönetiminin başlattığı bu sistemin sonuçları, Kuzey ve Batı Kazakistan'da Kazak bozkırlarının azınlıkta kaldığı, Rusların çoğalmasının son derece etkili olduğu görülmektedir. Buralarda dini hayatı süren Kazak bozkırları İslami akidelerinden büyük ölçüde kopmuşlardır. Böylece bu taktiklerle Sovyetlerin amacı, dinsiz bir toplum yaratmaktır. 1948-1955 yılları arasında İslam dini aleyhine Kazak dilinde 126 çeşit kitap basıp halka dağıtmışlardır. Kazaklara anadillerinde eğitim görmeye ve Kazak Türkçesi'ni resmi dil olarak kullanma hakkını reddetmişlerdir. Bunca zulme rağmen Kazakların dini hayatını sürdürmek için, İslâm dinine sıkı sıkıya sarıldıklarını ve Sovyet yöntemine karşı mücadelede buldukları açıkça

²³ Masanov Nurbolat Edigeveviç, Abılhojn Julduzbek Bekmuhamedoviç, İrina Erofeeva Viktorovna, Alekseenko Aleksandr Nikolaeviç, Baratova Galina Sultanovna, *İstoriya Kazahstana: Narodı i Kulturu*, Almatı, 2000, s. 257.

²⁴ J. O. Artıkbayev, *Kazakistan Tarihi*, Astana, 2004, s. 74.

görülmektedir.²⁵ İnsanlara dinlerini istedikleri şekilde yaşama hakkı verme yasasını ise Sovyet yöntemi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kabul etmiştir. 1950'li yıllardan sonra gelişme olmuştur. Bu gelişme ise dört yerde Din İşleri İdaresi'nin resmen kurulmasıdır. Din İşleri İdaresi'nin kurulması, (SSCB) dönemindeki müslümanlara İslam'ın varlığının kabul edildiğini gösteren önemli bir işaret olmuştur.²⁶ Sovyetler Birliği Din İşleri İdaresi, her birisi kendilerine belirlenmiş bölgelerden sorumlu tutularak dört ayrı bölgede yapılmış ve (SSCB) Bakanlar Kurulu'na bağlı Din İşleri Bakanlığı altında oluşmuştur. Bu dört bölge şunlardır:

1- *Orta Asya ve Kazakistan Din İşleri İdaresi (Sünni)*. İdarenin Başkanlığını Şemsüddinhan İbn Ziyaüddinhan Babahanov yapmıştır ve bu idarenin görev alanına giren Sovyetlere bağlı beş cumhuriyete Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleridir. Bunları temsil eden beş imam vardı. Dili Özbekçeydi, merkezi (Özbekistan Cumhuriyeti) Taşkent şehri ve Hanefi mezhebine mensup Müslümanlara hitap etmektedir.

Bu idare resmen 1946'da kurulmuştur. 1976'da kuruluşunun otuzuncu yıldönümünde, Taşkent'te özel bir İslâmi Konferans düzenlenmiştir. Orta Asya ve Kazakistan Din İşleri İdaresi, birçok yönden diğer Din İşleri İdarelerinden en önemli olanıdır. Çünkü Sovyetlerde çıkan sınırlı sayıdaki dini neşriyatın hemen hemen tamamı bu idare çıkarır ve buradan başka bölgelere dağıtırdı.²⁷ Diğer taraftan bu idare en geniş coğrafi bölgeyi ve Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman nüfusun yarısından çoğunu temsil ediyordu. Taşkent Müftülüğü diğer Müftülükler arasında en güçlü olanıdır. Çünkü yegâne iki İslam Üniversitesi (SSCB) de bu idarenin altındaydı. Bu iki Üniversite yılda yaklaşık elli din adamını yetiştiriyordu. Bunlar “*Taşkent Barak Han*” ve “*Buhara Mir-Arap*” medreseleriydi. Bu müftülük, İslami takvim, Kur'ân-ı Kerim ve (SSCB) Müslümanları arasında Arapça, İngilizce, Fransızca Özbekçe ve Rusça dillerinde bir gazete yayınlıyordu. Bu gazete basım için Kızıl Özbekistan Partisi'ne ait gazetenin matbaasını kullanıp ve topluluğun adeta resmi yayın organı olup “*Musulmans de l'Orient Sovietique*” ismiyle çıkartılmıştır. Sovyetler Birliği'ndeki en büyük İslami

²⁵ Artıkbayev, *Kazakistan Tarihi*, Astana, 2004, s. 80.

²⁶ Nurgaliyeva. A. M, *Oçerki po istorii islama v Kazahstana*, Almatı, 2005, s. 138.

²⁷ D. Y. Arapov, *İslam I sovetskoye gosudarstvo (1944-1990)*, *Sbornik dokumentov*, vıpusk 3, 2011, ss. 55-59.

kütüphane de bu idarede kurulmuştur. Öte yandan, (SSCB) dışında kalan İslam dünyasıyla iletişimin sorumlusu da Taşkent Müftüsüydü.²⁸

2- (SSCB) nin Avrupa Kısmı ve Sibiryaya Din İşleri İdaresi (Sünni). Bu idare 1948'de kurulmuştur. Merkezi Ufa'da (Tataristan) idi. Bu idareye Beyaz Rusya ve Litvanya Cumhuriyetleri üzerinede de yetkiye sahipti ve Dağıstan ile Kuzey Kafkasya hariç bütün (SSCB) Müslümanları üzerinde dini otoritesi vardı. Çalışma dilide Tatarca'dır.²⁹

3- Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Din İşleri İdaresi (Sünni). Merkezi Dağıstan Mohaçkale şehrinde olup, Şafii mezhebi doğrultusunda çalışıyordu. Çalışma dili de Arapçadır. İdare 1944 yılında kurulmuştur.³⁰

4- Güney Kafkasya Din İşleri İdaresi (Sünni-Şii). Merkezi Bakü şehrinde idi. Caferi ve Hanefi mezheplerin doğrultusunda çalışıyordu. Kullanma dili Azericedir. İdare 1949'da kurulmuştur. Bu Dini idare otoritesine Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Cumhuriyetlerinde yaşayan Müslümanlar sahipti.³¹

Bunun dışında Sovyet yöntemi, Kazak Bozkırların ve diğer Türk milletlerin İslami hayatın huzur ve serbest bir şekilde yaşadıklarına dair delil olarak sahte bilgiler ile dergileri yayınlamışlardır. Fakat bu kitap ve dergileri cumhuriyetlerdeki Müslümanların hiçbiri görmemiştir, çünkü bu dış propagandaya yönelik bir hareket idi.³²

Sovyetlerin Kazak Bozkırların üzerindeki rolü ve maksadı ise dinini, tarihini, kültürünü ve dilini değiştirip ve yok etmektir. Esas amacı da onları Sovyetleştirmek ve Ruslaştırmak idi. Komünist Partisi'nin plan ve propaganda programında da bu açıkça net bir şekilde görülmektedir.³³

²⁸ Ernazarov. J, *Osobennosti pogrebalno-pominalnoy obryadnosti kazahov Zapadnogo Kazahstana, Obıçai i obryadı v proşlom i nastoyaşem*, Almatı, 2001, s. 63.

²⁹ Alıbayev Magjan Akıljanoviç, *İslam v sovetskom Kazahstane: strategiya vijvaniya*, Astana, 2015, s. 49.

³⁰ Ro'y Ya, *İslam in The Soviet Union, From the Second World War to Gorbachev*, London: Hurst & Company, 2000, s. 331.

³¹ Basilov. V. N, *Kult svyatıh v islame*, Moskva, 1975, s. 6.

³² Halid. A, *İslam posle kommunizma: Religiya I politika v Tsentralnoy Azii*, Moskva, 2010, s. 75.

³³ Naumkin V.V, *İslam i musulmane: kultura I politika*, Moskva, 2008, s. 211.

3. KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NİN BAĞIMSIZLIĞI VE DİNİ DURUMU

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1980'li yılların ikinci yarısında ve 1990'lı yılların başlarında dağılmaya başladı ve sonra akabinden de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulup ve on bir Sovyet Cumhuriyetleri "kendi ulusal devletlerine" sahip oldular. O zamanlar siyasi ve ekonomik açıdan zor bir dönem olup çalkantılarla geçti. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KSSC) ülkeyi kendisi yönetmesi, her şeyi kendisinin kontrolü altında olmasının gerektiği düşüncesini ortaya attı.³⁴

24 Nisan 1990'da Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı makamı kuruldu. 1 Aralık 1991'de, Cumhurbaşkanı seçmek için halk seçimi oluşturuldu ve seçim sonucunda resmi olarak Nursultan Nazarbayev Kazakistan'ın Cumhurbaşkanı görevine başlamış oldu. On gün sonra Kazak Parlamentosu ülkenin adını resmi olarak "Kazakistan Cumhuriyeti" olmasını kabul etti.³⁵

Sovyetler Birliği'nin Komünist Partisi ve Kızıl Ordu'nun tutucu güçlerinin 19 Ağustos 1991'de Moskova'da Mihail Gorbaçov yönetimine karşı darbe girişimi oldu. Bu darbe girişime de Sovyetler Birliği'nin dağılıp çökmesine sebep oldu. Darbeden sonra Rusya Federasyonu ve diğer tüm birlik cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar.³⁶ Kazakistan Cumhuriyeti diğer Türk Cumhuriyetleri gibi 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Kazakistan Cumhuriyeti bağımsız bir ülke olarak dünyada birçok devlet tarafından tanınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ilk olarak Kazakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ülkedir.³⁷ 2 Mart 1992'de Kazakistan Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler tarafından üyeliğe kabul edildi. Bağımsızlıktan sonra hızlı bir şekilde dine geri dönüş yaşanıp, Müslümanların sayısı yükselip, Kazakların ve özellikle Kazak gençlerin arasında İslam dinini öğrenmek isteyenlerin sayısı da artmıştır. Kazakistan nüfusunun %65'i Kazaktır. Kazakistan'da yaşayan Özbekler, Tatarlar, Uygurlar ve Kırgızlar gibi diğer Türk milletleriyle birlikte %70'i Müslüman'dır. Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere toplam %28 oranı Hristiyanlardır, geri

³⁴ Nursultan Nazarbaev Abişulı, *V potoke istorii*, Almatı, 1993 s. 10.

³⁵ Nursultan Nazarbaev Abişulı, *Pyat let nezavisimosti*, Almatı, 1996, s. 5.

³⁶ Nursultan Nazarbaev Abişulı, *Politika mira i soglasiya*, Astana, 2008, s. 121.

³⁷ Georgiy, a.g.e., s. 224.

kalan milletler ise uzak doğu dinlerine mensuptur.³⁸ Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlıktan sonra İslâm İşbirliği Teşkilatı'na üye olmuştur. 1992 yılında da Kazakistan Müslümanları Din İşleri Başkanlığı (KMDİB) kurulmuştur. Çeşitli İslam ülkelerinden birçok gönüllü hocalar, alimler ülkeye gelerek Kazakistan'da İslam dini eğitimini vermeye başlamıştır.³⁹

4. KAZAKİSTAN'IN DİNE YÖNELİK SİYASETİ

Kazakistan bağımsızlıktan sonra din ve vicdan özgürlüğü hakkında yeni kanunları ilan etti. Laikliğin esasını dikkate alarak bu yeni kanun ve yasalarda din ve dini kurumlara dünya standartlarında yeni haklar tanındı. Kazakistan'da 15 Ocak 1992'de "Dini Kurumlar ve Dini İnanç Özgürlüğü Hakkında" başlıklı yasası kabul edilip ve 2011'de iptal edilmiştir. 11 Ekim 2011 yılında onun yerine "Dini Kurumlar ve Dini Hizmet" adlı yeni yasası kabul edilmiştir.⁴⁰ Din ve Din özgürlüğü hakkında anayasadaki maddeler şu şekildedir:

"Kazakistan Anayasasına göre dini kurumlar ve bütün dinler eşit hukuka sahiptir. Herhangi bir dini kurum ya da bir din, diğerlerine göre hiçbir ayrıcalıktan yararlanamaz." (4. md.)

"Sosyal durumu, cinsiyeti, milliyeti, dili, dini inancı, mensup olduğu bölge, makamı veya benzeri herhangi bir durumu yüzünden kimseyi aşağılamaz ve kınamaz." (14. md.)

"Herkesin, hangi partiye, hangi gruba, kendisinin hangi millete ve hangi dini seçeceğine ve bunları açıklayıp-açıklamamasına karar vermesine hakkı vardır." (19. md.)

"Hedefin veya amacın hareketi devletin Anayasasını zorla değiştirmeye, onun bütünlüğünü tamamen bozmaya, ülkenin güvenliğine zarar vermeye, dini, milli, nesillik, toplumsal, soylu grup ve boy kırınlığının çoğalmasına toplumsal grupları oluşturmaya ve onların hizmet işleriyle birlikte anayasada olmayan askerileşerek karma grupları kurmaları ve ayrıcalığa götüren propaganda gibi faaliyetler yasaklanmaktadır." (20.md.)

³⁸ Sultangaliyeva A. K, *Vozvraşeniye islama v Kazahstan*, Almatı, ss. 85 – 87.

³⁹ Serikbay, a.g.e., s. 162.

⁴⁰ N. J. Baitenova, *Din jane Koğam*, Almatı, 2014, ss. 29–32.

“Herkes, insani hukuk, insani değerler hakkında özgürdür ve özgürlük hakkına sahiptir.” (22. md.)⁴¹

1992’de çıkartılan yasaya göre “Dinler Komitesi”nin İç Siyaset bölümlerine başvuran her din, her dinin düşüncesi ya da fikri, mezhep ve tarikat mensubları ve gruplara istedikleri halde düşünce ve inançlarını yaymaya ve yapmak istediği faaliyetleri belli koşullarda serbestçe müsaadesi verilmektedir.⁴² Bu kanunun fırsatını kaçırmayıp yakalayan misyonerler de Kazakistan’da yayılmaya başlamışlardır. Memleketin meşhur yazar ve aydınlarının misyonerlik faaliyetlerine müdahale sonucunda Müslümanların bazısını Hıristiyanlığa geçmeleri ve bu çalışmaların din ve vicdan özgürlüğü hakkındaki yasaya ve insan haklarına aykırı gelmelerine rağmen misyonerlik faaliyetleri devam etmektedir.⁴³

5. KAZAKİSTAN’DA BAĞIMSIZLIKTAN SONRASI KURULAN DİNİ MÜESSESELER VE İTİKADİ EĞİLİMLERİN FAKTÖRLERİ

IX-X yüzyıldan itibaren İslam dinin Türkistan topraklarında yayılmasıyla birlikte o günden bu güne kadar İslam alemindeki tarikat, mezhep, dini cemaat, akımların bakış açıları ve gelişmeleri Kazakistan’ı da etkilenmiştir. Kazakistan’da bugün radikal davranışlarla İslam’ın adını kullanarak, gayri İslami tutum veya İslami kılıf altında meydana gelen çeşitli dini örgütlerin, cemaatlerin ve dini akımların ciddi bir şekilde çoğalması devleti ve Kazak halkını endişeye sevk etmektedir. Ortaya çıkan dini akımları şu şekilde sıralamak mümkündür: Vehhabilik, Kuranilik, Hizbu’t-Tahrir, Ahmediye, Babailer, Tebliğ cemaati ve Selefilik.⁴⁴

Ülkenin bağımsızlığından sonra din konusunda yeni adımlardan birisi de din ve dini inanç özgürlüğüdür. Bu özgürlüklerle birlikte yukarıdaki dini gruplar Kazakistan’da 1992 yılında çıkarılan yasadan faydalanarak kendilerinin oluşturduğu faaliyetlerini ve kendi ideolojilerini rahatça yaymışlardır.⁴⁵

⁴¹ *Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası*, Almatı, 2008, ss. 125 – 128.

⁴² Meyramgul İsayeva, *Kazakistan Dini Topluluğu Araştırma*, Almatı, 2015, s. 6.

⁴³ Dinara Utebaeva, *Kazakistan’da Misyonerlik*, (Doktora tezi) Almatı, Kazak Ulttık Üniversitesi, 2017, s. 94.

⁴⁴ Erşat Ongarov Ağıbayulı, *Kazak medeniyeti jane İslam kundılıktarı*, Almatı, 2013, ss. 239-240.

⁴⁵ Meyramgul İsaeva, *Kazakstandağı Dini Birlestikeyerdi Taldau*, Almatı, 2015, s 7.

Dini akımların başında Selefiler, Hizbu't-Tahrir, Tebliğ cemaati vb. dini gruplar gelmektedir. Bu grupların içerisinde toplumun huzuruna en çok zarar veren Hizbu't-tahrirdir. Bu dini oluşumlar ülkede ki ilahiyatçıların ya da dini adamların (molla) azlığından yararlanarak özellikle Kazakistan'ın güney tarafından genç insanları kendilerine katmışlardır.⁴⁶

Bu dini gruplar Kazakistan Müslümanları Din İşleri Başkanlığı'nın çıkardığı fetvaları, Kazak halkının bağlı oldukları Hanefî mezhebinin görüşlerini küçümseyip, yapageldikleri ibadetlerini ayıplayıp, dini inançlarını şüpheli hale getirip ve hatta Mâtürîdî akaidini bile reddeyorlardı. Bunlar İslami bilgileri zayıf olan Müslümanları kendi tarafına çekerek İslam dininin doğru bir şekilde öğrenilmesini engelliyorlardı. Ülkenin bütünlüğüne, toplumun huzurunu, bereketini, birlik ve beraberliğini bozarak topluma büyük zarar veriyordu. Bunlar diğer Müslüman ülkelerin (Suudi Arabistan, Pakistan, Suriye, Lübnan ve Mısır gibi) yardımıyla kendi düşüncelerini yaymak için, çeşitli dini grupları göndermişlerdir. Kazakistan'da Çimkent şehrindeki Kazak-Kuveyt Üniversitesi ve Almatı şehrindeki kurulan "Tayba" koleji ve dini okulların açılmasının ve bu okullara Müslüman ülkelerindeki dini insanların gönderilmesinin büyük tesiri de olmuştur.⁴⁷

Bu olaylardan sonra devletin dini durumunu ve iç güvenliğini sağlamak için 30 Ocak 2006 da din işleriyle ilgili komiteler kuruldu. Bunun üzerine komitelerin raporlarını kontrol etmek amacıyla "Din İşleri Ajansı Kurumu" da oluşturuldu. Ajans, vatandaşların din konusunda özgür olmaları için yardımcı olan ve dini grupların eylemlerini devlet ile olan ilişkilerini kontrol eden bir merkezi kurumdur. Ajans, ülkenin din işlerini, dini grupların yaptığı faaliyetlerinin tamamını dine ve hukuka uygunluğunu kontrol ederek bunları Hukuk Koruma Organlarına (Hukuk Korgau Organdarı) teslim eder.⁴⁸

⁴⁶ Mekejanov. B, *Kazakstanda İslam dininin damu jagdayındaki kerı agımdar meseleleri, İmam Azam Ebu Hanife mazhabı jane kazırgı zaman*, Almatı, 2009, s. 272.

⁴⁷ *İslami ruhanılık pen ratsionaldık jane etno-medeni dastürler – Dini ekstremizmge karşı is-kimil faktori retinde*, L. N. Gumilevatındakı Euraziya Ultık üniversitetinin 20 jıldık mereytoı ayasında uyımdastırılğan halıkaralık gılımı ünferentsiyanın materyaldarı, 2016, s. 237.

⁴⁸ Kazakistan Din İster Agenttıgı, *Din jane kazırgı zaman II*, Astana, 2014, s. 30.

6. KAZAKİSTAN’DA HANEFİLİK VE MATÜRİDİLİK

“Mâtürîdîlik veya Mâtürîdîyye” Türk kültüründe ortaya çıkan ve gelişen bir din anlayışı ve inanç sistemidir. Bu din anlayışı Abbasilerin döneminden başlayıp meydana gelen her türlü siyasi entrikalardan geçmesine rağmen günümüze kadar bize ulaşmıştır. Mâtürîdîlik Hanefî çizgisinin etkisi olup, Türk din anlayışına uygun, başka bir deyişle Hanefî mezhebinin teorik ve pratik açısından her noktada adım adım takip etmekte olan ve devamını getiren bir hazinedir.⁴⁹

Kazakistan Cumhuriyeti islam dinini asırlar boyunca takip eden ve islam inançlarından Ebû Hanîfe’nin yolunu ve İmam Mâtürîdî’nin akidesini izlemektedir. Kazakistan’da Kazakistan Müslümanları Din İşleri Başkanlığı (KMDİB) kurulduktan sonra bunu resmen ilan etmiştir. İmam Mâtürîdî ve Ebû Hanîfe’nin yolunu diğer Asya cumhuriyetleri de takip etmektedir.⁵⁰

Söz konusu kazakların coğrafi ve kültürel özelliklerine ilave olarak Ebû Hanîfe’nin itikadi açısını benimsemeleri ve kadim geleneğe mensup bölge halkında bu mezhebe yönelik daha sıcak bir bilginin oluşmasında önemli bir rolü oynadığını kabul etmek gerekir. Mezhebin ayırt edici özellikleri ise diğer görüşlere hoşgörü, İslam öncesinde gelişen yerel hukukun (örf) geniş kullanılması, ataerkil geleneklere olan saygısıdır. İslam dininin en önemli özelliği, diğer din, kültür geleneklerle barış ve huzur içerisinde yaşayabilmesidir. Bir devletin güçlü ve kalıcı olabilmesi için bulunduğu bölge halkının güven ve desteğini kazanması lazım. Bunun en önemli göstergesi de halk ile devlet arasında içten gelen bir arzu ile inanç birliğinin bulunmasıdır.⁵¹

7. KAZAKİSTAN’DA HANEFİLİĞİ VE MATÜRİDİLİĞİ DEVAM ETTİREN ÖNEMLİ İSİMLER

Matüridilikten bahsederken İmam Ebû Hanîfe’nin görüşlerini geliştirip sistemleştiren Ebû Mansur el Mâtürîdî’ye “*İmamü’l-hüda*” (hideyet imamı) nispet edilen itikadi bir mezheptir.⁵²

⁴⁹ Sönmez Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi, Ankara, 2006, s. 285.

⁵⁰ https://www.muftyat.kz/static/libs/pdfjs/web/viewer.html?file=/media/muftyat/Platforma_musulman_Kazahstana, Astana, 2015, s. 30.

⁵¹ Erşat, *Kazak medeniyeti jane İslam kundılıktarı*, Almatı, 2013, s. 12.

⁵² Bekir Topaloğlu, *Kitabü’t-Tevhid–Açıklamalı Tercüme-Ebü Mansur el-Matüridi*, Ankara, İslam yayınları, 2016, s.17.

En önemlisi de Matüridiliğin kaynaklarının Hanefilik olduğu konusunda ittifak vardır. İmam Mâtürîdî hayatının sonuna kadar bütün gücünü sarf ederek İmam Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yaymaya çalışan önemli kişilerden birisidir.⁵³

Bu iki Mezheb Medine, Türkiye, Orta Asya, Kuzey Afrika, Irak, Hindistan, Pakistan, Balkanlar, Endonezya ve Malezya olarak geniş ve büyük bir coğrafyaya yayılmıştır.⁵⁴ Bu meşhur alimlerin çalışma ve gayretlerinden imam Ebû Hanîfe'nin ve İmam Mâtürîdî'nin itikadi görüşlerini Kazakistan'da yayan önemli şahıslarımız şunlardır: Abay (İbragim) Kunanbayev (1845-1904), Şakarim Kudayberdiulı (1858-1931), Saduakas Gılmani (1890-1972), Şeyh Absattar Haji Derbisali.

7.1. Abay (İbrahim) Kunanbayev (1845-1904)

Abay İbrahim Kunanbayev XIX. yüzyılın sonları ile XX yüzyılın başlarında 1845 yılında Kazakistan'ın Semey şehrinde doğmuştur. Abay Kazaklarda Molla, Dindar adam, en büyük yazar, eğitimci, şair, çevirmen, düşünür ve devlet adamı olarak tanınmaktadır. Dedesi Öskembay ve büyük dedesi İrgızbay halk içerisinde yüksek mevkide olan insanlardır. Kendisi disiplinli bir ailede saf, din eğitimi gören, hareketli bir çocuk olarak yetişmiştir. Babası Kunanbay onu on yaşında iken Semey şehrinde Ahmet Rıza medresesine gönderir. Abay burada üç yıllık eğitim içerisinde Gabdulcabbar isimli Tatar hocadan dini eğitimini tamamlayıp, Arapça, Farsça, Çağatay ve Türk dillerine vakıf olmuştur. Ek ders olarak Nevayı, Fuzuli, Firdevsı, Sadı gibi büyük Türk ve Fars şairlerinin eserleriyle tanışır. Sonradan Rus okullarında okur. Rusçasını ilerletip rus klasikleriyle ilgilenmeye başlar. Avrupalı yazar, şair ve düşünürlerin, Rusça'ya çevirmiş eserlerini okuyarak Avrupa kültürüyle tanışır. Sevdiği ve beğendiği Rus yazarların eserlerini kazakçaya çevirmiştir. 15 yıl içerisinde Puşkin, Dostoyevskiy, Lermontov, Nikrasov, Turgenyev, Lev Tolstoy gibi rus edebiyatçılarının eserlerinden 50'den fazla eserlerini rusçadan kazakçaya çevirmiştir. Babası Kunanbay, onu bir müddet sonra, halk içinde yetişmesi maksadıyla okuldan alır. Abay halkın duygu ve düşüncelerini anlamaya başlar. Halk arasında yöneticiliği ve sanatçılığı yanında bilgisi yüksek, dindar ve filozof olarak tanınmaya başlar.⁵⁵

⁵³ Kutlu, a.g.e., s. 120.

⁵⁴ Barthold, V, *Moğol İstilasına kadar Türkistan* (haz. H. Dursun Yıldız), Ankara, 1990, s. 67.

⁵⁵ M. S. Silçenko, *Abay oçerki jizni i tvorçestva*, Alma-Ata, 1945, ss. 5-26.

Onu değerli kılan özelliklerin başında, Kazak halkına yol göstericiliği gelir. O, halkı çalışmaya, aydınları araştırma yapmaya, insanlık ideallerini gerçekleştirmeye ve bu yolda emek sarf etmeye çağırmıştır. Dünyayı hareket halinde olduğunu ve Fiziki kanunlara uyan, akan suya benzeterek hayatın sürekliliğinden bahseder. Eserlerinde insanların eşit olduklarına, birbirlerine üstünlükleri olmadığına inanıp, insanların yenilip gitmesini dünyanın harekete devam ettiğini, harekete oluşum halinde olduğunu söyler. Ona göre halkın mutluluğu birlik ve beraberliktir.⁵⁶

Abay Doğu şairleri yanında Fransız, İngiliz ve Alman şairlerinin şiirlerini okumuştur. Onun risale ve eserlerinde adalet, fiziki ve bilimsel gerçeklik, ruhun kendisiyle mücadelesi (büyük cihad), eşitlik, güzellik, tabiat ve toplum yaşayışı, Kazakların dili, tarihi, gelenekleri gibi konular yer almaktadır. Abay adalet ve insanlık, sanat ve bilim için mücadele etmiş, kadının toplum içindeki yeri ve özgürlüğü, şiir ve bütün sanat verimlerinin değeri üzerinde önemle durmuş, bu değerleri aydınlığa kavuşturma yolunda pek çok çalışmaları gerçekleştirmiştir.⁵⁷

Abay İslam Dini'ni iyi bilen ve yaratıcının tek Allah olduğunu, bu dünyanın fani, öteki dünyanın ebedi olduğuna ve bu dünyadaki imtihandan geçtikten sonra ancak huzur ve mutluluğa erişeceğimize inanıp, insanları İslam'a davet etmektedir. Abay çocuklara ve özellikle kendi yeğenine Şakarim'e dini eğitimi vermiştir. Şakarim, Abayın en seçkin talebelerinden sayılmaktadır. Şakarim'in modern dönemdeki felsefi akımlara yönelik eleştirileri ve İslâm kaideleri ile iman şartlarını anlatan ilmihal kitabı da mevcuttur.⁵⁸ Şakarim bundan sonra üstadı ve amcası Abay'ı şöyle anlatır: “İbrahim Bey Kazakların arasında Abay olarak tanınmıştı. Abay İbrahim Bey hem islam tarafından verilen ilimlere hem Rusların ilim ve medeniyetini iyi bilen, hem de Yüce Allah'ın ona verdiği akıl nimeti ile kendi yaşındaki diğer şahıslardan farklı hikmet sahibi hakîm, molla birisi idi. Kunanbay Abayın babası İslam'ın bozkırlarda yayılmasına, kazakların eğitilmiş olmasına ve eğitimin güçlenmesine bütün gücünü sarf eden ve gayret eden şahıslardandı. Babam vefat ettikten sonra O kişi bana sahip çıkmıştı, onun her türlü kitaplarından yararlanıp, nasihatlerini dinleyip, ilmin nurunu sezip, kendime ders almıştım. İbrahim Bey bilgi sahibi hakîm, dindar, filozof kişi idi”.⁵⁹

⁵⁶ Muhtar Auezov, *Şıgarmalarının elu tomдық jinagı*, Almatı, Jibek Joli, 2004, C. 16, ss. 7-9.

⁵⁷ Muhtar Auezov, *Şıgarmalarının elu tomдық jinagı*, Almatı, Jibek Joli, 2014, C. 27, s. 231.

⁵⁸ M. Ahinjanov, Z. Ahmetov, H. Bekhojin, H. Saykiyev, M. Silçenko, N. Smirnova, *Jizn I tvorçestva Abaya*, Alma- Ata 1954, s. 30.

⁵⁹ Muhtar Auezov, *Şıgarmalarının elu tomдық jinagı*, Almatı, Jibek Joli, 2014, C. 43, s.112.

Abay'ın edebiyat, felsefe, ilahiyat, kazakların tarihi hakkında manzum, mensur ve klasik eserleri vardır. Farsça ve Arapça'yı bilen Abay'ın şiirlerinde ilâhî aşk konusunu anlatan, dinî, felsefî ve itkadi içerikli eserleri, oldukça dikkat çekicidir. İslam dinine karşı akımların Allah, ruh ve dine ilişkin görüş ve tavırlarını çürütmek için, Allah'a, Peygamberimize iman ederek, beş vakit namazın ne kadar önemli olduğunu, ilmî ve aklî görüşlerini delil olarak getirmiştir. Şiirlerinde Nevaî, Sadi, Fuzulî, Firdevsî gibi Doğu klasiklerini dünyaya söz nurunu yayan kimseler olarak kazaklara tanıtır.⁶⁰

7.2. Şakarim Kudayberdiuli (1858-1931)

Tobıktı soyundan gelen Abayın öğrencisi filozof-düşünür, tarihçi, şair, dindar adam Şakarim Kudayberdiuli 11 Temmuz 1858 yılında şimdiki Kazakistan'ın Doğu tarafında Semipalatinsk bölgesinin Abay köyünde dünyaya gelmiştir. Şakarim'in eserleri yaşam yolu ve yaratıcı etkinliği hakkında bilgi ve gerçekleri saklar. Şakarim'in babası, onu 5 yaşından itibaren hızlı bir şekilde Arapça ve Farsçayı öğrenmesi için köyündeki mollaya eğitime vermiştir. Şakarim oğlanın 7 yaşında yetim kalmasına rağmen erken çocukluk, ergenlik ve gençlik çağları, Abay Kunanbayev güçlü dedesinin himayesinde bereket ve memnuniyetle kaygısız geçmiştir. Onun gençliği bilim ve eğitim sanatına saygı duyulan bir ortamda olmuştur.

Şakarim Kudayberdiuli XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasında yaşayan iki asrın arasındaki her türlü meseleleri gören ve değişmelere şahit olan kişidir. Sovyet döneminde "halk düşmanı" olarak ilan edilip yazılmış olan kitapları ve özellikle dini eserleri yasaklanmıştır. Şakarim'in felsefe, edebiyat, tarih, dini alanda manzum ve mensur eserleri mevcuttur. Özellikle şimdiki modern dönemdeki felsefî akımlara yönelik eleştirileri ve İslâm dini kaideleri ile İman Şartlarını anlatan İlmihal kitabı da mevcuttur. Çocukluk çağından şiirler yazan Şakarim Doğu ve Batı klasik eserlerini okuyup yorumlayacak kadar yabancı dil bilgisine de sahip olmuştur. Abayın geniş çevresiyle yararlanarak ve ondan ilim almasını çok isteyerek diğer ülkelerden edebî ve felsefî, dinî kitapları getirtmiştir. Şakarim 1906 yılında İstanbul üzerinden hacca gittiği zaman orda 13 gün kalmış ve İstanbul'un kütüphanelerinden de faydalanmıştır. Paris'e ve diğer Avrupa ülkelerine de bu seyahatı esnasında gitme imkânı bulmuştur. Felsefî ve dinî eserleri, tarihî araştırmaları bu yolculuk esnasında yazmıştır. Şakarim Kudayberdiuli Kazakistan'ın o zamandaki millî düşüncelerin gelişmelerinde kazaklar

⁶⁰ Jaysan Akbay, *Mir Abaya*, Uralsk, izdatelstvo TOO, Optima, 2006, s. 20.

için önemli rol oynayan Alaş Orda hükûmetinden gelen teklifleri kabul edip, 1918 yılında Alaş Orda'nın Semey şehrindeki faaliyetlerine katılmıştır. *Kazak, Aykap, Dala Vilayeti'nin Gazetesi* gibi gazete ve dergilerde onun makaleleri yayımlanmıştır.⁶¹

Şair ömrünün son yirmi yılını tek başına inzivaya çekilip ibadetle geçirdiğinde, 1931 yılında Stalin rejimi döneminde Cengizdağ'daki Bakanas Yaylası'nda yakalanıp silahla vurulmuştur. Onun kurumuş cesedini de bir kuyuya atmışlardır. Şakarim'in oğlu Ahat Şakarimoğlu 1960 yılında "ılımlı dönem" olarak isimlendirilen yani yumuşama belirtileri rejimi "halk düşmanlarını" aklama girişimi zamanında şansını yakalayarak babasının kemiklerini o kuyudan bulup, Abay Hocasının yanına cenaze namazını kılarak defnetmiştir. Eserlerine konan yasağı ancak 1988 yılında kaldırılmıştır.⁶²

Şakarim'in farsça ve arapça, dinî-felsefî içerikli şiirleri oldukça çok yaygındır. İnzivaya çekildiği dönemde bir yandan tasavvufî şiirlerini kaleme dökerek, pozitivist akımların Allah, ruh ve dine ilişkin görüşlerini çürütmek için ilmî ve aklî delillerini şiir halinde yazmıştır.

Kaleme aldığı şiirlerinde Nevaî, Fuzulî, Firdevsî, Sadi, Seyhalî, Hoca Hafız, gibi Doğu klasiklerini bu alemde sözlerin nur ve ışıklarını yayan kimseler olarak anlatır.⁶³

Şakarim yazdığı şiirlerinin içinde 1991 yılına kadar neşredilmeden ve millet içerisinde bulunan *Üç Gerçek (Üş Anıq)* adlı eserinde pozitivist akımlar ve felsefecilerin görüşlerine dair eleştirilerini manzum halde kaleme almıştır.

1911 yılında Orenburg'da basılan *Türk, Kırgız-Kazak hem Hanlar Şejiresi* isimli kitabı Şakarim'in neşredildiği ilk eseridir. Hacca gittiğinde orada yazılan Arapça, Farsça ve Türk dillerindeki kitablara okuyup, bu kitablardan Kazaklar'a dair bilgi ve kaynakları toplayıp bir araya getirmiştir. Kazak milletinin kökenini, Kazaklar'ın hanlarını ve kazak tarihini, Kazaklar'ın Üç Cüzü hakkında ayrıntılı malumatı güzel bir şekilde vermiştir. Şakarimin *Şecere* isimli eserinde Kazaklar'ın örf-âdetleri, sosyal hayatı ve Kazak milletin coğrafyasına dair çok önemli bilgiler mevcuttur. Bu eserin diğer önemli hususu ise, yazarın tek Kazaklar'ın şeceresi ile ilgili bilgilerinde kalmayıp, "İstanbul'dağı Osmanlı hem Türk Sultandarı/İstanbul'daki Osmanlı ve Türk Sultanları", "Parsi'dağı

⁶¹ Murat Sultanbekov, *Kazah v zerkalnom otrajenii, stih i poemı*, Semey, 2008, ss. 10-12 .

⁶² Gabbas Kabışulı, *Şakarim i Kayum Spleteniye sudeb*, Astana, Foliant, 2009, ss.278-280.

⁶³ Baymuratova. A, *Vozvraşenniye imena Jusupbek Aymautov, Ahmet Baytursinov, Murjakıp Dulatov, Magjan Jumabayev, Şakarim Kudayberdiyev*, Almatı, 1994, ss. 40-41.

hem Zakavkaz'daki Türk Nasili/İran'daki ve Kafkaslar'daki Türk Nesli", "Künşığıs Türkistan'dagi Uygur Türkleri/Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri" başlıklı bölüm ve kısımlarında Özbekler, Sartlar, Nogaylar, Tölevitler, Başkurtlar, Türkmenler, Kalmuklar, Uranhaylar, Yakutlar, ve diğer Türk milletler hakkındaki bilgilerin önemi bu Türk soylu milletlere sunmaktadır. *Kazaklar'ın Kökeninin Nereden Olduğuna Dair Birer Söz* isimli kısa bir eseri de mevcuttur. Kalkaman-Mamır (Semey 1912), Enlik-Kepek (Semey 1912), vd. aşk hakkında destanları da bulunmaktadır.

Şakarim Kудayberdiuli, Doğu klasiklerinden Fuzûlî'nin *Leyla ve Mecnun*'unu, Puşkin'in *Dubrovski* romanını, Tolstoy'un *Asarhidon Laeli* isimli hikâyesini ve daha birçok eseri Kazak Türkçesi'ne çevirmiştir. *Müslümanlık Şartı* Şakarim Kудayberdiuli'nin 1911 yılında 1000 adet olarak Orenburg'da basılmış eseridir. Bu da hac sonrası yazılan dinî kitabıdır.

7.3. Saduakas Gilmani (1890-1972)

Devlet adamı ve dini aktivist Saduakas Gilmani 1890 yılında Yereymentau'daki Maltabar ilçesinde Akmola bölgesinde doğdu. Saduakas Gilmani dedesinden Arapçayı öğrenip, Molla Bayduysenden dini eğitimini almıştır. Küçük yaşlardan itibaren, *Molda Balası* lakaplı olduğu için yetenekli olarak büyüdü ve öğrencilere Taşbak ve Omirzak köylerinde öğretmenlik yapmaya başladı. Ancak, bilgisinin yetersiz olduğunu fark eden Saduakas Gilmani, bir yıl sonra Töre köyüne gelip Molla Aytmagambet'ten dini dersleri aldı. Daha sonra Tolengit köyünde Aktamakalpe adlı Medresesidne altı yıl okudu. Böylece, Kazak bozkırındaki mollaların dini bilgilerini keşfetmiş olan Saduakas, Sıleti adlı medresesinde öğrencilere eğitim vermeye başladı.⁶⁴

1916'da ayaklanma olduğu esnasında o şüphe altında kaldı ve ardından medresede öğretim faaliyetlerini bırakmak zorunda kaldı. Ancak, Kazak halkına yönelik amaç ve sorumluluklarını yerine getiren Alaş aydınların temsilcileri gibi, eğitime de çok çaba sarf etmişti.

Bilimsel tercüman, aydınlatıcı çalışmaları nedeniyle 1929-1946 yıllarda politik baskı altındaydı. Batı Sibiry'a da iken, İslami değerleri sıradan insanlara iletmek için yorulmadan çalıştı. 1946'da, Kazak Kaziyatı hakimi Abdulgaffar Şamsutdinov başkanlığında Saduakas Gilmani memleketine döndü ve Akmola'nın imamı oldu. Bu

⁶⁴ İsatay Berdaliyev, *Saduakas Gilmani Teris ağımdarga toytarı berudegi adis-tasilderi*, Astana, 2016, s. 63.

yıllar boyunca ruhsal aydınlanma konusunda çok çalışmaları yazıp, bunları gelecek nesillere bırakmış.⁶⁵ Bilim insanının kendi kızı Amina Saduakasovna'nın anılarına göre, 1946'da başlayan yaşamının son yirmi yılını *"Arapça-Kazakça açıklayıcı sözlük"* yazmaya adanmış. Ayrıca, bilimsel aydınlatıcı başka birçok değerli eserleri bıraktı. Bilim adamının ölüm öncesindeki açıklamasına göre, İslam dini üzerine 42 kitap yazmış. Bunların arasında tanınmış kitapları *"suçlamalara ve yalanlara karşı Kur'ân hakkında"*, *"Kur'ân hakkında hakikatler"* ve *"Halkın ağzından toplanan yazılar"*dır. *Kur'ân hakkında hakikatler* isimli kitabı 1968 yılı Çeviri işinde de çalışan bilim adamı, Mahmud Şalut'un Kazakça *"Barış ve Savaş"* ve *"Çeşitli ülkelerdeki dini öğreti yasaları"*nı çevirdi. Ayrıca ünlü *"Kalila ve Dimna"* yı da çevirdi. Lev Tolstoy'un *"Adamın Akıl anlayışı"* isimli eserini şiir halinde çevirmiştir. Çeşitli konularda şiirleri yazmıştır mesela nasihat konusunda ki şiirleri: *"Medelbek isimli aksakal"*, *"Bir idialite adam"*, *"Merhum Akmoldanın söyleyişi"*, *"Kurban bayramı"*, *"Arab şiirleri"*, *"netice"*, *"Münacat"*, *"Bana göre mutluluk"*, *"Sahar,Nazım"*, *"Çalkalama"*, *"Hadis çevirisi"*, *"Servet,mutluluk,namus ne demek ?"*. Adayan şiirleri: *"Çocuklarıma"*, *"Bir evladıma"*, *"Bazı adayan Mollalara"*. Dini konuları içeren eserleri: *"Boşuna gitmiş beş şey"*, *"Kasas surenin meal olarak tercümesi ve tefsiri"*, *"Tefsirden bir konuşma"*, *"Bir konuşma"*, *"İyiliği bilmek"*, *"Banu İsrailin üç Kraliçesi"*, *"Uzak Hadis çevirisi"*, *"Hayat tarihi"*, *"Kur'ân okuma sevap ıştır"*, *"Hz. Ebü Bekirin bazı yerleri"*. Arapça'dan Kazakça El Farabi'nin Kazak Bilim Akademisi tarafından yaptırılan çalışmalarına çevirisine de katıldı. Ek olarak, bazı kaynaklar *"Dini Pedagoji"* yazısını ve *"Paris Şehri'nden Sorular"* teolojik çalışmasının yazıldığını bildirmiştir. 1946'dan beri, nüfus içinde dini faaliyetler yürütmeye başlayan Saduakas Gılmani, bu yıllarda Cuma namazı için vaazlar yazdı ve İslam ahlakının yazılı temellerinin yayılmasına büyük önem verdi. Bilinçli yaşamını İslam dininin refahına adayan ilk *"Mevlid Şiiri"* Kazak bozkırlarında Saduakas Gılmani'nin kaleminden ortaya çıkmıştır. Altı yıl boyunca, 1952'de Akmola şehrinin İmam mevkiinde bulunan Saduakas Gılmani, Kazak Kazii Abdulgaffar Şamsutdinov'un önerisiyle Kazi'yi hakimliği devraldı. Ünlü bir halk ve manevi şahıs olan şair, tercüman, muhaddis Saduakas Gılmani 20 yıl boyunca

⁶⁵ İsatay, a.g.e., s. 70.

kendisine verilen görevi yerine getirmiştir. 24 Nisan 1972'de Almatı kentinde vefat edip ve Kensay adlı mezarlığına defn edilmiştir.⁶⁶

7.4. Şeyh Absattar Haji Derbisali

Şeyh Absattar Haji Derbisali 15 Eylül 1947'de Güney Kazakistan Tulkibas bölgesinde doğdu. 1975-1976'da, Fas Krallığı Üniversitesi'nde ve 1985-1986'da Tunus'ta Arapça ve edebiyat hakkında ileri düzeyde eğitim almıştır. 1986-1988 yılları arasında Moskova'da (SSCB) Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'ndeki doktora programından mezun oldu. 1969'da Güney Kazakistan'ın Muhtar Auezov Üniversitesi'nde Filoloji Fakültesi'nden mezun olup daha sonra 1970-1975'te Moskova'da (SSCB) Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nü bitirdi. 1976'da Kazakistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi'nde araştırmacı olarak göreve başladı. Bir yıl sonra, El Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi'nde asistan olarak görev yaptı ve 1977'ye kadar orada çalıştı. 1989-1991 yıllarda, Filoloji Fakültesi'nin ve Oryantal Araştırmalar Fakültesi'nin doçent, dekan yardımcısı idi. 1991-1997 yıllar arasında Yabancı diller ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde Rektör yardımcısı görevinde bulundu ve aynı zamanda mükemmel bir uzman ve yetkin bir lider olarak kendisini yetiştirmiştir.⁶⁷

Şeyh Absattar Haji Derbisali Kazak edebiyatının ve antik yüzyılların kültürünün sorunlarını ortaya çıkaran makalelerin yazarıdır. Onun liderliği altında, üniversitede ilk olarak Arap dilinin öğrenilmesi ayrı bir ders olarak ortaya koyuldu. Derbisali Oryantal Araştırmalar Bölümü'nün açılışına ve sonra ayrı bir Fakülte olmasına çaba sarf edip ve daha sonra zaman içinde bu Fakültede başkanlığını yapmıştır. 1997 yılında Suudi Arabistan'daki Kazakistan Cumhuriyeti Büyükelçiliğine birinci sınıf danışman olarak atandı. Onuruyla, Büyükelçilik görevini yapan Şeyh Absattar Haji Derbisali 2000 yılında III. Kazakistan Müslümanları Kongresi'nde Kazakistan Müslümanları Din İşleri Teşkilat Yapısının Başkanlığına (KMDİB) getirildi. 2005 ve 2010 yıllarında Kazakistan Müslümanlarının IV. ve V. kongrelerinde, Şeyh Absattar Haji Derbisali oybirliğiyle baş müftüsü olarak ilan edilmiştir. Bu görevi 2013 yılına kadar sürdürdü. Ayrıca Ağustos 2000'de Saraybosna'da ve Nisan 2002'de Kıbrıs'ta düzenlenen Avrasya İslami Şura'nın IV. ve V. Uluslararası Konferansları bu toplumun ilk yardımcısı olarak atandı ve

⁶⁶ İsatay, a.g.e., ss. 72-73.

⁶⁷ Serikbay, a.g.e., s. 173.

2007’de Orta Asya Müftüler Konseyi Başkanlığına seçildi. Şeyh Absattar Haji Derbisali (KMDİB)’in görevinde iken 2007-2012 yılları arasında, 9 medrese 1 hafızlık eğitim merkezi açılmıştır, ayrıca insanlara dinî eğitimde daha fazla gelişmeler olmuştur.⁶⁸

2000-2013 yılları arasında (KMDİB) çalışanları, 20’si Absattara Haji Derbisali’ye ait 65 kitap yayınladı. İslam dini ve insanlığa ait ortak değerler hakkında 400’den fazla makale de yayınlandı. Ayrıca 2010 yılında Rusça’da yayınlanan “*İslam-barış ve yaratma dini*” olarak adlandırılan baş müftülüğün eserlerine dikkat çekmeye değer. Yıllarca süren araştırma ve çalışmalardan sonra, Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bilim adamının çalışmasını İngilizceye çevirdi ve Londra’da “*İslamic work and creation religion*” olarak yayınlandı. 1 Mart 2012 tarihinde, Londra’daki Enstitüsü’nde kitabın ciddi bir sunumu yapıldı. Törene Cambridge ve Oxford üniversitelerinden ünlü bilim adamları katıldı. 19-25 Kasım 2012 tarihlerinde Washington’da, “*Rumi Forumu*” ndaki ve (ABD) nin diğer yerlerinde, tören sırasında Amerikalı senatörler, diplomatlar, devlet ve halk, dini şahsiyetler Absattar Kajy Derbisali’nin çalışmalarına övgüde bulundu. Kazakistan’daki Taraz şehrinden Ünlü Alimin Hibatalla et-Terazi “*el-Akîdetü’t-Tahâviyye*” isimli eserini, alimin hayatını ve onun şerhini kazakça ve rusçaya çevirmiştir. “*Mirza Muhammed Haydar Duglat farsların Eserlerinde*”, “*Kur’ân’ı-Kerîm*” hakkında, “*Kazakistan Müslümanları Din İşleri Başkanlığı*” gibi eserleri yayınlanmıştır.

⁶⁸ Serikbay, *İslam v velikoy stepi*, s. 176.

İKİNCİ BÖLÜM

TEVHİD, AKÂİD, İMÂN VE İSLÂMA DAİR

1. TEVHÎD İLMİNİN TEMELLERİ

1) Açıklaması:

Tevhîd kelimesinin terim olarak dildeki ve dindeki manası:

- Tevhîd kelimesinin dildeki manası: “*vahhada*” birlemek, yalnız kelimesinden alınan bir şeyin bir ve onun tek olduğunu söylemek.
- Tevhîd kelimesinin din açısından manası ise: net kanıtları getirip, dindeki inançları doktrinle onaylanan, Yüce Allah’ın yalnız, ortağı yok ve O’nun hakkında insanın aklına gelecek her yanılsamalardan uzak olup, tüm noksanlıklardan münezzehten olan Yüce Allah’a imân etmektir.

2) Konusu:

Tevhîd ilmi üç ana başlığı kapsıyor:

İlâhiyât, Yüce Allah’a ne lâayık olmalı (Vâcib), veya lâayık değil, ona zıt olan ve mümkün olanı araştıran ilimdir.

Nübüvvât, Peygamberler hakkında ne lâayık olmalı (Vâcib), ne lâayık değil veya onlar hakkında ne izin verilmiş olanı araştıran ilimdir.

Sem’iyyât, Peygamberimizden (s.a.s) ahiret hayatı hakkında işitilen ve söylenenleri araştıran ilimdir.⁶⁹

3) Faydası:

Tevhidin faydası bu dünyada doğru yolu bulmak, ahiret azabından kurtulmak ve cennete girmekle Allah’ın mükâfatını kazanmaktan ibarettir. Yüce Allah şöyle diyor: “*İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.*”⁷⁰

4) Avantajı:

⁶⁹ Şeyh Absattar Haji Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, Dayk-press yay, Almatı, 2011, s.37; krş., Rizabek Battalulu, *Akida Sabaktarı*, Almatı, 2012, s. 7; Smayıl Seytbekov, *İman negızderi*, 2011, s. 17.

⁷⁰ En’âm, 6/82.

Tevhîd ilmi Yüce Allah'ın Öz ve dinimizin temeline bağlı, ilimlerin en yüksek, en değerlisi olarak sayılıyor. Allah katından gelen semavi dinlerin ortak çağırısı ve İslâm dininin direğidir. Allah tarafından gönderilen Peygamberlerin hepsi insanları öncelikle tevhîde çağırmıştır, Hz. Peygamberin Mekke'de ki on üç yıllık daveti de insanları sadece tevhîde çağırarak olmuştur, çünkü en yüce ve en büyük ibadet Tevhîd'tir. Eğer imân, amel ve ibadetin cevheri olan tevhîd yanlış olursa ettiğimiz tüm amel ibadetler Allah'ın katında asla kabul olmaz. Yüce Allah bu hususta şöyle diyor: *“Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, “Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin” diye vahyetmişizdir.”*⁷¹

5) Kuruluşu:

Tevhîd, başlangıcı yaratılışın özünüyle ortaya çıkan ilimdir. Yüce Allah tarafından tüm mahlûkatın fitratına yerleştirilmiştir ve bu değişmez olan gerçek Allah'ın tek olduğunu her mahlûkât kabul ederler. Tevhîdin esasları bütün Peygamberlerde bire bir aynı olmuştur ve Tevhîd asla değişmeyecektir. Allah'ın emriyle Peygamberimiz Muhammed (s.a.s) İslâm ve Tevhîdin temelinin yirmi üç sene içerisinde tam atıp insanlara ulaşmasını sağlamıştır. Günümüzdeki Tevhîd ilminin sistematik bir şekilde kurulup, kaidelerinin onaylanıp, okutup yürütülmesi ise Peygamber (s.a.s) döneminden sonraki ulemalar olmuştur.

6) Tevhîd ilminin farklı isimleri:

Bu ilmin birkaç tane isimleri vardır:

- Tevhîd ilmi, Yüce Allah'ın tek olduğunu bildiren ilimdir. Onun temel meselesi Azim olan Allah'ın sadece tek ve bir olduğunu göstermektir.
- Akîde ilmi, inanç esaslarını, ona bağlı olan konuları açıklayan, araştıran ilimdir. Bir müslüman kişinin akîdesinin temel dayanağı Kur'ân ve Sünnettir. Her Müslüman *“Yüce Allah'a inanıyorum, tüm kalbimle O'na ait olan isimleri*

⁷¹ Enbiyâ, 21/25.

ve sıfatları kabul ediyorum, bütün emirlerine tamamen uyuyorum.” şeklinde kalbiyle iman etmelidir.⁷²

- Usûlü’-d-dîn, Dinin esaslarından olan ilimdir ve bu ilim dinin temeli sayılmaktadır.
- İlmü’l Kelâm, “Aşağıdaki mesele şöyledir” diyerek ortadaki konuyla ilgili çeşitli görüşleri öne süren söz ilmine denir.
- İmam Ebû Hanîfe bu ilme “*el-Fıkhü’l-Ekber*” (en büyük fıkıh) adını vermiştir.

7) Kaynağı:

Tevhîd ilminin kaynağı: Kur’ân ile Sünnet ve kavramsal akıldır. Kavramsal, doğru akıl ile kesin deliller asla Kur’ân ile Sünnete zıt olmaz, eğer zıt oluyorsa o delil yanlıştır ve geçerli değildir.

8) Hükümü:

Her müslümanın bilmesi farz olan Tevhîdin ana unsuru imânın altı şartıdır. Allah’ın Varlığına ve Birliğine, Meleklerle, Allah’ın Kıtaplarına, Peygamberlere, Ahiret Gününe ve Kadere iman etmek mükellef olan her müslümanın bizzat kendisinin yapması gereken Farz-ı ayn’dır.

Tevhîd ilmini geniş ve derin şekilde bilmek bazı ulema tarafından toplum için Farz-ı kifaye sayılmıştır, çünkü herkesin onu derin olarak bilmesine gücü yetmez.⁷³

1.1. Aklın hükümü ve onun beyanı

Akıl ile hüküm vermek demek tecrübeye başvurmadan bir işi amele dönüştürmektir.

Akılla hüküm vermek üçe ayrılmaktadır:

1) Vâcib (zorunlu):

⁷² Derbisali, a.g.e., s.16; krş., <https://www.muftyat.kz/kk/book/28709/> *Kazakistan Müslümanlarının Tugırnaması*, Astana, 2015, s. 2; Seytbekov, a.g.e., ss. 22-23; İsatay, a.g.e., s. 114.

⁷³ Rizabek, a.g.e., ss. 8-10; bkz: Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, Damla yay, İstanbul, 2016, ss. 47-51.

Vâcib demek, olması zorunlu bir şey ve olmasına inanmamak kabul edilmez. Mesela: Allah'ın güç ve kudret sahibi olması zorunludur, vâcibtir. Çünkü Yaratıcı olan Allah'ın kudret sahibi olmaması mümkün değildir.

Kendi içerisinde vâcib ikiye ayrılmaktadır. Bunlar:

a) Vâcibu'z-Zarûrî

Vâcibu'z-zarûrî demek, Aklın bir şeyi zorunlu olarak hiçbir delile ihtiyaç duymadan, delilsiz kabul etmesidir. Mesela: Baba oğlundan önce dünyaya geldi dersek, buna kimse delil sormayacak, çünkü babanın oğlundan önce olmasına akıl hiç şüphe getirmez, buna şüphe getirmesi mümkün değildir.

b) Vâcibu'n-Nazarî

Vâcibu'n-nazarî demek, İnsanın zorunlu olan bir şeyin üzerinden doğru olduğuna emin olmak için güzel bir şekilde fikir yürüterek, onu kabul etmesidir. Mesela: Allah'ın varlığı, Allah'ın var olmasının zorunluğudur, ama bu gerçeği her insan kalbine bunu hemen hızlı bir şekilde kabul etmez, bunu ispatalamak lazım, ancak buna zorunlu bir halde inanılması gerekiyordur, inanmamaya hiçbir sebep yoktur. Yüce Allah yoktur diye kimse diyemez, çünkü insanlık bu şeyleri inkâr edemez, yokluğa çıkaramaz.

2) Müstahîl (mümkün değil):

Müstahîl, Olması mümkün değil, yokluğu zatının gereği olan, aklımızın ve düşüncemizin dışında varlığı düşünülmemendir. Mesela: Allah'ın ilimsiz olması mümkün değildir, çünkü bir şeyi yaratması için zorunlu olarak ilime sahip olması gerekiyor, sonuç olarak da Allah'ın zorunlu olarak ilim sahibi olması gerekiyor. Müstahîl kendi içerisinde "Müstahîl zarurî" ve "Müstahîl nazarî" diye ikiye ayrılıyor.

a) Müstahîl zarurî, olması mümkün olmayan şeyi, hiç delili olmayan, sebebi aklın kabul etmemesidir.

b) Müstahîl nazarî, olması mümkün olmayan şeyi oldu diyerek delil getirdikten sonra aklın kabul etmemesidir. Mesela: Yaratana benzeyenin olması, başka bir şeye benzemesi mümkün olmayan, akıl onu kabul etmez, önemli olanı da bu delile (sebepe) muhtaçtır, ancak böyle olmasının kesinlikle mümkün değildir.

3) Caiz (Mümkün):

Caiz demek, varlığı da yokluğu da mümkün olan şeydir. Caiz ‘‘Caiz zarurî’’ ve ‘‘Caiz nazarî’’ diye de ikiye ayrılıyor:

- a) Caiz zarurî demek, varlığının ve yokluğunun da aklın hiçbir delile (sebeup) muhtaç olmadan kabul etmesidir. Mesela: Günün soğuması.
- b) Caiz nazarî demek, varlığının ve yokluğunun da aklın delile (sebeup) muhtaç şekilde kabul etmesidir. Mesela: Allah’ın peygamberleri göndermesi.⁷⁴

2. İMÂN

İslam’ın eskiden gelen eserlerinde, akâid kitaplarında, eski ve yeni yazılmış ilmihal gibi hemen hemen tüm eserlerin sayfaların ilk başlarında imân meselesi ve onun mahiyeti hakkında bilgiler verilmektedir. Kazak müellifleri de yazdıkları ilmihallerinin giriş kısımlarında imân konusundan bahsederler.

2.1. İmanın Tarifi, Kapsamı ve İlgili Konular

İmân kelimesi **e-m-n** (emanet) kökünden oluşan ve birçok manalarda bulunan ‘‘inanmak, güven duygusu içinde bulunmak, ikrâr etmek, emin olmak, tasdik etmek, vicdani güven duymak, insanın içindeki iç aydınlığı hissetmek’’ gibi anlama gelir.⁷⁵ Arapça’daki ‘‘İtikad’’ kelimesi ‘‘sağlamlaştırmak, kesin karar vermek’’ imân kelimesinin karşılığıdır. İslâm’da imân kelimesinin terim anlamı ise: ‘‘Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.s) Allah Tealâ tarafından vahiy yoluyla getirdiği İslâm dinine ait tüm hususlara inanmaktır’’ şeklinde tarif edilmektedir. Türkçe’de ise: ‘‘Yüce Allah’a inanmak; birine duyulan güven duygusuyla gönülden bağlanmak’’ anlamına gelir. İslâm dininin gereken hususlarını yerine getiren kişiye *mü’min*, *müslim*, *müslüman* denir. İmân sahibinde bulunan kişilik karakter ve özelliklerden hareketle güven içinde ömür süren, emin olan, emniyet gibi anlamlar imân kelimesine yüklenmiştir. Mü’min kişi âlemdaki herkese ve her şeye karşı bu temel özelliklerini ön plana çıkararak davranmalıdır. Yüce Allah’ın güzel isimlerinden olan el-Mü’min ‘‘emniyet duygusunu veren, emniyette kılan, kâinattaki mahlûkâtın güven içinde yaşamalarını sağlayan’’ gibi

⁷⁴ Rizabek, a.g.e., ss. 11-13.

⁷⁵ Seytbekov, a.g.e., s. 66; krş., Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, Ensar Yay, İstanbul, 2014, s. 35; Kılavuz, *İmân Küfür Sınırı Tekfir meslesi*, Marifet yay, İstanbul, 2016, s.19; Kalmahan Erjan Seyituli, *Maturidi akidası abu Hanifa ilminin Jalgası*, Almatı, 2014, s. 44.

anlamları verir. Allah Teâlânın bu güzel ismi İslâm dinine tabi olan kişilere verilmiştir.⁷⁶

İmân, müslümanın hayatının anlamı ve mutluluğun kaynağıdır. İmân insan yaşamının zorluklarını hafifleten, acısını lezzete, neşeyi korkuya, karanlığı aydınlığa dönüştüren gizemli bir güçtür. İnançlı olan kişinin hayata olan bakışı diğer insanlara göre farklıdır, o hayatının her anını İlâhi bir denge içerisinde tutmaya çaba göstererek yaşamaktadır. İmân insanın hayatına ışık katan, parlayan bir yıldızdır. Örneğin: Karanlık bir ormanda korkmuş ve dehşete kapılmış olarak yürüyen bir kişi önüne çıkan büyük ağacı bir canavara benzetip, korkusu katlandığı anda, güneşin ışığı çıkarak korktuğu şeyin aslında korkutucu bir şey olmadığını öğrendiğinde, insanın gönlü ne kadar seviniyor ve rahatlıyor ise, aynı şekilde insanın kalbine yerleşen inanç hayatın tüm problem ve korkularının altından kalkılabilir olduğunu anlamasına, gönlünün mutmain olmasına yardımcı olur.⁷⁷

İnançla dolu olan kalp, Rabbinin en güzel isimlerinin harika bir yansımasıdır. Çünkü Kur'ân'daki ayeti kerimede Yüce Allah şöyle demektedir: *“Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.”* Eğer bu eşsiz sanat eseri olan insanın kalbinde imân ateşi olmazsa yukarıdaki ayetin devamında: *“Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik.”*⁷⁸ diyerek inançsız insan, topluma ve kendisine faydasız olacağını ve değersiz bir şekilde en alçak seviyeye indirileceğini bildirmektedir. İnsanın Yaratıcı olan Allah'a zerre kadar imânı yoksa o zaman mücadele dolu hayat adeta anlamsız ve amaçsız bir şeye dönüşür. Diğer yandan inançsız bir insan için var olduktan sonra tamamen yok olmak, dünyadaki sevdikleriyle veda etmek ve bir daha onlarla kavuşmamak kabul edilemez bir durumdur. İnançlı olan insan için ölüm aslında hayatın sonu değil aksine gerçek hayatın başlangıcı olduğunu bilmektedir ve asla umutsuzluğa kapılmamaktadır. Kur'ân imânsız insan hakkında şöyle diyor: *“Biz onların kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz de ilkin ona imân etmedikleri gibi (mucize geldikten sonra da inanmazlar)*

⁷⁶ Seytbekov, a.g.e., s. 67; bkz: Şerafetdin Gölçük, Suleyman Toprak, *Kelam Tarih-Ekoller- Problemler*, 2016, ss. 111-112; Nüreddin es-Sabuni, *Mâturîdiyye akaidi*, Trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul, 2016, ss. 167-171; bkz: Sönmez Kutlu, *İmam Mâturîdî ve maturidilik, Tarihi Arka plan, Hayatı, Eserleri, fikirleri ve Maturidilik Mezhebi*, Ankara, 2006, ss. 36-37.

⁷⁷ Derbisali, a.g.e., s. 41; krş., Kunanbayulu, *Slova Nazidaniya*, s. 36; Naurızbay Taganulu, *Umut saulesi*, Almatı, 2013, s. 9; Askar Akımhanov Bolatbekoviç, *Abu Mansur Al- Maturidi iman maselelerine katıştı ustanımı*, Almatı, 2016, s.78; Rizabek, a.g.e., ss. 44-48.

⁷⁸ Tin, 95/4-5.

ve yine onları azgınlıkları içinde bırakırız da bocalar dururlar.’’⁷⁹ Gerçekten de mutsuz olan kişi, imân zenginliğini kaybeden kişidir. Eğer imân iki dünyada mutluluk verirse, imansızlık ise dünya’da ve ahirette de acıya neden olur.

İmânsız bir ömür çok üzücü bir hayattır, bunun örneği ise hayatlarını karanlık ve sıkıntı içinde yaşayan bazı kâfirlerin hayatıdır. İntihar vakaların günümüz dünyasında meydana gelmesinin öğrenilecek çok şeyimiz var. Allah’ın mutluluk yasasına uymayan ve hayatta sadece maddi zenginlik arayanlar için ne kadar üzücü! Ateist ideolojinin modern çağında ve İslâmî düşüncenin yükselişinde, düşünceli bir insan için çok fazla bilgiler vardır. Ateist anlayışın materyalizm üzerindeki yıkıcı etkisi bizi Allah’ın şeriatını kabul etmeye itiyor. Gözler ne kadar kör olursa olsun, kasvetli güneş gökyüzünde parlayan güneşi örterdi. Eğitim ve bilim ilerledikçe Tanrı’ya olan inançlarının ortadan kalkması gerektiğine inanıyorlardı. Bununla birlikte, bugün dünyada gerçekleşen dine olan gayret, tüm teorilerini hayata yüzeye çıkardı. Dolayısıyla, Allah’ın elçilerinin doğruluğunu kabul etmenin zamanı geldi. Kur’ân’da şöyle geçmektedir: ‘*Erkek veya kadın, kim mü’min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.*’⁸⁰ Böyle bir dereceye ulaşmak ancak *Allah Rabbim, İslâm dinim ve Muhammed (s.a.s) Peygamberim* olarak takdir eden bir kişi tarafından gerçekleştirilebilir. Yaratılışın en yüksek amacı Tanrı’ya inanmaktır. Ve insanın en yüksek derecesi Tanrı’yı tanımaktır. Ve O’nu tanımaya başladıktan sonra, Tanrı’yı sevmek bir zevk olur. Yüce olanı bilmek ve onu gönlünden sevmek, tüm mutluluğun ve duyulmamış sevginin kaynağıdır.

İmân bir insani özelliktir. İnsanın imân edip etmediğini öğrenmek dinde son derece önemli bir husustur. Bunun nedeni ise, dindeki hukuki statü bunun üzerine teşekkül edecektir. Bu sebeple Kazak din aydınları ve müellifleri imânı anlatma ve kavrama konusunda ittifak içinde olmuşlardır.⁸¹

⁷⁹ En’am, 6/110.

⁸⁰ Nahl, 16/97.

⁸¹ Taganulı, a.g.e., ss. 10-12; krş., Erjan Malgajulı, *Din men Dastur*, KMDİB yay, Almatı, 2013, c. 2, s.79; A. A. Bolatbekoviç, a.g.e., s.80; K.S. Seyituli, a.g.e., ss. 45-50.

2.2. Kelime-i Tayyibenin fazileti

Kelime-i Tayyibe: herhangi bir kişi onun manasına ikrar edip, tasdik ve kabul etmekle müslüman olan, onu inkâr etmekle ise müslümanlık kimliğinden çıkar, İslâm dini'nin temeli, ana şiarı, sloganı ve ruhu “**La İlähe illallah (Allah'tan başka hak ilah yok), Muhammedu'r-Resülullah (Hz. Muhammed (s.a.s) Allah'ın hak peygamberi)**” demekten ibarettir.

Bu şehadet İslâm dini'nin temeli olduğunun dışında, tüm amel ve ibadetlerin Allah Teâlâ tarafından kabul olmasının ana şartıdır. Çünkü Yüce Allah'a iman etmeden ve Hz. Muhammed (s.a.s) yoluna tâbi olmadan edinen amel ve ibadetler asla kabul olmaz. Allah Teâlâ'ya iman etmekle “**La İlähe illallah**” söyleyen şehadeti yerine getirilir. Hz. Peygamberimizin peygamberliğini itiraf edip onun yoluna hakiki şekilde, sürekli tâbi olmakla “**Mumammedu'r-Resülullah**” diye söyleyen şehadet öz manasını yanıtlar.⁸²

Ahirette azaptan kurtuluş ve cenneti kazanmak için referansımız bir tek kelime-i tayyibedir. Hz. Muhammed (s.a.s) bu konuda şöyle diyor: “*Allah'tan başka hakiki ilah yoktur, Muhammed (s.a.s) Allah'ın kulu ve hak peygamberidir, diye kalbiyle inanıp, şahit olan hergângi kişi için, Allah cehennemi haram etti.*”⁸³

2.3. Kelime-i Tayyibenin faydası

Kelime tayyibenin birçok faydaları vardır, en büyük faydası ise kişileri mahlûkâta tapmaktan ve peygamberlerden başkasına tâbi olmanın helaketlerinden kurtarmasıdır. Böylece insan bir Allah'a imân ve ibâdet ederek, iki dünyada mutluluğa erişebilir.⁸⁴

2.4. İmân, Tasdîk ve İkrâr

Şakarim Kудayberdiulı imânın tanımını şöyle izah eder: “Allah'ın bir olduğunu, onun varlığına ve ondan başka ilahın olmadığına, Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğine, Kur'ân'ın mu'cize ve ayetlerinin hepsinin gerçek ve hak olduğuna ihlasla imân etmektir.” Tevhid kelimesinden bahsedip, onun tercümesini de izah ederek tarifinin devamında şöyle der: “Onun mânasını bilmeden dil ile ifade etmeninde yeterli

⁸²Abay Kunanbayulı, a.g.e., ss. 87-88; krş., Muhammed Yusuf, *İslam Akidiliri*, Mir yay, Almatı, s. 16.

⁸³Buhari, *İlim*, 49, Müslim, *İman*, 47.

⁸⁴Yusuf, a.g.e., s. 17.

olmadığını ya da imânın sadece dil ile söylenip gerçekleşmesi mümkün değildir”.⁸⁵ Bu ifadeyle Şakarim, Ehl-i sünnet’in görüşünde olduğunu, taklidî imânın özü itibariyle geçerli sayıldığını ancak imânın mahiyeti ve hakikatının sadece ikrârla gerçekleşmesi mümkün olduğunu belirtir.⁸⁶

2.5. İmânın alâmetleri

İmânın alâmetleri aşağıdakilerdir:

1. Allah Teâlâ’dan korkmak.

Allah Teâlâ’yı hakiki bilen kişi O’nun yüceliğini tanır, heybetinden çekinir ve O’na layık olup olmadığını değerlendirir, işte bu imânın alâmetlerindedir. Yüce Allah şöyle diyor: ‘‘Allah’a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derinden korkarlar.’’⁸⁷ Allah Teâlâ’dan korkmak, imânın mükemmelliğini göstererek insanı asilik edip Onun gazabına uğramaktan sakınmasını sağlar.

2. Allah ve O’nun Peygamberine sevgi.

Allah ve O’nun Peygamberini herkesten önce daha çok sevmek ve bu sevginin tüm iş-eylemlere ve hal-sözlere yansması imânın alâmetlerindedir.

3. Güzel ahlak.

Güzel ahlak: söz, hareket ve iş eylemlerinde doğru olmak demektir. Güzel ahlakın tacı doğruluktur. Güzel ahlak imânın mükemmelliğini yansıtır. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Muhammedi (s.a.s) överek şöyle diyor: ‘‘Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.’’⁸⁸

4. İyi ameller

Ruhları temizleyerek hayatı güzelleştirecek olan iyi ameller imânın alâmetlerindedir. Bu yüzden Kur’ân-ı Kerîm’de imân sürekli iyi ameller ile beraber

⁸⁵ Şakarim Kудayberdiuli, *Musulmandık Şartı*, Almatı, 2007, c. 2, s. 217.

⁸⁶ Kудayberdiuli, a.g.e., s. 218; Bkz.: Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü’t-tevhîd*, (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara. İSAM Yayınları, 2002, ss. 488-495; Pezdevî, İmam Ebu’l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim, *Usulü’l-din*, (thk. Hans Peter Linss), Kahire, el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 2003, ss. 147-150; ayrıca bkz: Kılavuz, *İmân Küfür Sınırı Tekfir meslesi*, ss. 33-36; Ebu Hanîfe, *Fıkhu’l-Ekber*, (çev. Mustafa. Öz), İmam Aza’mın Beş Eseri, İstanbul, 2009, ss. 35-38.

⁸⁷ Fâtır, 35/28.

⁸⁸ Kalem, 68/4.

getirilmiştir, çünkü iyi amellerden ayrı kalan imân meyvesiz ve gölgesiz faydası olmayan ağaca benzer. İmansız edinen amel ve ibadetler de riya ve nifaktır.⁸⁹

2.6. İmânın insan hayatındaki etkileri

İmânın insan hayatına veren etkileri çoktur. Bunlar sırayla aşağıda beyan edilmektedir:

1. Hidayet

İmân kişiyi doğru yola götürerek ona iki dünyanın mutluluğunu kazandırır, işte bu imân ve iyi amellerin sonucu insan hidayet sahibi olmaktadır. Allah Teâlâ Kur'ân'da şöyle diyor: *“İmân edip salih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları imânları sebebiyle, hidayete erdirir. Nimetlerle dolu cennetlerde altlarından ırmaklar akar.”*⁹⁰

2. Şecaat

İmân müslüman kişide Allah Teâlâ'nın gayrından korkmayan kibâr hisleri yetiştirir, çünkü imânın hakikatı insana fayda ve zarar vermek, öldürmek ve diriltmek, rızık vermek gibi şeyler ancak bir Allah Teâlâ'nın elinde olduğuna inanmayı talep eder. Müslüman kişi bu inancıyla kendisinin her zaman hür olduğunu bilir ve özgürlüğünü koruma yolunda Allah'tan başka kimseden korkmaz. Allah Teâlâ Hz. Peygamberimize Kur'ân'da talim vererek şöyle diyor: *De ki: “Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır.”*⁹¹

3. Galebe (Kazanç)

İmân mümin kişiye başarılı olma kazancını verir, Allah Teâlâ hakiki müminleri helaketlerden korur ve düşmanlarının üzerinden galebeye ulaştırır, bu Allah Teâlâ'nın vaadidir ve bu konuda Allah şöyle diyor: *“Mü'minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.”*⁹² Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'deki vaadlerine göz atan kişi Allah Teâlâ'nın vaadlerinin hepsi mü'minlere yönelik olduğunu açık görebilir.

4. Kanaat

⁸⁹ Yusuf, a.g.e., s. 21.

⁹⁰ Yûnus, 10/9.

⁹¹ Tevbe, 9/51.

⁹² Rûm, 30/41.

Hakiki yakın imân muslüman kişinin kalbinde rızık, sıhhat gibi her şey ancak Allah'ın elinde olduğunu ve Allah'tan gelen rızık engelleyen birisinin de yok olduğuna inanan ve bununla tatmin olan kanaatı ve kibar faziletleri yetiştirir.

5. Eminlik

İmân muslüman kişinin kalbine eminlik ve rahatlık bağışlar, çünkü dünyada birçok kişiler zulüm ve haksızlığa uğramasına rağmen intikam almaya çoğunun gücü yetmez. Maddi ve manevi ziyan-zararlara uğrarlar, ama çok zamanlarda onun bedelini göremezler. Bundan dolayı onlar huzursuz ve rahatsız yaşamaya yüz tuttuğunda kalbindeki imânı bu dünyada alnamayan intikamlarını ahirette alacağına, çektiği zararlarının faydaya döneceğine dair güven verir ve bu şekilde onlar merhametli olan Allah'ın adaletine inanıp, ahireti bekleyerek rahat ve huzurlu bir ömür sürmeye başlarlar.

6. Sabır ve Dayanış

İmân muslüman kişinde başına gelen herhangi bir bela, kaza ve musibetler karşısında devrilmeyen dayanışlı iradeyi yetiştirir, çünkü hakiki imân tüm bela ve kazaların Allah'ın takdiriyle olduğuna inanmayı talep eder. Bu yüzden müslüman kişi başına gelen herhangi bir talihsizlik ve müsibetleri cesaret ile karşılar ve sabır ile kendine hâkim olarak yaşamını huzurlu şekilde devam ettirir. İmânın insan hayatına verdiği bundan başka etkileri çoktur ve onları sayıyabilmek mümkün değildir.⁹³

2.7. İnsanı imândan çıkaran eylemler.

İnsanı imân ve İslâm'dan çıkarmaya sebep olan eylemler çoktur. Bunlar ise aşağıdakilerden ibarettir:

1. Allah Teâlâya şirk koşmak.
2. İslâmı inkâr etmek.
3. Muhammed (s.a.s) peygamberliğini inkâr etmek ve onu aşağılamak.
4. Kur'ân ve Sahih hadislerle sabitleşen meselelerin birini inkâr etmek.
5. Kâfirlerin itikadlarına ve izlediği yollarına gönülden razı olmak.

⁹³ Yusuf, a.g.e., ss. 21-22.

6. Başkaların izlediği yolu Hz. Peygamberimizin yolundan iyi görmek.
7. Amel ve ibadeti ya da duayı Allah'tan başkasına ederek onların vasıtasıyla Allah'a ulaşır diye inanmak.
8. Münafıklık. Ağzından müslümanlığını söyleyerek kalbinden inanmamak.
9. Müslümanların aleyhine kâfirlerle birleşmek.
10. Başka kanunları İslâm kanunundan iyi görmek.
11. Allah Teâlâ'nın kitabı ve Hz. Peygamberin sahih hadislerine ikna olmamak ya da İslâm kanununu aşağılamak, onu şimdi ki zamandan uygun görmemek.
12. İslâm talimatlarından yüz çevirmek ya da onları aşağılamak.
13. Sihirbazlık ya da sihire inanmak.
14. Falcı, dahhan ve büyücülerin gaiptan söyleyen sözlerine inanmak.
15. Allah'ın emir ve fermanlarını apaçık şekilde reddetmek, hakikatı ikrar ederek ama ona uymaktan baş çekmek. Şeytanların atası İblis te hakikatı bilirdi ve Allah'ı itiraf ederdi, ama İblis kibirlikten Allah'ın emir ve fermanlarına karşı çıktığından dolayı, o kâfir olmuştu ve Allah'ın rahmetinden ebediyen kovulmuştur.⁹⁴ Allah Teâlâ bu konuda şöyle diyor: *Hani meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.*⁹⁵

2.8. Şirk ve onun çeşitleri.

En büyük günah - Allah Teâlâ'ya şirk koştur. Şirk - itikât, amel, ibadet ve dualarda Allah'tan başkasını ortak etmek demektir. Şirk tevhidin zıddıdır. Şirk iki çeşittir: biri büyük şirk, öbürü de küçük şirkten ibarettir.⁹⁶

Büyük Şirkin çeşitleri:

⁹⁴ Yusuf, a.g.e., s. 23-24.

⁹⁵ Bakara, 2/34.

⁹⁶ Seytbekov, a.g.e., s. 106; krş., Yusuf, a.g.e., s. 52; Abdusamat Mahat, *İmandılık negızderi*, Almatı, 2002, s. 197; bkz: Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, ss.59-60.

1. Dünya ve dünyadaki işlerini yöneten Allah'tan başka bir yöneticinin varlığına inanmaktır. Mesela: Adlandırılmış (meşhur) evliyalar, kutublar, pirlar ve meşayihlerin kainatın işlerini tasarruf edebilir diye imân etmektir. Bu tür şirk, Allah'ın iş ve faaliyetine mahlûkâtı ortak ederek şirk koşmaktır.

2. Mahlûkâtı ya da mahlûkâtın sıfatlarını Allah'a ait etmek ve sıfatlarını benzetmek. Mesela: Adlandırılmış evliyalar, falcı, büyücü, sihirbazlar Allah'tan başka kimsenin bilmediği işleri (gaybı) bilir diye imân etmek gibi. Bu tür şirk, Allah'ın kemal sıfatlarına başkalarını ortak etmektir, çünkü gaybı bilmek tek Allah'a ait olan sıfattır. Yüce Allah bu konuda şöyle diyor: *‘Gaybin anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın.’*⁹⁷

3. Ölülerden medet ummak ve onlardan hastalıklara şifa istemek, evladı olmayanların evladın olmasını dilemek şirktir. Mesela: Mezarda ki adlanmış evliyalar ihtiyacı karşılayabilir, diye buna inanmak gibi. Bu tür şirk Allah'ın işlerine bir başkasını ortak koşmaktır. Allah Teâlâ Kur'ân'da şöyle diyor: *‘Eğer onları çağırırsanız, çağırınızı duymazlar. Duysalar bile çağırınıza karşılık veremezler. Kıyamet günü de sizin ortak koştüğünüzü inkâr ederler.’*⁹⁸

4. Allah'tan başka birini razı etmek için kurban kesmek, yani adlanmış evliyaların ve mezardaki adlanmış büyüklerin desteğini kazanırız diye inanmak. Allah Kur'ân'da Peygamberimize hitap ederek şöyle diyor: *Rabbin için namaz kıl, kurban kes.*⁹⁹ Kurban kesmek tek Yüce Allah'a ait ve sadece onun rızası için kesilebilir.

5. Sihirbazlık, sihirbazlık yapmak en büyük günahlardan sayılır. Sihirbazlı yapan kişi dinden çıkmış olur. Allah Kur'ân'da şöyle diyor: *‘Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedir. Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek suretiyle küfre girdiler.’*¹⁰⁰

6. Allah'tan başka birisinin adını anarak yemin etmek. Yemin: *‘En büyük zâta edilip ve onun cezasından korkulduğu için yemin ettiği işi veya sözü yerine getirmek*

⁹⁷ En'âm, 6/59.

⁹⁸ Fâtır, 35/14.

⁹⁹ Kevser, 108/2.

¹⁰⁰ Bakara, 2/102.

veya gerçekleştirmek, kesinleştirmek” demektir. Onun anlamı ise: “Ben eğer yalan bir şeye yemin ettiysem, adı anılan bu zât beni cezalandırsın” demektir. Şüphesiz ki, yüceliğin tek sahibi, mahlûkâtın yaptığı eylemlerine yeterli ceza verici olan ve azabından korkulacak olan tek Allah’tır. Allah’tan başkasının adıyla yemin eden, O’na olan yücelik ve yapılmış olan fiilere cezalandırmak gibi güzel sıfatlara başkaları ortak etmiş olur.

7. Evliyalara, pirlere ve meşayihlere Allah’a imân etmiş gibi, onlara inanmak. Onları Allah’ı sevmiş gibi sevmek, onlardan Allah’tan korkmuş gibi korkmak ve onlara Allah’a ibadet etmiş gibi ibadet etmek şirkdir. Yüce Allah şöyle diyor: *“İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da O’na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah’ı severcesine severler. Mü’minlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir.”*¹⁰¹

8. Allah Teâlâ’dan başka bir kimsenin insanlara fayda veya zarar verebilir, ihtiyaçları karşılayabilir diye iman ederek, ona dua etmek. Çünkü başına kaza gelen kişinin ihtiyacını Allah’tan başka karşılayabilecek kimse yoktur.

Büyük şirk türlerinden herhangi birini yapan kişi imandan çıkar, onun eskiden ettiği tüm amelleri boş olur. Bu günah ancak Allah’a ortak koşan kişinin şirkten ebediyen uzaklaşıp, tekrar imân etmesi ve günahlarına gerçek manada tövbe etmesi ile affedilir.¹⁰²

Küçük şirk olan ameller.

1. Allah’a yaklaşma amacıyla ölüleri vasıta edinerek mezarları ziyaret etmek, mezarları tavaf etmek. Fakat mezarlar ibret almak maksadıyla ziyaret edilir, mesela: kişinin ölümü hatırlaması gibi. Mezaralar Allah’a yaklaşma amacıyla ziyaret edilmez ve kabeden başka bir yerde tavaf edilmez, aksi takdirde bu Allah’a ortak koşmaktan başka bir şey değildir.

2. Riya, yani halis ameli ve ibadeti Allah için etmeden başkalarına göstermek niyetiyle yapmak. Kulların amel ve ibadetini gözetlemek, onları mükâfatlandırmak tek Allah’a mahsustur. İnsanoğlu amel ve ibadeti başkalara göstermek için yaptıysa,

¹⁰¹ Bakara, 2/165.

¹⁰² Seytbekov, a.g.e., s. 107; krş., Yusuf, a.g.e., ss. 53-55; Mahat, a.g.e., ss. 200-204.

Allah'ın amellere mükâfat vermek ve gözetlemek sıfatına bir başkasını ortak koşmuş olur demektir.

3. İNSAN VE DİN

İnsanın yaratılışı ile birlikte onun akıl melekesi ve itikâdi inancı eşit seviyede birlikte yaratılmıştır. İnsanlığın akıl melekesi ilerlediği müddetçe ve olgunlaşma yolunda yükseldikçe, onların imânı da peygamberlerin Allah'a götüren ilahi davetlerine tabi olup, onlarla birlikte olgunlaşma yoluna girmektedir. Geçmiş zamanlarda insanlar hak dinin özünden uzaklaşarak küfür, karanlık ve zulmün içinde olduklarından, Allah onlara peşpeşe peygamberler gönderdi, sonucunda da hak dine tabi oldular. Allah Teâlâ insan toplumunun ilerlemesi için hak dinini tedrici olarak kemale erdirip, onu insanların en mükemmeli, peygamberlerin hatemi olan, İslâm dininin peygamberi Muhammed aleyhisselâmı göndermiştir.¹⁰³ Kur'ân'da bununla ilgili şöyle denmektedir: “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâmı seçtim*”¹⁰⁴

3.1. Yaratıcı ile yaratılanın arasındaki ilişkisi

Yeryüzünde geçici olan hayat yaşantısını sürdürdükten sonra Yaratıcının huzurunda O'nun şefaatine muhtaç olacak insanın Allah ile arasındaki ilişki cehalet ve âsîlik üzerinde bina edilmeyip aksine marifet ve itaâtkarlığın üzerinde inşa edilmiştir. Elbette ki, insanın bu Merhametli Yüce Yaratıcısını bilmesi, O'nun kanununa bağlanması, O'nun gösterdiği doğru yol üzerinde yürümesi akıl ve mantığın râğbetidir. İşte bu İslâm'dır ve tüm peygamberlerin insanları davet ettiği hak dinin ta kendisidir.

İnsanoğlu müslüman olup, Allah Teâlâ'ya itâat ettiğinde tüm evrenin düzenine ahenklik sağlamış olur. Zira evrendeki canlı ve cansız tüm mevcûdatlar ihtiyarlı ya da ihtiyarsız bir halde Allah'a boyun eğmişlerdir. Allah Teâlâ Kur'ân'da bu hadiseyi şöyle beyan etmektedir: “*Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O'na boyun eğmişken ve O'na döndürülüp götürülecekken onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?*”¹⁰⁵ Kainâtın nizâmı da Allah'ın gösterdiği kanun üzere devamını sürdermektedir. Örneğin: Yerkürenin kendi yörüngesi etrafında dönmesi ile güneşin etrafında dönmesi işte

¹⁰³ Seytbekov, a.g.e., ss. 9-11; krş., Yusuf, a.g.e., s. 4.

¹⁰⁴ Mâide, 5/3.

¹⁰⁵ Âl-İ İmran, 3/83.

Allah'ın koyduğu nizâm üzere hareket etmektedir. Gece ile gündüzün ve mevsimlerin değişmesi Allah'ın koyduğu kanunun bir göstergesidir.

Allah Teâlâ'ya inanmayan ve O'nu tanımayan insanlar da Allah Teâlâ'nın istek ve iradesine ihtiyarsız bir halde boyun eğer. Örneğin: İnsan hastalık, belâyı-musibet gibi farklı durumlar ile hayatında karşılaşmak istemezse bile ilâhi takdir ile imtihân olarak mutlaka karşılaşmaktadır. Bu durum kimileri için kendisini muhasebe ederek doğru yola dönmesine sebep olurken, kimileri için ise isyan dolu hayatında daha da azgınlığa düşmesine sebep olmaktadır. Allah Teâlâ'ya ihtiyari halde boyunu eğmek ile boyun eğmemenin arasında sema ile yer kadar fark vardır. Öncenin itâatkarlığın neticesi cennettir, sonrakinin ise asilik olup onun neticesi cehennemdir.¹⁰⁶ Demek ki, tüm varlıklar ihtiyari ve ihtiyarsız bir şekilde hiç şüphesiz Allah'a boyun eğmektedir. Söz gelimi, insanın Allah Teâlâ'nın insanlığa gönderdiği dini kabul etmesi onun ihtiyari bir şekilde Allah Teâlâ'ya boyun eğmesi ve tüm işlem ve eylemlerini O'nun isteğine göre yapmasıdır. Allah Teâlâ kullarından işte bunu talep etmektedir.

3.2. İnsan ve Dindarlık

Midenin yemeğe ihtiyacı olduğu kadar insanın da doğal olarak inança ihtiyacı vardır. İnsan tabiâtında doğumdan itibaren dindardır. Allah Teâlâ'nın varlığına olan inancı insanlığın yaratılışıyla birlikte onunla hemrah etmekte. Allah bu hakikatı ilan ederek diyor ki: *“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir”*.¹⁰⁷

3.3. Din ihtiyacı ve zorunluluk

İnsanlar kendilerinin kişilik ve toplumsal yaşam hayatını tehlikesiz bir şekilde geçirebilmesi için kendilerine doğru yolu gösterecek bir rehber ihtiyacı vardır. Zira yeryüzünde kanuna ihtiram etmek, toplumun güvenliğini korumak ve insanların huzurunu garanti etmek için dinden daha kuvvetli bir nizam yoktur.

Bunun gizemi de şudur ki, insan evrendeki tüm mahlûkatlardan farklı yönüyle yaratılan sıfatından dolayı, onun ihtiyari fiili, göz ile görmek, kulak ile duymak ve kol

¹⁰⁶ Yusuf, a.g.e., s. 13.

¹⁰⁷ Rûm, 30/30.

ile tutmaktır. Ama asıl olan insanın bunların hepsini kullanarak verilen iradeyi doğru dengede tutmasına yardımcı olacak olan tek şey selim kalp ile doğru imandır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyruyor: *Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.*¹⁰⁸ O ise: “*İnsandaki insani ruhtur, o vicdan ve akîdedir*”¹⁰⁹

İnsanlar dış dünyadan değil bilakis iç dünyasından, vicdanından yönetilir. Kişilerin hak ve hukuklarını himaye edebilen, haksızlığa yol bırakmayan, medeni ve adaletli bir toplumu inşa edebilmesi için devletin kanunları ve hükümetin daireleri yeterli değildir. Çünkü suçtan, hapisten ve cerimandan korkarak görevini yerine getiremeyenler ve korku halinde hak hukuklara saygı gösteren yasanın ipinden kurtulmak için yol arayan, yasanın denetiminden çıktığı an nefesine uymuş olarak her istediğini yapar. Ama Allah Teâlâ’dan utanıp, onun gazabından korkan ve kendi vicdanının sesini duyarak hak ve hukuku koruyanlar, hayatının görevlerini Allah rızası için tam yerine getiren kişi, kendisi ve toplum için yararlı insan olmaktadır. Çünkü hakiki imân onları Allah’a asilik etmekten, toplumun güvenini bozmaktan ve kişilerin hak ve hukuklarına tecavuz etmekten alıkoyamaktadır.

Diğer yandan dini terbiye olmadan, ilim ve fenin, medeniyetin geliştirdiği argümanların topluma güvenlik verebileceğini düşünmek yanlıştır. Zirâ ilim ve fen iki yüzü keskin bıçağa benzer, onunla ya islah edilir veya bozulabilir. Mesela: İlim ve fen sayesinde dünyaya bir anda büyük zarar veren atom bombası üretilebildiği gibi aynı ilim ve fen sayesinde günlük yaşamımızda insanlara kolaylık sağlayan tüm teknolojileri icad edilebilmek de mümkündür. İşte bunların arasındaki dengeyi ise din sağlamaktadır. Dinin insan hayatındaki rolü yüreğin bedendeki rolüne benzemektedir.¹¹⁰

4. İSLÂM DİNİ

İslâm kelimesinin sözlükteki manası: boyun eğmek, baş eğmek gibi anlamları ifade eder. Ama İslâm kelimesinin ıstılahtaki manası ise: *Allah Teâlâ’ya boyun eğmek, kendisini O’nun emrine vermek ve O’nun isteğine uygun halde yaşamak demektir.*

¹⁰⁸ A’raf, 7/179.

¹⁰⁹ Yusuf, a.g.e., s. 7.

¹¹⁰ Yusuf, a.g.e., ss. 8-9.

Terim anlamı da şöyledir: *İslâm insanın özü ile Rabbi arasında itaâtkarlığı temin eden güçlü ilişkiyi yaratmak demektir.*¹¹¹ Bu terim anlamı Cibril hadisi denilen Hz. Peygamberimiz Muhammed (s.a.s) ve Cebrail arasındaki İslâm hakkında sorulan soruya verilen cevapta daha net ifadesini bulur. *İslâm Allah'tan başka ilâhın olmadığına, Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s) Allah'ın hak temsilcisi olduğuna şahit olmak, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve gücü yeten kimsenin Kabeyi tavaf etmesinden ibarettir. İslâm dinî emirlerin samimi bir şekilde uygulanmasını gerektirir.*¹¹²

4.1. İslâm semavi dinlerin sonuncusudur

İslâm Semavi dinlerin sonuncusudur. İslâm dini Allah Teâlâ tarafından Peygamberimiz Muhammed (s.a.s) son peygamber olarak insanlara gönderilmiştir. Ondan önceki dinlerin nesh edildiği ve ondan başka semavi dinlerin de olmayacağı Kur'ân-ı Kerim'de açık şekilde de bildirilmiştir. İslâm dinini Yüce Allah'ın Kıyamete kadar tüm insanıyetin dini olarak seçtiği tek din olduğuna dair Kur'ân'da şöyle denir: *Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.*¹¹³

İslâm dini Allah'ın meşru olarak kabul ettiği tek dindir ve ondan başkası asla kabul edilmez ve buna delil olarak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle geçmektedir: *Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.*¹¹⁴

İslâm dini tüm insanıyetin tutunması gereken dünyevi bir dindir. İslâm dini kendisinden önceki tüm semavi dinlerin temel gayesini içermiş, maksatlarını tamamlamış olan ve kendisinin tüm zaman ve mekâna uygun en güzel bir dindir. Yüce Allah bu konuda şöyle diyor: *Ey Muhammed! Sana da o Kitab'ı (Kur'ân'ı) hak, önündeki kitaplara doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik.*¹¹⁵

İslâm dininin tüm zaman ve mekâna uygun olması, her milletin menfaatına uygun geleceğinin manası ise “İslâm dininin kanun ve prensipleri dünyanın tüm

¹¹¹ Tefik Yücedoğru, *Din, İman ve İslama dair*, Emin yay, s. 76.

¹¹² Absattar Haji Derbisali, *Biz ustanatın jol*, Almatı, 2012, ss.3-4; krş., İsatay, a.g.e., s. 98; Yusuf, a.g.e., s. 10.

¹¹³ Mâide, 5/3.

¹¹⁴ Âl-i İmran, 3/85.

¹¹⁵ Mâide, 5/48.

yerlerinde, benzeşmeyen asırlar ve zamanlarda tatbik edinmeye tamamen uygundur. İslamla amel etmek hiçbir devirde ve yerde hiçbir milletin menfaatına ya da baht ve saadetine engel olmamıştır. Bilakis İslam dini topluma eşitlik ve adalet getirerek onların baht ve saadetlerine ve menfaatlarına sebep olmuştur” demektir.

Yüce Allah İslâm dinine gerçekten itikad edenlere yardım edeceğine ve bu dini başka dinlerden üstün kıldığına va'di vardır ve bu gerçeği Kur'ân'da: *O, kendisine ortak koşanlar hoşlanmasada, dinini bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak din ile gönderendir.*¹¹⁶ *İslâm dini akide ve şeriat (Kanun-Nizâm) dan ibarettir, o akide ve şeriatında en olgunlaşan bir dindir.*¹¹⁷ Şeklinde ifade etmiştir.

4.2. İslâm dininin Akaidi ve Şeriatı

İslâm dini kişilere aşağıdaki şeyleri emreder:

1. Allah Teâlânın tek olduğuna imân etmeyi emreder ve O'na şirk koşmayı yasaklar.
2. Gerçekliğe çağırır, yalancılığı yasaklar.
3. Adaletli olmaya emreder, haksızlığı yasaklar.
4. Dürüstlüğe çağırır, ihanet etmeyi yasaklar.
5. Vefâkarlığı emreder, vefasızlığı yasaklar.
6. Ebeveyne iyilik etmeyi emreder, onları rencide etmeyi yasaklar.
7. Akrabalar arasındaki ilişkiyi devam ettirmeyi emreder, ilişkiyi kesmeyi yasaklar.
8. Komşulara iyilik etmeyi emreder, onlara cefa vermeyi yasaklar.
9. Temizliği emreder, pisliği yasaklar.
10. Merhametli ve şefkatli olmayı emreder, mehametsizliği ve şefkatsizliği yasaklar.
11. Mert ve cömert olmayı emreder, korkaklık ve cimriliği yasaklar.
12. bilgili ve medeniyetli olmayı emreder, cahillik ve yobazlığı yasaklar.

¹¹⁶ Saff, 61/9.

¹¹⁷ Muhitdin isaulı, Kayrat Joldıbayulı, *İslam İlmihali*, Almatı, 2010, s. 11; krş., Rizabek, *Akida Sabaktarı*, s. 49.

13. Kişilere faydalı olmayı emreder, bozgunluğu yasaklar.

14. Organizasyonlu ve çalışkan olmayı emreder, tembelliği yasaklar.¹¹⁸

İslâm dini kişileri kibar ve güzel ahlak sahibi olmaya davet ederek tüm rezillik, aşağılık ve pisliklerden uzak durmaya çağırmaktadır. Kur'ân'da Yüce Allah şöyle buyruyor: *Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*¹¹⁹

4.3. İslâm dini alemşumul bir dindir

İslâm dini tüm insanıyetin dini olduğundan, o tüm prensiplerinde, talimatlarında ve kanunlarında insan doğası ile tam uyuşan, onun tüm problemlerini halleden ve ihtiyaçlarını çözmeye özelliklerine sahip bir dindir.

Biz hepimiz Allah'ın mahlûkâtıyız, dönüşümüz onadır. Bu kısa dünya hayatındaki tüm işlerimiz onun iradesiyle olur, tüm sıkıntılarımız ancak onun düzenlediği kanunıyla hallolur. Çünkü herhangi bir mucit kendisinin icad ettiği şeyin sırrını bildiği gibi, Rabbimiz de bizim için neyin faydalı, neyin zararlı olduğunu en iyi bilir. Dolayısıyla hiç kimsenin sıkıntılarını Allah'ın dinine başvurmadan halletmesi mümkün değildir.

İslâm dini en son ve mükemmel bir din olduğu için insanlık, ondan önce onun kanunu gibi adaletli bir kanunu, onun sloganı gibi sesli bir sloganı, onun ahlakı gibi yüksek bir ahlakı görmemiştir. Bu dönemlerdeki bazı kişilerin kendilerini müslüman diyerek ve İslam adına yaptıkları yalnız işler ve suçlar. Hıristiyan ve Yahudilerin İslam dinine olan düşmanlığındandır. Komünistlerin, dinsizlerin ve yobazların teşviklerinden dolayı İslam dininin şekli değişmemiştir. İslâm dininin diğer bir özelliği aklı bir din olduğundan, ona tabi olanların fikri enerjisini dondurmaya değil, bilakis ilerletmeye yöneltir.¹²⁰

İslâm dininin faziletli bir din olduğunun kanıtlarından birisi başka dinlerde olduğu gibi dinî baskı yoktur, müslüman bir insan dünyanın neresinde olursa olsun

¹¹⁸ Yusuf, a.g.e., s. 12.

¹¹⁹ Nahl, 16/90.

¹²⁰ İsatay, a.g.e., s. 97; krş., İsaül, Joldıbayulı, a.g.e., s.12.

hakikatı aramaya çağırılmıştır. İslâm dininde kardeşlik ile beraberlik esası vardır. Önemli olanı da İslâm dini aklı korur, alkol, içki, uyuşturucu ve zehirli maddeleri kesinlikle yasaklar.

İslâm'ın talimatlarının akla uygun ve kolaylığından dolayı, insanlar onu basit bir şekilde anlayıp, günlük yaşamlarında uygulayabilirler. Bu yüzden İslâm dininde başka dinlerde ki gibi *Din adamları* diye anılan ve kendilerini başkalarından üstün tutan kimseleri bulmak pek mümkün değildir. Eğer insanlar hakikatı arayacak olurlarsa, İslâm dininin tüm insani problemlerini halledebilen bir din olduğunu elbette bilmiş olurlardı.¹²¹

4.4. İslâm dini kişileri müslüman olmaya zorlamaz

İslâm dini kişileri müslüman olmaya zorlamayı kesinlikle reddeder. Müslümanların insanları Allah Teâlâ'ya davet etme usûlleri ise öncelikle İslâm'ın keyfiyetini kişilere tam beyan etmek ve Kur'ân-ı Kerim'i onlara anlatmak ve okumak, ondan sonra onlar isterse İslâmı kabul etmeye, isterse terketme özgürlüğü ile öz haline bırakmaktan ibarettir.¹²² Allah Teâlâ Peygamberimize kişileri dine davet etmesi yöntemi hakkında şöyle diyor: *Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik. De ki: "Ona ister inanın ister inanmayın."*¹²³

4.5. İslâm, laik devlet ve laik toplum

Devlet, insanı, mülkünü, dinini, onurunu ve saygınlığını iç ve dış düşmanlardan koruyan en yüksek politik kurumdur. Anarşistlik ve adaletsizlikten, insan haklarının çiğnenmesinden koruyabilen devlet gibi ulusal bir statü yoktur.

Laik bir devlet demek dinsiz bir devlet anlamına gelmez. Herhangi bir laik devlette din inkâr edilmez. Aksine, devlet vatandaşlarına din özgürlüğü sağlar. Devlet din özgürlüğü hakkını ihlal etmez. Vatandaşların dini mensubu olması ülkenin mevzuatı ile korunmaktadır. Laik toplumda ulusların ve milliyetlerin dine göre sınıflanmasına izin verilmez.

¹²¹ Derbisali, a.g.e., s. 32; krş., Kunanbayulı, a.g.e., s.26; Muhamedjan Estemirov, *Gibratnama*, Azaiyat yay, Şımkeynt, 2013, s. 29.

¹²² Yusuf, a.g.e., s. 18.

¹²³ Isrâ, 17/106-107.

Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: “*Dinde zorlama yoktur.*”¹²⁴ Bu ayet her vatandaşın din özgürlüğünü ifade ederken bunu günümüzün diliyle laiklik belirtileri diyebiliriz.

İslâm dini devlete karşı şu yükümlülükleri yerine getirmeyi gerektirir: vergi ödemek, yasalara saygı göstermek, halkların barış içinde bir arada yaşamalarını sürdürmek, vatanına askeri görevini yerine getirmek, devletin yararına zorunlu laik ortaöğretim sağlanması, kamu mallarının ve dürüst hizmetin korunması.

İslâm, diğer dinleri savunan laik toplum üyelerine saygı göstererek Müslüman bir toplum ortaya çıkarıyor. Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.s) sürekli müslüman ümmetini diğer dinlerin temsilcilerinin dinine ve ibadet yerlerine saygı duymaya çağırırdı. İslâm’da dini kabul ettirmek için hiçbir zorunluluk yoktur.¹²⁵

4.6. İslâm, anavatan ve askerlik hizmeti

İslâm dini vatani, insanları ve mülkü korumak için kutsal bir görev olarak görüyor. Din ve Anavatan kutsal kavramlardır. “*Vatan sevgisi bir inancın tezahürüdür*” ifadesi yerli toprağın saygı duyulmasına yol açar ve bir insanda vatanseverlik hissini uyandırır. Peygamberimiz (s.a.s) hadisinde şöyle dedi: “*Uhud’u seviyoruz ve Uhud bizi seviyor.*”¹²⁶ İslâm, insanlığı kendi ülkesinin dağlarını ve taşlarını bile sevmeye çağırıyor.

Ülkemizin bizlere yüklediği yükümlülüklerinden biri de askere gitmektir. Askerlik dini ve yurttaşlık görevidir. Ordu, Anavatanımızı iç ve dış düşmanlardan korur. Bir eğitici hadisi şerifte Peygamberimiz Muhammed (s.a.s) şöyle der: “*Kıyamet gününde cehennemi görmeyecek iki göz kategorisi vardır: günahlarından pişman olarak ağlayan gözler ve Anavatan sınırını korumak için kapanmayan gözler*”. İslâm sadece ibadet değil, aynı zamanda toplumu ve Anavatanı korumaya, insanlarını sevmeye,

¹²⁴ Bakara, 2/256.

¹²⁵ https://www.muftayat.kz/static/libs/pdfjs/web/viewer.html?file=/media/muftayat/858576_1425976608.pdf
f Platforma musulman Kazahstana, s. 25.

¹²⁶ Buhârî, *el-Cihâd ve 's-Siyer*, 74; Müslim, *Hac*, 503-504.

başkalarına fayda sağlamaya ve insanlığa sadık kalmaya çağıran bir dindir. Vatani korumak her müslümanın bir görevidir.¹²⁷

Vatanseverlik kazakların ve Ata-babalarımızın onuruydu. Çünkü kazaklar özellikle dinî aydınlatıcılar anavatanı için çok fazla düşmanla mücadele etmek zorunda kalıp, birçok kötü zamana katlandılar. Vatanseverlik ve genel olarak vatanseverlik kavramları asıl dinimizin ilkeleriyle uyumludur. İslâm'ın kanatlı (meşhur) bir sözü vardır: “*Anavatanı sevmek imandan.*” Anavatan için sıcaklık ve sevgi duyguları evrensel insani niteliklere aittir. Peygamberimiz Muhammed (s.a.s) müslümanlar ile birlikte memleketleri Mekke'yi bırakıp, Medine'ye yerleşmiş olmalarına rağmen, ilk vatanlarını unutmadılar. Bir Müslüman için, kendi sınırlarına sahip, dış düşmanlardan arınmış, onur ve vicdan, hukuk ve mülkiyet özgürlüğünün garanti edildiği bir devlet, Anavatan olarak kabul edilir ve bu devleti korumak onun insani ve vicdani borcudur. Dini İslam olan vatani için savaşarak ölen adama da İslam'ın en yüksek mertebesi olan *şehit* ünvanı verilir.¹²⁸

4.7. İslâm ve etnik gruplar

İslâm, herhangi bir etnik grubun temsilcilerine saygı duyar ve insanları ulusal, ırksal veya cinsiyet özelliklerine göre asla ayırmaz. Yüce Allah birbirlerini tanımaları için onları farklı etnik gruplara bölerek insanlığı yarattı. Kur'ân'da şöyle buyrulur: *Ey insanlar! Şüphesiz Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.*¹²⁹

İslâm, ulusunun sevgisini onaylar ve aşırı milliyetçiliğe izin vermez. İnsanlar bir toplumda yaşadıkları için, barış içinde ve birbirleriyle uyum içinde yaşamalı ve birbirlerinin haklarına saygı duymalıdır.¹³⁰

¹²⁷ https://www.muftyat.kz/static/libs/pdfjs/web/viewer.html?file=/media/muftyat/858576_1425976608.pdf
f *Platforfma musulman Kazahstana*, s.26.

¹²⁸ https://www.muftyat.kz/static/libs/pdfjs/web/viewer.html?file=/media/muftyat/88384_1424695568.pdf
Liçnostny oblik musulmanina, Astana, 2015, s. 16.

¹²⁹ Hucurât, 49/13.

¹³⁰ Estemirov, a.g.e., s. 30.

4.8. İslâm ve Dinlerarası İlişkiler, Hoşgörü

Müslümanların sadece din kardeşleriyle değil, diğer din temsilcileriyle de iyi ilişkileri vardır. Bu nedenle diğer inançlara karşı hoşgörülü olmalıdırlar. İslâm'da dinler arası hoşgörü özel bir yer alır. Mekke'den Medine'ye göç ettikten sonra Peygamberimiz Muhammed (s.a.s) kimseyi İslâm'ı kabul etmeye zorlamadı. İnsanlara diğer inançların temsilcileriyle iyi ilişkiler içinde olmalarını vaaz etti. Komşularla ilişkiler hakkındaki hadislerinde Peygamber Efendimiz (s.a.s) şöyle diyor: “*Komşunuz farklı bir inancın temsilcisi ise, o zaman bir göreviniz vardır, komşun olduğun için. Komşunuz müslüman ise, iki yükümlülüğünüz vardır. Çünkü o senin komşun ve ikincisi ise, müslüman olduğu için. Eğer komşunuz müslüman bir akraba ise, üç sorumluluğunuz vardır. Çünkü komşuluk hakkı olup, müslüman bir erkek kardeşin ve akraba hakkı vardır.*”¹³¹ Bu hadise dikkat edersek, bizimle aynı toplumda yaşayan herkesin kendine özgü hakları vardır. Böylece Peygamberimiz Muhammed (s.a.s) bize diğer inançların temsilcileriyle başka bir inancın temsilcisi olduğu gerçeğine önem vermeden, onun hak ve hukuklarını yerine getirmemiz gerektiğini emretmektedir.¹³²

4.9. İslâm ve gelenekler

İslâm yeryüzünün tüm halklarını Allah'a inanmaya ve O'na ibadet etmeye çağıran İlahi bir dindir. Şeriat farklı milletlerden kimliğe saygı duyar. İslâm, ulusal kültürün ve ulusal geleneklerin unutulmasını değil, gelişimini amaçlamaktadır. Halkların doğru gelenekleri ve adetleri, İslâm hukukundaki yasal normların kaynaklarından biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah şöyle buyurur: “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.*”¹³³

Şeriatın ana kaynaklarının Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in sünneti olduğu bilinmektedir. Bazen fıkıh öğretisindeki örf ve adetler, bazı emirlerin tanımlanmasında yasal delil olarak görülür. Peygamber (s.a.s) ve Sahabeler bazı problemleri çözmede bazen ulusların adetlerine güveniyordu. Fıkıhın temellerini inceleyen âlimler şu ayeti delil olarak getirirler: “*Hoşgörü gösterin, iyi davranın ve*

¹³¹ Ebû'l-Faz'l Şihâbüddin Ahmed b. Alî b Muhammed el-Askalani, *Fethu'l Bârî Sahih-i Buhari Şerhi*, C. 49, Daru'l Ma'rife yay, s. 442.

¹³² İsatay, a.g.e., s. 110; krş., Estemrov, a.g.e., s. 60.

¹³³ A'râf, 7/199.

cahillerden uzaklaşın.”¹³⁴ Abdullah ibn Mes’ud’tan (r.a.) aşağıdaki rivayeti de delil olarak belirtilir: *“Müslümanların onayladığı şeyler Allah tarafından onaylanacak, Müslümanların onaylamadığı şeyler Allah tarafından onaylanmayacak.”*¹³⁵

4.10. İslâm’ın bilim, eğitim ve talebelerin yetiştirilmesine karşı tutumu

Eğitim hakkı sağlamak, İslâm’ın insana tanıdığı temel görevdir. İlk gönderilen ayet *“Oku”* kelimesiyle başlar. İslâm, Kur’ân ve Sünnet bilgisi ile birlikte çağın geçerli bilgilerini elde etme hakkını temin eder.

Eğitim alanında hukukun normlarını yerine getirme yükümlülüklerini bilen müslümanlar, çocuklarının farklı gelişmelerde bulunmaları için orta öğretim almasını engellemezler, ayrıca seçtikleri uzmanlıktaki ortaöğretim özel ve yüksek eğitim kurumlarında eğitimlerine devam etmelerini engellemezler. Bireyin ve toplumun yetiştirilmesinde dinin rolünü anlayan müslümanlar, çocukların dinî ve manevi eğitim almaları için koşullar yaratırlar.

Eğitim almak, okur yazar olmak İslâm’ın arzu ettiği husustur. Kur’ân’da Yüce Allah şöyle der: *De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir (eşit) olur mu?”*¹³⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de eğitim hakkından yaklaşık altı yüz defa bahsedilmektedir. Yüce Allah bize bilenlerden bilmediklerimizi sormamızı emretmiştir.

İslâm’da ailede, evlatlara verilen terbiye önemli ve sevaplı bir iştir. Gelecek nesillere iyiliği, insanlığa insanlık çağrısını yapmak, toplumun temeli aile olduğu için, toplumdaki eğitim üzerinde faydalı bir etkisi bulunması gerekmektedir. Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.s) hadislerden birinde şöyle diyor: *“Ebeveynlerin çocukları için bıraktıkları en iyi şey, güzel bir terbiyedir.”*¹³⁷ Sadece ailenin maddî desteği ile sınırlı olamazsınız. En önemli şey ailenin manevi eğitimine gereken ilgiyi göstermektir.

¹³⁴ https://www.muftyat.kz/static/libs/pdfjs/web/viewer.html?file=/media/muftyat/858576_1425976608.pdf f *Platforfma musulman Kazahstana*, s. 27.

¹³⁵ Derbisali, *Biz ustanatın jol*, s.8; krş., Estemirov, a.g.e., s. 32.

¹³⁶ Zümer, 39/9.

¹³⁷ Tirmizi, *“el-Birru ve’s-Sila”*, 33.

Eğer aile “küçük devlet” gibi doğru eğitimi alırsa ve hayata bakış açısı olumlu olarak şekillenirse, toplum doğru yönde gelişecektir.¹³⁸

4.11. İslâm ve tıp

İslâm geleneksel tıbbı desteklemektedir. İslâm, Kur’an ve Sünnete aykırı olmayan muamele yöntemlerinin kullanılmasını ister. Ebû Hüreyre’den bir hadiste şöyle geçmektedir: “*Allah bütün hastalıkları şifa ile birlikte yarattı.*”¹³⁹

Tıptaki son gelişmeler sadece birkaç yıllık deneyim sayesinde değil, aynı zamanda Allah’ın kullarına sağladığı himayesi ile ortaya çıkmıştır. İmam Müslim tarafından bize aktarılan hadiste, ilacın kullanılmasına izin veren Efendimiz Muhammed (s.a.s) şöyle diyor: “*Tüm hastalık için ilaç vardır. Eğer ilaç bu hastalığa yönelikse, o zaman Allah kesinlikle bu kişiyi tedavi edecektir.*”¹⁴⁰

Kur’ân’da ve Peygamberimizin Sünnetinde hastalıkların önlenmesine özel önem verilmektedir. Bu nedenle, modern aşıların kullanılması uygundur. Üsâme bin Zeyd’den bir hadiste şöyle denir: “*Bulaşıcı bir hastalığın bir yere yayıldığını duyuyorsanız, oraya gitmeyin. Veba yaşadığımız yere yayılırsa oradan gitmeyin.*”¹⁴¹ Yani, bu hadis hastalıklara karşı temkinli bir tutumdan söz eder, yayılmasının kabul edilemezliğini önler. Başka bir hadiste şöyle diyor: “*Kahvaltı için yedi hurma yiyen kişi, o gün ne zehir ne de büyüçülük yakalamayacaktır.*”¹⁴² Bu hadis, yedi hurmanın yenilmesiyle hastalığın önlenmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁴³

4.12. İslâm ve aile

İslâm’da evlilik ve aile meseleleri Sünnet ile ilgilidir. Şeriat hukukunda (fıkıh) evlilik sorunları, hukukun el-Ahkâmu’ş-Şahsiyye kurallarına tabidir. Bunlar arasında: gelin seçimi, evlilik, evlilik hediyesi, karı-kocaların bireysel ve ortak hakları, evliliğin yasak olduğu aile bağları, yasaklanmış evlilik türleri, boşanma, maddi güvenlik eş ve çocuklar, ebeveynler ve akrabalar arasında ilişki gibi konuları içermektedir. Günümüzde

¹³⁸ İsatay, a.g.e., s. 118; krş., Kunanbayulı, a.g.e., s.32;

https://www.muftyat.kz/static/libs/pdfjs/web/viewer.html?file=/media/muftyat/858576_1425976608.pdf
Platforfma musulman Kazahstana, s. 28.

¹³⁹ Müslim, “*Selam*”, 69.

¹⁴⁰ Müslim, “*Selam*”, 69.

¹⁴¹ Buhari, “*Tib*”, 29.

¹⁴² Buhari, “*Tib*”, 51, Müslim, “*Eşribe*”, 154.

¹⁴³ <https://www.muftyat.kz/kk/book/28709/> *Kazakistan Musulmandarınının Tugırnaması*, s.12.

evlilik konusundaki mevcut durumu göz önüne aldığımızda, bir kızın evlenmeden önce ebeveynlerinin rızasını alması gerekir.¹⁴⁴

4.13. İslâm'ın kumar, uyuşturucu ve alkole karşı tutumu

İslâm insan aklını zehirleyen ve sağduyuyu bozan her şeyin kullanımını yasaklamıştır. Müslümanlar sağlıklarını, zihinlerini ve gelecek nesillerini korumakla yükümlüdür. İslâm, uygarlığın tehlikesini temsil eden bir kötülük olarak düşünerek içkiye tamamen ve sistematik olarak karşı çıkıyor. Kur'ân'da ayet-i kerîmede uyarı vardır: *“Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”*¹⁴⁵

4.14. (KMDİB) in radikal ve sahte dinsel kuruluşlara karşı tutumu

(KMDİB), çeşitli radikal, sahte dindar, yıkıcı örgütlerin faaliyetlerini resmen kınamaktadır. Ülkedeki Müslümanların birliğini, yüzyıllarca kazakların zihniyetinde güçlendirilen Hanêfi mezhebini ve akaid konusunda İmam Mâtürîdî'nin ilkelerini esas almaya ve korumaya çağırılmaktadır.

4.15. İslâm ve Cihad

Arapça'da *“Cihad”* kelimesi çaba, gayret, arzu, sonuç veya hedefe ulaşmak için mücadele anlamına gelir. İslâm'da bu kelimenin dini kavramı Yüce Allah'ı tanımanın yolunu açmak anlamına gelir. Okuma yazmayı bilmeme, yoksulluk, hareket özgürlüğü ve düşünce üzerindeki kısıtlamalar bunlar imân yolunda bir büyük engeldir, bu yüzden bu durumlara karşı Allah adına işlenen herhangi bir şekilde maddî ve manevî mücadele cihad olarak tanımlanır.

Kur'ân'da cihad kelimesi, çeşitli surelerde ve farklı anlamlarda otuz beş kez geçmektedir. Sadece dört kez farklı ayetlerde, *“Silahları eline alıp ve dinin düşmanlarıyla savaşmak”* anlamında kullanılmaktadır. Diğer ayetlerde cihad kelimesi

¹⁴⁴ Estemirov, a.g.e., s. 33; krş.,

https://www.muftyat.kz/static/libs/pdfjs/web/viewer.html?file=/media/muftyat/858576_1425976608.pdf
Platforfma musulman Kazahstana, s. 29.

¹⁴⁵ Maide, 5/90-91.

başka anlamlarda kullanılmaktadır. Silah ile cihad etmek sadece koruma amacıyla yapılır.

Cihad, her şeyden önce, bir Müslümanın kendisini düzeltmesi, yani nefsi, iç dünyasının ve kalbinin arınması ile sürekli bir mücadeledir. Bir kişi kıskançlık, memnuniyetsizlik, sabırsızlık, tembellik, kibir gibi sansürlenmiş niteliklerden kurtulmalı ve bunları en iyi niteliklerle değiştirmelidir. Peygamberimiz Muhammed (s.a.s) cihattan bitkin ve yorgun olan yoldaşlarına dönerek, “*Küçük cihattan büyük cihada gidiyoruz*” dedi. Sahabeler şaşkınlıkla soru sordular: “*ey, Allah’ın elçisi! Büyük cihad nedir?*” Sonra Peygamber Efendimiz (s.a.s) kısaca ve öğretici bir şekilde cevap verdi: “*Bu nefislere karşı bir mücadeledir.*”¹⁴⁶ Bu anlamda cihad, bir kişiyi vicdan, ruh, ruhun yetiştirilmesine ve kişiliğin gelişmesine yol açar.¹⁴⁷

4.16. İslâm ve tek bir topluluk (Ümmet) kavramı

Kazakistan Cumhuriyeti “*Dini faaliyetler ve Dini dernekler hakkında*” ki kanunu ve diğer yasal eylemler rehberliğinde (KMDİB) in yöntemiyle faaliyetlerini kazak halkının ulusal özelliklerine ve yüzyıllardır takip ettiği dini geleneklerine uygun olarak yürüteceğini ilan etmiştir.

(KMDİB) Kazakistan Cumhuriyetinin yasasında “*Dini faaliyetler ve Dini dernekler hakkında*” da belirtildiği gibi, Ebû Hanîfe mezhebinin kazaklar için tarihsel rolünün oynadığını ve bu mezhebin tanınması üzerine kurulan Mâtürîdî akîdesinin temelini esas alarak, inanç problemlerinde sorunlarını çözmek için çalışmalarını sürdürmektedir.

Tarihte Müslümanlar birlik yoluyla başarıya ulaştılar. Müslümanların birliği çöktüğünde, zorluklar yaşadılar ve yabancı siyasi güçlerin etkisi altına girdiler. Birliğin kaynağı güçtür, ayrımcılık ise zayıflamaya yol açar. Görevimiz müslümanlar arasındaki birliği korumak ve ayrılmalarını önlemek. Kur’ân’da şöyle buyruluyor: *Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’ân’a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin.*¹⁴⁸

¹⁴⁶ Bayhaki, “*ez-Zühdü’l-Kebîr*”, 165.

¹⁴⁷ Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, s. 30; krş., Derbisali, *Biz ustanatın jol*, ss.19-22; <https://www.muftyat.kz/kk/book/28709/> *Kazakstan Musılmandarının Tugırnaması*, s.14.

¹⁴⁸ Ali İmran, 3/103.

İslâm dini yeryüzünde iyiliğin çoğalmasına katkıda bulunur. Bu nedenle İslam'ın bu potansiyeli devletimizi geliştirmeye ve insanlar arasındaki dostluğu ve dayanışmayı güçlendirmek için kullanılmalıdır. Özellikle, İslâm dini insanlar arasında karşılıklı anlayış ve uyum tesis edilmesine ölçülemez bir katkıda bulunur.

Kazakistan Cumhuriyeti düşmanlarına karşı yumuşak davranmayı, komşularına merhametli olmaları, arkadaşlarını önemseyişini dünyaya kanıtlamıştır. Bilge atalarımız: *“Dinî inancın Birliğin olduğu yerde yaşam vardır.”* demişlerdir. (KMDİB) in Şeriat nizamı ve özellikle İnanç kısmını içeren platformu, çeşitli dini görüşler nedeniyle müslüman toplumun ayrılmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Bu dinî platform müslüman cemaati üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.s) Sünnetinde belirtilen yolu kapatmazlar, böylece mezhep ve inançlara göre ayrılmazlar ve bu İslâm dini tarafından ilan edilen en doğru olan barış ve birlik yoludur.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Derbisali, *Biz ustanatın jol*, s.31; krş., https://www.muftyat.kz/static/libs/pdfs/web/viewer.html?file=/media/muftyat/858576_1425976608.pdf *Platforma musulman Kazahstana*, s.30.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAN ESASLARI

1. İLÂHİYYÂT BAHİSLERİ

1.1 ALLAH'A İMÂN

Kazak halkının yüzyıllardır takip ettiği dini İslâm'dır. Şeriattaki itikâd ve muamelatta büyük imam Ebû Hanîfe'nin mezhebine uymaktadır. Kazak halkının dini görüşü Kur'ân ve Sünnet olup ve onun içinde kazaklar'ın milli kimliği, zihniyeti de Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin ideolojik okul temelinde oluşturulmuştur. Bunun için kazak düşünürlerin, ilmihal müelliflerinin ve din aydınlarının miraslarında Şakarim, Abay, Saduakas, Şeyh Absattar hacı gibi yeterli kanıtlarını görüyoruz.¹⁵⁰

Mağdurların sığınağı, kulların yardımcısı, tüm yaratılışın yüce yaratıcısı Allah'tır. Her zaman O'nun huzurunda ve toplumda, sıkıntı, zorluklar ve iyilik zamanlarında O'na dua etmek ve yalvarmak bizim sorumluluğumuzdur. Dolayısıyla Yüce Allah'ın bize olan yardımı ve kolaylığı bizim için yeterlidir. Yüce Allah Kur'ân'da şöyle diyor: *“Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve başa gelen kötülüğü kaldıran, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? Allah ile birlikte başka ilâh mı var? Ne kadar az düşünüyorsunuz!”*¹⁵¹ Bize çok yakın ve işiten Allah'a dua etmek ibadettir ve Yüce Allah, duaya icabet edendir. Zayıf ve muhtaç olan insan zor durumda Yüce ve kimseye muhtaç olmayan Allah'a dua edip, O'ndan yardım dilerse, onun duası makbul olur. Yüce Allah Kur'ân'da: *“Bana dua edin, duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.”*¹⁵² diyerek insanları uyarmaktadır. İnsanoğlu hayatında karşılaştığı tüm problem ve sıkıntılara karşı Allah'tan yardım istemekle gönül huzuru bulabilmektedir. Diğer yandan sadece sıkıntıda değil mutlulukta da şükür ederek Allah'ın adını anmak gerekmektedir.¹⁵³

İşi Allah'a teslim etmek, Ondandır umut etmek, vaadine inanmak, verdiklerine şükranlarda bulunmak, O'nun hakkında iyi bir fikir sahibi olmak ve O'nun yardımını beklemek imanın meyvelerinden biridir ve gerçek bir Müslümanın sıfatlarındandır. Bir

¹⁵⁰ Malgajulı, a.g.e., s.44.

¹⁵¹ Neml, 27/62.

¹⁵² Gafir, 40/60.

¹⁵³ İsatay, a.g.e., s. 81; krş., Taganulı, a.g.e., s.117; Seytbekov, a.g.e., s.13.

işin sonucunun iyi olacağına inanan, her konuda Rabbine güvenen, tevekkül eden bir müslüman her zaman Allah'ın yardımına koşacağı muhakkaktır.

İbrahim (a.s) ateşe atıldığı zaman Cebrail gelip *“Sana yardım etmeye izin ver”* dedi. Sonra İbrahim (a.s) Peygamber Allah'a inanan ve O'ndan umut bekleyen: *“Allah bizim için yeterlidir, O iyi bir koruyucudur”* demiştir. Onun yaptıklarına minnettar olan Yüce Allah ateşe, alevlerini ona soğuk ve selim etmesini emretmiştir.

İnsanlar etrafındaki dünyayla baş edemezler çünkü güçsüz olarak yaratılmışlardır. Kul O'na inanacak ve tevekkül edecek ve elindeki mal ve mülkü O'na emanet edecektir. Kur'ân ayrıca şöyle der: *“Eğer mü'minler iseniz, yalnızca Allah'a tevekkül edin.”*¹⁵⁴ Peygamber (s.a.s) ayrıca şöyle dua etmişti: *“Ey Allah! Sadece sana itaat ettim. Sana inanyorum. Sadece sana tevekkül ettim ve günahlarım için tövbe ettim ve sana döndüm. Senin desteğinle (düşmanlara karşı) savaştım. Ey Allah! Senin dışında başka ilah yoktur. Doğru yoldan saptıracağından korkup, Yüceliğine sığınyorum. Sen ebedi varlıksın. Fakat cinler ile insanlar ölümün acılarından kaçamazlar.”*¹⁵⁵

Allah'ın gücü, merhameti, adaleti ve diğer sıfatlarına, erdemli bir dünyaya inanç tarafıyla bakmak gerekiyor. Örneğin: Hayvanların bile kendi yavruları üzerindeki merhametini görüp, Allah'ın ne kadar merhametli olduğunu, dünyadaki doğanın güzelliğine bakıp Allah'ın doğaya gösterdiği merhametini Cemâl ismiyle görebiliriz. Gökyüzünün yansması ve şimşeğin çakması Yaratıcının Kudret sıfatının görünüşünün yansmasıdır. Kur'ân ayetlerinde mahlûkât hakkında bize düşünmemizi emreder.¹⁵⁶ Örneğin: *“Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümler ve nizama, Allah'ın yarattığı her şeye, ecellerinin yaklaşmış olabileceğine hiç bakmadılar mı? Peki, bundan sonra artık hangi söze inanacaklar?”*¹⁵⁷ *“Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir düzensizlik ve eksiklik yoktur.”*¹⁵⁸ *“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.”*¹⁵⁹

¹⁵⁴ Maide, 5/23.

¹⁵⁵ Müslim, “Zikr”, 67.

¹⁵⁶ Taganulı, a.g.e., ss.131-145.

¹⁵⁷ A'raf, 7/185.

¹⁵⁸ Kaf, 18/6.

¹⁵⁹ Al-İmran, 3/190.

1.2 ALLAH'IN VARLIĞININ DELİLLERİ (İSBÂT-I VÂCİB)

Allah'ın mevcut olduğunu herhangi bir delille kanıtlamaya ihtiyaç yoktur. Çünkü Allah'ın mevcut olduğunu gösteren sayısız alametler her zaman etrafımızda kendisini yansıtmaktadır. Kâinattaki her bir alamet ve her bir mevcud Allah'ın var olduğunu ispatlamaktadır. Allah'ın mevcut olduğuna delil talep etmek şayet apaçık gündüzde gökteki güneşin olduğuna delil talep etmek gibi bir şeydir. Hal şöyleyken sanki kör kişiler gündüzdeki güneşin gözleri kamaştırıran parlaklığı göremediği gibi bazı insanlar da kendi kişisel yaşamlarında sürekli yansıyan Allah'ın mevcut olduğu ve onun azimliğini gösteren sayısız kanıtları görememektedirler. İnsanlar arasında küfrün meydana gelmesine sebep olmaktadır. Bu yüzden Allah'ın mevcut olduğunu kanıtlayan delillerden bazılarını göstermeye ihtiyaç duyurulur.

Dünyada ki her bir varlık kendisi ve çevresindeki Allah'ın mevcut, Tek ve Yüce olduğuna delalet eden birçok delilleri göstermektedir.¹⁶⁰ Bu konuda Allah şöyle diyor: *“Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) nice deliller vardır.”*¹⁶¹

Bir arap şairi şöyle demiştir:

Bir şeyde Allah için vardır bir alâmet,

Tek hak olduğuna dair vardır sınırsız delalet.

Kâinatı Allah'ın yarattığını ve ondaki canlı cansız tüm varlıkların nasıl yaratıldığı hakkında araştırıp ona cevap arayan herhangi bir birey aşağıdaki dört cevaptan başkasını bulamazdır.

1. Kâinat ve ondaki varlıklar kendiliğinden yaratılan, yani maddenin parçaları akıl, idrak ve düşünce yeteneğine sahip olmakla kâinat ve ondaki tüm varlıkları kendiliğinden ortaya çıkaran demek yanlıştır. Çünkü böyle bir cevap asla akla uygun gelmez, çünkü taş, su, hava, toprak ve onlardan başka maddelerde akıl, idrak ve düşünme yeteneğinin yokluğu herkese malumdur. Tarihten beri hiçbir zaman onların

¹⁶⁰ Yusuf, a.g.e., s.25; krş., Mahat, a.g.e., s.29; Kunanbayulu, a.g.e., s. 138; bkz: Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik mezhebi*, ss.46-47. Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhid*, ss. 57-59;

¹⁶⁰ Kalem, 68/4.

¹⁶¹ Câsiye, 88/3.

akıl, idrak ve düşünce yeteneğine ayrıca yaratış azemetine sahip olduğu malum değildir. Hal böyleyken hiçbir akıl, idrak yahut güce sahip olmayan maddelerin kâinatı değil, belki kendilerini de yaratamayacağı kesindir. Bu yüzden bu cevap hiçbir ilmi esasa dayanamadığı için reddedilir.

2. Kâinat ve ondaki varlıkları doğa yaratmıştır demek, eğer biz bu cevabı verenlerden “*doğa nedir?*” diye sorarsak onlardan bazıları *doğa kâinatın manzarası* diye cevap verirler. Bunlardan malumu şu ki, kâinat yokken doğa da yok idi, çünkü bir şeyin manzarası ancak bu şey mevcut iken olabilir. O zaman doğa önce olmayıp nasıl da kâinat ve ondaki varlıkları yaratabildi? Eğer biz doğayı kâinattan önce vardı diye farz edersek bile doğa akıl, idrak ve güce sahip olmayan bir şey iken nasıl da kâinatı ve ondaki varlıkları cümleten akıllı insanları yaratabilsin ki?! Onlardan bazıları doğayı kâinatın kendisi diye yorumlarsa, bazıları onu gizli güç diye yorumlamaktadırlar. Bu gizli güç Allah’ın kudretinden başka nedir acaba? Onlar bunu “doğa” diye düşünürse, biz Allah’ın kemali azemetinin yansımasıdır diye düşünürüz. Demek, kâinatı doğa yaratır diyenin bu cevabı da yukardakine benzer bir saçmalaktır.

3. Kâinat ve ondaki varlıklar kendiliğinden var olmuştur, yani kâinat ve ondaki varlıklar aslında atom parçalarından ibaret olarak ansızın harekete geçerek birbiriyle tesadüfen bütünleşmesi sonucunda kâinat varlığa gelmiştir diye ifade etmektir.

O zaman, güneşin maddeleri sıcak maddelerden ibaret olup, güneş dünyaya sıcaklık ve ışık verir. Yer küresi ve başka gezegenlerin maddelerinde sıcaklık maddesinin olmadığı herkese malumdur. Tesadüfen olan işlerin gezegensiz ve nizamsız halde aniden meydana gelmesi net bir meseledir. Nasılsa, sıcaklık maddeleri tesadüfen halde hepsi bir arada güneşe döndü? Yer küresinden başka gezegenlerde suyun yokluğu ve o yerlerde canlıların yaşamayacağı herkese net olan ilmi hakikat olan yerde, su nasıl da başka gezegenlerde olmadan tesadüfen canlıların yaşadığı kâinatta bir yaşam haline gelmiştir? Kâinat ve ondaki tüm varlıklar bir çeşit ince nizam ve mükemmel bir kanun sistemi ile hareket ediyor. Tesadüfen olan işler biz yukarda söylediğimiz gibi nizamsız ve plansız olur mu? Şu halde, kâinat ve ondaki varlıkların hareket edişindeki nizam ve kanun sistemleri nerden geldi? Tesadüfün kendisinde olmayan nizam ve kanun sistemlerini kâinata nasıl verebilir? Demek, kâinat ve ondaki varlıkları tesadüfen ortaya

çıkar diyen cevap, hakikate uygun gelmeyen ve hiçbir ilmi esasa dayanmayan bir uydurmadır.

4. Kâinat ve ondaki varlıkları Allah yaratmıştır demek. Yukarıdaki üç çeşit cevabın hiçbiri ilmi esasa dayanmadığı, akıl ve mantığa uygun olmadığından dolayı reddedildiğinden malum olur ki, kâinat ve ondaki canlı ve cansız varlıklar ilim, hikmet ve sonsuz azemetli, kâmil bir zât tarafından acayip ince nizam ve özel planlar ile şek kabul etmeyen birden bir hakikattir. O zat ise Allah'tır, üstelik Allah, kâinat ve ondaki tüm canlı ve cansız şeyleri kendisinin yarattığını ilan etmiştir. O şöyle diyor: *“İşte sizin Rabbiniz Allah. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin. O, her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözetendir).”*¹⁶²

Tarihten bu yana Allah'tan başka kimse kâinatı ben yarattım diye iddia ettiği yoktur. Çünkü Allah'tan başka yaratıcı yoktur! Allah'tan başka biri kâinat ya da ondaki varlıklardan birisini yokluktan var etseydi, kendisini ilan eder ve onun onuru dünyada tanınmış olurdu. Mesela: Elektriği icat eden Edison kendisinin elektriği icat ettiğini ilan etmemiş değildir. Eğer Allah'tan başka güneşi ya da ayı yahut bir canlıyı yaratan biri olsaydı, o kendisini ilan etmemiş olmazdı, çünkü icatkar (mucit) kendi icadını ve kendisini dünyaya tanıtmak ister. Demek varlıkları yaratmada Allah'tan başka birer yaratıcının olmaması şunu ispat ediyor ki, her şeyin yaratıcısı yalnız Allah'tır. Allah'tan başka yaratıcının olmaması istişare kabul etmeyen kesinleşen birden bir hakikattir! Allah şöyle diyor ki: *“Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık. Biz onları ancak hak ve hikmete uygun olarak yarattık. Ama onların çoğu bilmiyorlar.”*¹⁶³

Kâinat ve ondaki canlı ve cansız tüm şeyleri Allah yaratmıştır diyen dört cevabı verenler, kendilerinin yaratılışındaki doğasını saklamış ve aklının sesine uyuşan mümin zatlardır. Onlar hepsini Allah'ın yarattığına ikrar edip ve Allah'tan başka hiçbir yaratıcının olmadığını iyi biliyorlar. İşte bu onların kalplerinden patlayıp çıkan samimi itikad ve temiz hissin olmasıdır.¹⁶⁴ Bu ise Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de beyan ettiği işte o dinin inikasıdır: *“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir.*

¹⁶² En'âm, 6/102.

¹⁶³ Duhân, 38-39.

¹⁶⁴ Yusuf, a.g.e., s. 26-28; krş., Seytbekov, a.g.e., s.124-128; ayrıca bkz., Nûreddin es-Sabuni, (çev. Bekir Topaloğlu) *Mâturîdiyye akaidi*, İstanbul, 2016, ss. 55-58.

Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.'¹⁶⁵

Bu ayet herhangi bir insanın Allah'ın tek olduğunu esas eden, hak din ile doğuracağını ifade eder. İnsan doğasında Allah'a olan inancı fitratında vardır. Bazı anlarda, özellikle huzurlu yaşamlarda insanların gafleti sebebinden bu din onların kalbinden uzaklaşıp gider, hatta onlar Allah'ı unuturlar. Ama onların başlarına ağır günler gelip ondan kurtulmak için çaresizlik içinde ve çevresindekilerin yardımından umudu kesildiğinde, bu din onların kalp katlarından patlayıp çıkar. O zaman onlar tüm kemali ihlâsı ile Allah Teâlâ'ya yüzlenerek ona müracaat ederler, ondan yardım talep ederler. Bu insanların karakteridir. Kur'ân-ı Kerîm bu hakikatı beyan ederek şöyle diyor: *“İnsana bir zarar dokunduğu zaman Rabbine yönelerek O'na yalvarır. Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce O'na yalvardığını unuttur”*¹⁶⁶

Geçmişe bakacak olursak, insaniyetin başından geçiren herhangi bir dinin esaslı daveti herkesi yaratıcı ve idare edici bir tek olan yüce hakkın varlığına inanmanın esası halinde olsa bile, zamanın geçişi, peygamberlerin ölüp gidişi, dindarların hak yoldan sapması, kişilerin hak dinin talimatları ve akidelerini unutup gidişleri sonucunda, onların Allah'a olan inancı bırakıp, ateşi, ağaçları, putları ve ona benzer mahlûkâtı Allah'a yakınlaşmak amacıyla vasıta edindiğini, sonradan onlara resmen taptıklarını görebiliyoruz. Kur'ân-ı Kerîm bize aynı zamandaki Mekke müşriklerinin bu konuda ki sözleri hikâye ederek şöyle diyor: *Allah'ı bırakıp da başka dostlar edinenler, “Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz”* diyorlar.¹⁶⁷

Onlar Allah'ı, yüce hakkın her şeyi yarattığını ikrar ederlerdi. Allah Hz. Peygamber Efendimize hitap ederek şöyle diyor: *Andolsun, onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, mutlaka, “Onları mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı” diyeceklerdir.*¹⁶⁸

Tarihçiler yeryüzünde hiçbir milletin diyanetsiz yaşamadığını belirttiler. Allah'tan başka her çeşit ilahlara tapanlar da kendilerinin taptığı şeyleri yaratıcı, hâlik

¹⁶⁵ Rûm, 30/30.

¹⁶⁶ Zümer, 39/ 8.

¹⁶⁷ Zümer, 39/3.

¹⁶⁸ Zuhruf, 39/9.

diye anmazlardı, belki onları yaratıcı tanrıya vasıta olacak ilahlarımız yahut küçük yaratıcımız diye anarlardı. Şimdi ki zamanda Afrika da ilkel cemiyet halinde mağaralarda, çadırlarda yaşamaya alışan, adam eti yiyen vahşi kavim “*Hotentot*” kabilesi de tüm ilahların başında tek bir ilah var diye taparlardı ve onu “Ataların atası” diye anarlardı.

İnsan doğru yoldan sapıp ne kadar büyük yobazlığa çöküp gitse de onun akli sebepsiz vücuda çıkmayacağına inanır, o akli bu sebepler kanalına tabi ederek fikir yürütecek olursa, elbette Allah’ın varlığına ve sonsuz azemete sahip olduğunu tanıyacaktır. Hiç olmasa da onun başına belalar gelip, dünyanın sebepleri kar etmediği zaman onun akli onu Allah’a tanıtır. Tam o zaman da kişi tüm vücudu ile Allah’a yalvaracaktır.

Allah’ın varlığına imân etmek insan doğasının saçma olmaktan öte belki aklın zaruriyeti ve kemaliyetidir. Allah’ın her şeyi yaratıcı olduğunu, tek hak olduğunu tanıyıp, onu ikrar ettikten sonra insan kendisinin ne için yaratıldığı hakkında düşünmelidir.¹⁶⁹

1.3 İNSANIN YARATILIŞ NEDENİ

İnsanın ne için yaratıldığına cevabı müslümanlarda hazırdır. Herhangi bir icatkar kendi icat ettiği şeyin sırrını, onu ne için icat ettiğinin sebebini iyi bildiği gibi, tüm kâinatın cümleten insanın icatkarı ve yaratıcısı olan Allah “insan” diye adlandırılan bu mahlûku ne için yarattığının sebebini elbette iyi bilir.

Hani Allah’tan soralım Ey Allah İnsanı ne için yarattın? Onu yemek-içmek için mi yarattın? Yahut yer üzerine doğurulup birer gaye ve hedefsiz halde oyun eğlence ile ömür geçirip sonunda yine şu toprağın dibine gömülerek bitişi için mi yarattın? Eğer öyle olacak olursa, onu başka mahlûkâttan özel saygı edip yarattığın ve ona ruh, akıl ve iradeden bahsettiğinin sırrı nedir?

Yüce Allah bizim bu ve buna benzer sorularımıza cevap olarak Kur’ân-ı Kerîm’de, İnsanı yeryüzünde O’nun emir ve fermanlarını yürütmesi ve iradesine sahip çıkması için kendinden bir halife olarak yarattığını ilan ediyor: *Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan*

¹⁶⁹ Yusuf, a.g.e., s.29-30; bkz., Mâturîdî, *Kitâbu’t-tevhid*, ss. 182-187.

dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti.¹⁷⁰

Yeryüzünde izbasar olmanın ehliyeti ve ön şartı insanın kendi rabbini tanınması ve ona itaat edişii olduğunu beyan edip Allah Teâlâ şöyle diyor: *Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Allah’ın emri bunlar arasından inip durmaktadır ki, Allah’ın her şeye kadir olduğunu ve Allah’ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.¹⁷¹* Diğer ayette de Allah şöyle buyruyor: *Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.¹⁷²*

Bizim yaşadığımız kainattaki şeyler hakkında iyi düşünüp, tefekkür eden kişi kainattaki herhangi şeyin özünden başkası için yaratıldığını ve başkası için hizmet ettiğini görür. Mesela: Su zemini kökletmek için, zemin nebatatları çıkartmak için, nebatatlar, insanlar ve hayvanları rızıklandırmak için, hayvanlar insanların menfaati için ömür sürdüğünü ve onlar için hizmet ettiğini görüyoruz. İnsanın tüm kâinattakilerin en yüce olup yaratılışına uygun, akla uygun gelecek birebir, en doğru cevap şu ki insan, Allah için Allah’ı tanımak ve ona itikad ve ibadet etmek için yaratılan, kâinat ve ondaki tüm varlıklar ancak insanın menfaati için yaratılan ve ona boyun eğdirilip verilendir.

İnsan elbette yukardaki şeylerden yücedir. Bunlar nasıl da insan için İlah olabilsin ki? Bu yüzden insanın güneş, ay, yıldız, ateş, inek ve başka diğer varlıklara tapışı kendisinin insanlık saygısını hayvan seviyesine düşürmesidir. İnsan için Allah’a iman edip ve O’na ibadet etmekten başkası yakışmaz.¹⁷³

1.4 Allah’ı Tanımının Vasıtaları

Allah’ı tanımının vasıtaları çoktur, ama onları aşağıdaki gibi iki kısma ayırarak anlatmak mümkündür; biri akıl ile ilim öbürü de Allah’ın sıfatlarından ibarettir.

1. Allah’ı ilim ve akıl yoluyla tanınması

İnsandaki organların hiçbirii boşuna yaratılmış değildir, insan vücudunun rehberi olan akli örnek verelim; aklın vazifesi tefekkür ediş ve araştırmaktan ibarettir. Eğer insan akli kullanıp çevresindeki şeyler üzerinde fikir yürütüp araştırmazsa, o aklın

¹⁷⁰ Bakara, 2/30.

¹⁷¹ Talâk, 65/12.

¹⁷² Zâriyât, 51/56.

¹⁷³ Yusuf, a.g.e., s. 31.

vazifesini doğru kullanmayan, hatta gitgide aklın rolünü tamamen kaybetmiş olacaktır. İslâm dini akli biliş üstüne kurulan bir din olup, onun daveti ancak akıllara hitap eder. Kişileri fikir yürütüp, araştırmaya çağırır. İslam dini kişilerin ona kör gibi itikat etmesini kesinlikle reddeder. O, kişilerin akli kullanıp, düşünüp, iyi anlayıp sonra İslâma girmesini talep eder. Bu yüzden Kurân-ı Kerîm’de Allah’ın gök ve yer arasındaki güzel sanatları üzerinde düşünüp, fikir yürütmeyi aklın cevheri diye düşündüğü için ona çok sevap verileceği bildirilmiştir. Allah Teâlâ Hz. Peygamberimize hitap ederek şöyle diyor: *De ki: “Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza.”*¹⁷⁴

Bu ayetteki bakış açısından amaç, Allah Teâlâ’nın kâinattaki acayip kudretleri ve tamamına eren sanatları hakkında fikir yürüterek Allah’ı tanımaktan ibarettir. Yüce Allah şöyle buyruyor: *Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.*¹⁷⁵

Allah kâinattaki kendisinin kudretine delalet eden örneklerden ibret almayanlar hakkında şöyle diyor: *Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.*¹⁷⁶ Allah Teâlâ insandaki kulak, göz ve yürek ve başka organların boşuna yaratılmadığı hakkında şöyle diyor: *kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*¹⁷⁷

Demekki kulak, göz, kalp ve hissi organların insan için yapacak hizmetleri çok ve bu organların Allah Teâlâ’nın karşısındaki sorumluluğunun ağır olduğundan, Allah bu organları Kur’ân-ı Kerîm’de birkaç yerde tekrar beyan etmiştir. Çünkü insan kulağı ile Allah Teâlâ’nın kelimini ve Hz. Efendimizin hadislerini dinliyor, gözü ile Allah’ın kâinattaki güzel sanatlarını, O’nun varlığı ve birliğini yansıtan çeşitli örnekleri görüyor. Kalbi ile gördüğü ve duyduğu hakikatlara inanıp, Allah Teâlâ’ya iman ediyor. Yukarıda ki üç organı kullanmak ancak aklın vasıtası ile oluyor. Akıl öz yolunda kullanıldığı zaman, yukarıda ki üç organ da öz görevlerini eda edebiliyorlar.

2) Akıl Allah’ı tanımının kuralıdır.

¹⁷⁴ Yûnus, 10/101.

¹⁷⁵ Nahl, 16/78.

¹⁷⁶ Hac, 22/46.

¹⁷⁷ İsrâ, 17/36.

Allah Teâlâ'yı tanımanın vasıtası olan ‘‘Akıllı’’ Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de 50 yerde, ‘‘Akıl sahiplerini’’ 10 yerde övmüştür. Allah Teâlâ’nın varlığı ve birliğini gösteren kâinattaki çeşitli örnekler birçok ayetin sonunda beyan edilmiş: ‘‘İbret alınız, Ey, Akıl sahipleri!’’, ‘‘Akl etmiyor musunuz? Düşünmüyor musunuz?’’, benzer cümleler ile bitirilmiştir. İnsandaki bu çeşit doğa ya da yetenek yalnız vicdan değil ya da yalnız akıl değil, belki o vicdan ile aklın birleşmesidir. Akıl ancak kendisi Allah’a iman etmeyi doğal zaruriyet olarak bilir. İnsanın akıllı şöyle ki, o hiç okumadan ya da öğrenmeden ilk önce sebepler kanununa inanır. Sebepsiz bir şeyin ortaya gelmesine inanmaz.

Dünyada hiç kimse ‘‘Kendisi olmayan şey hiçbir şey yapamaz’’ gibi akli prensibi inkâr edemez. Biz bu akli prensibi tatbikat edersek şöyle bir sonuca erişebiliriz: Bu geniş kâinatta her saniyede milyarlarca yenilikler, hadise ve vakalar meydana gelir. Açıkçası, binlerce canlı ölüp, yine binlercesi hayat yeniden göz açar. Bizim aklımız şöyle kesinleştiriyor ki, herhangi bir hadisenin ortaya çıkarıcısı ve herhangi bir sanatın esnafı olduğu gibi, kâinatın idare edicisi ve yaratıcısı da vardır, o ise Allah’tır! Çünkü var olmayan şey bir şeyi keşfedemez! Kur’ân’da şöyle buyruluyor: *Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdır? Yoksa, gökleri ve yeri onlar mı yarattılar?*¹⁷⁸

Yolda giden bir otomobili uzaktan gözeten herhangi bir adam onun durma lambalarında durup, daracık sokaklarda bir yere vurmada, yasaya göre gittiğini görüp, onun içinde kesinlikle ehliyetli bir şoförün olduğuna kesin kanaat getirir. Çünkü otomobilin şoförsüz çalışmayacağını net bilir. Şayet onun gibi güneş, ay, zemin ve başka gezegenlerin belirlenen sisteme göre düzenli nizam ile hareket ettiğini, gece ile gündüz ve mevsimlerin bu doğru hareketler arkasında zamanında değiştiğini bilen herhangi bir kişi, bu kâinatı yönetip ve hareketlendiren ilim-hikmet sahibi, güçlü ve kuvvetli bir varlığın olduğunu kesinleştirir. ‘‘Olmayan bir şey bir şeyi var edemez’’ akli kanuna göre söylenirse de, eğer Allah mevcut olmasaydı, yukarıdakilerin var olması mümkün değildir. Kâinat ve ondaki tüm şeylerin var olup durması Allah Teâlâ’nın var olduğuna apaçık bir delildir ‘‘Esnafsız sanat ve yazarsız eser vücuda çıkmaz’’ denen

¹⁷⁸ Tûr, 52/35-36.

akli kanuna göre söylenirse de kâinat ve onda ki canlı ve cansız tüm şeylerin kâinata gelmesi onları yaratan Allah'ın olduğuna delildir.¹⁷⁹

1.5 Allah Teâlâ'nın Sıfatlarını Bilmenin Yolu

Allah Teâlâ'nın sıfatlarını O'nun mahlûkat üzerinde fikir yürüterek ve O'nun Peygamberinden öğrenmekten ibaret iki yol ile öğrenilebilir.

“*Sanat sanatkârın, esnafın bazı sıfatlarını ve yeteneğini gösterir*” denen akli kanunu herkes iyi bilir. Biz bu yasayı tatbik edip baktığımızda aşağıdakileri bilebiliriz:

Sanattaki uyumluluk esnafın hikmetli iş yaptığını, sanattaki güzellik esnafın fitraten güzelliklere sahip olduğunu, sanattaki muazzamlık esnafın istediğini yapabilmeye yeterli irade, ilim, güç ve kuvvete sahip olduğunu gösterir.

Hal böyleyken, herhangi bir akıl sahibi, kâinat ve ondaki tüm şeyler hakkında düşünürse, elbette bunların yaratıcısı ve idare edicisi olan yüce hak Allah Teâlâ'nın hikmet sahibi her şeye kadir, her şeyi bilen, istediğini yaratan, herkesi yetiştiren, yüce hak olduğunu bilebilir. Mesela: Bir otomobil hakkında düşündüğümüzde, otomobilin kuruluşu, otomobili üreten mühendisin otomobile yeterli parçalara ve onu uygun şekilde kesen maharete sahip ve onu güzel şekillendirip otomobil etmeye sahip olduğu sıfatı gösterir. Biz bu basit bir otomobil hakkında düşünerek, onu şekillendiren mühendisin bazı sıfatlarını bilebildiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın kâinattaki mahlûkatı ve güzel sanatları üzerinde düşünerek de, Allah Teâlâ'nın bazı sıfatlarını tanıyabiliriz. Mesela: Allah Teâlâ'nın yarattığı şeylerdeki acayip mükemmelliğe haiz şeylere yerleştirilen, acayip işlerden birini gördüğümüzde, Allah'ın hikmetli zat olduğunu tanıyabiliriz.¹⁸⁰

Güneş, ay, zemin ve ondaki başka gezegenlerin hareket sistemindeki mükemmel kanuniyeti bildiğimizde, Allah'ın her şeyi öyle mükemmel yaratış ve sabitliğini bilen, her şeye sahip olduğu sıfatını tanıyabiliriz. Kâinattaki Allah'ın belirleyen düzen ve sistemlerin devam etmesi üzerinde düşündüğümüzde, Allah Teâlâ'nın daima diri ve her şeyi idare edici ve tüm tenzihlerden temiz olduğu sıfatlarını tanıyabiliriz. Allah Teâlâ'nın duaları icabet eylediği, hatta susuzluktan istiska namazı kılarak Allah'tan su isteyenlere yağmur yağdırdığı için onun herhangi dua ve münacatları duyacağı sıfatını

¹⁷⁹ Kunanbayulı, a.g.e., s. 27; krş., Yusuf, a.g.e., ss. 33-35; Seytbekov, a.g.e., s. 119-123.

¹⁸⁰ Kunanbayulı, a.g.e., s. 118; krş., Yusuf, a.g.e., s. 36.

taniyabiliriz. Doğanın, adamı şaşırtacak güzel manzarasını gördüğümüzde, Allah Teâlâ'nın varlıkları istediği her çeşit şekillerde yaratmaya kadir zat olduğu sıfatını taniyabiliriz. Hayatımızda bir ya da birkaç defa ölümle karşı karşıya olduğumuzda, ondan sağ kaldığımızı düşündüğümüzde, Allah Teâlâ'nın tehlike ve belalardan koruyucu olduğu sıfatını taniyabiliriz. Hiçbir hastalıktan acısı çekmeden ya da bir olayla karşılaşmadan, yattığı yerde ölen birini gördüğümüzde, Allah Teâlâ'nın öldürmeye kâdir olduğu sıfatını taniyabiliriz.

Düşünmekle Allah Teâlâ'nın tüm sıfatlarını tanımak mümkün değildir. Şayet otomobil hakkında düşündüğümüzde, otomobili üreten mühendisin üretme ustalığı ve bu alanda yetişen mühendis olduğuna benzer bazı sıfatlarını taniyabilirsek te, onun boyu uzun ya da kısa mı, o cömert mi ya da cimri mi, onun ahlakı iyi mi ya da kötü mü ve ya başka sıfatlarını bilemediğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın kâinattaki sanatları üzerinden onun tüm sıfatlarının tamamını bilemeyebiliriz.¹⁸¹

Allah Teâlâ'nın mahlûkâtın üzerinde düşünerek bilenemeyen sıfatlarını Allah Teâlâ'nın peygamberin vasıtasıyla, yani Kur'ân ve hadislere dayanmakla bilebiliriz. Peygamberimiz Muhammed (s.a.s) bir hadiste: Allah'ın toplam 99 isim ve sıfatlarının olduğunu beyan etmiştir. Allah Teâlâ Kurân Kerimde şöyle diyor: “*En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin.*”¹⁸² Allah Teâlâ'nın Kur'ân ve Hadislerde beyan edilen güzel isim ve sıfatları hakkında fikir yürüten herhangi bir adam, Allah Teâlâ'nın tüm yetkinliklere sahip ve ne kadar muazzam ve muhteşem zat olduğunu tanır. İnsanda beş hissi organ olup, kâinattaki bazı şeyleri o hissi organlarıyla bilir, mesela: İnsan şeyleri gözüyle görerek bilir, kulağı ile duyarak bilir, kolu ile onu tutup ya da dokunarak bilir, burnu ile koklayarak bilir ve dili ile tadına bakarak bilir. İnsan bu beş duyu organı ile bilemediği şeyleri güvenli haberlerle duyarak bilir, mesela: Mekke'yi görmeyen kişide, onun haberini duyarak Mekke'nin Suudi Arabistanda olduğuna hiç şüphe etmez. Birinci ve ikinci dünya savaşını görmesek bile, bu savaşların gerçekleştiği haberleri duyarak, bu savaşların gerçekleştirildiğinden hiç şüphelenmeyiz. Hissi organlarla bilinemeyen şeyleri yok diye inkâr etmek asla doğru değildir. Mesela: Radyo telleri her zaman ve her yerde var, ama radyo olmasa onu dinlemek mümkün değildir, elektrik telinde elektriğin olduğunu görmek mümkün değildir, ancak lambayı

¹⁸¹ Yusuf, a.g.e., s. 38.

¹⁸² A'râf, 7/180.

ona bağladığı zaman elektriğin olduğunu görmek mümkündür. Dünyada hissi organlarımızla bilmek ve görmek mümkün olmayan bir sürü şeyler vardır. Şimdi ki ilim ve fen dünyadaki maddi şeylerin sadece 3.5% nı göz ile görmenin mümkün olduğu ve kalan 96.5% nı görmek mümkün olmayacağı kanıtlandı. Havadan her an nefes alabiliyoruz, ama havanın keyfiyetini hissi organlarımızla bilemeyiz. Şuna benzer, insan hissi organları ile Allah Teâlâ'nın zatını idrak edemez, çünkü hissi organlarla sadece maddi şeyleri bilmek mümkündür. Hâlbuki Allah'ın zatı madde değildir, bu yüzden insanın görme gücü sınırlı olduğundan Allah Teâlâ'yı gözüyle görüp tanımaya kadir olamadığı için, O'nu güven kaynaklı haberler ile bilebilir.¹⁸³ Dünyada en güven kaynaklı haber Kur'ân-ı Kerîm ve Sahih Hadislerin verdiği haberlerdir. Allah Teâlâ şöyle diyor: *De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" O'ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."*¹⁸⁴

Şakarim Kudayberdiulı İmân hakkında bilgileri verdikten sonra insanlara Allah inancı zorunlu ve yaratılıştan olduğu için, Allah'ın varlığını naklî ve aklî delillerle bilinmesi, mesela: "Yüce Allah'ın varlığına akl ederek, fikir yürüterek, kabul etmek" gibi gereken bilgileri, müellif ayrıntılı bir şekilde açıklar. İnsanlara hitab ederek: *"Kahraman dostlarımız! Eğer insanoğlu bir müslümandan ya da velilerinden Allah'a imân etmesini öğrenirse, onu müslüman olarak sayarız. Fakat âlemleri yaratan güç ve kudret sahibinin olması lazım diyen kişi, aklederek, kendisi delilin gerekmesini boş sayarsa, onu günahkâr olarak sayarız, şeytanın kurduğu tuzaklara, ya da onun vesvesesine mahcub olur. Rabbimiz bizim günahlarımızı bağışlasın, dalâletten de korusun, kişi düşünerek, kendisinin hesabı verecek birisinin olmasını, yoktan âlemi vareden bir Yüce varlığın olduğunu öğrenmesi lazım. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın varlığına delalet eden ayetler vardır, ben ise bu konuda aklederek, düşünüp öğrenmeyi emreden ayetinden bahsedecem"* diye şu ayeti delil olarak getirir: *De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza."* Fakat âyetler ve uyarılar, inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz."¹⁸⁵ Bu ayeti şöyle yorumlayarak çevirir: *"Ey, Allahın elçisi!*

¹⁸³Yusuf, a.g.e., s.40.

¹⁸⁴ İhlâs, 112/1-4.

¹⁸⁵ Yûnus, 10/10.

İnsanlara de ki, yer ve gökyüzündeki yaradılan şeylere akıllarınızı kullanarak bakmanız gerekir!” Ayetin “nazar” kelimesini “akıllarınızı kullanarak bakmanız” diye çeviri yapması, onun, duygu yoluyla bilinen her şeyi akıl gözüyle bakmak, aklederek denmesinin bir gösterge söz konusudur.¹⁸⁶

2. ALLAH’IN SIFATLARI

Allah Teâlâ bütün kemal sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan da münezzehtir. Allah Teâlâ’nın sıfatlarının hepsi, zâtı gibi ezeli ve ebedidir, sıfatlarının hiçbirisi diğer varlıkların sıfatlarına benzemez. Allah’ın zâtını tanıma ve bilme imkânı bulunmadığından Cenab-ı Hakkı ancak isim ve sıfatlarıyla tanıyarak inanırız ve bundan dolayı Allah’ın sıfatlarını bilmeye muhtacız. Yüce Allah’ın Sıfatları “Zâti Sıfatlar” ve “Sübûtî Sıfatlar” olarak ikiye ayrılır.¹⁸⁷

2.1. Zâti Sıfatlar

6.1.1. Vücûd (Sıfâtı-ı Nefsiyye)

Var olmak demek Allah Teâlâ’nın var olmasının delili olan sıfatıdır. Var olmasının manası ise Allah Teâlâ’nın sıfatını söylemek değil, sadece var olmasını söylemektir. Allah ‘*mevcud*’ demek O’nun ‘*var*’ olması anlamında Allah Teâlâ’nın sıfatıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ’nın vücud sıfatı onun zâtının gereğidir, zarûrîdir, başkasından değildir. Vücûdu zâtının gereği olduğu için O’na “Vâcibu’l – Vücûd” denir. Kudret sıfatı gibi değil. Allah Teâlâ’ya kâdir dersek, “Kâdirlik” denilien şeyin anlamı Allah Teâlâ’nın sıfatı olur. Kudret sıfatı Allah Teâlâ’nın zatına zaid bir mana olur. Bu nedenle Kudret sıfatına zaid sıfat denir. Ehl-i Sünnet kelâm âlimlerinin çoğunluğu Vücûd sıfatını Zât-ı Bârî’nin, ezeli, müstakil bir sıfattır, Vâcib Teâlâ’nın zâtı vücûdsuz düşünülemez, bütün sıfatların aslı ve merciidir. Bizzat zâta delalet eden, zât üzerine zaid bir manaya delalet etmemesi nedeniyle Vücûd sıfatına bazı kelâmcılar “sıfat-ı nefsiyye” adını da vermişlerdir.

6.1.2. Yüce Allah’ın Vucud sıfatının delili

Kendimiz görüp yaşadığımız âlemin yaratılışı gerçektir. Eğer öyle ise, herbir yaratılanın, mahlûkatın yaratıcısının olması gerekir, O yaratıcı ise Allah Teâlâ’dır. Allah

¹⁸⁶ Kудayberdiulı, a.g.e., s. 218; Bkz.: Özcan Hanifi, *Matürîdî’de Bilgi Problemi*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yay, 1998, ss. 167-192.

¹⁸⁷ Seytbekov, a.g.e., s. 137.

Kur'ân'da: *“İşte sizin Rabbiniz Allah. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin. O, her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözeten)dir.”*¹⁸⁸ *“Andolsun, eğer onlara, “Gökten yağmuru kim indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti?” diye soracak olsan, mutlaka, “Allah” diyeceklerdir. De ki: “Hamd Allah'a mahsustur.” Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar.”*¹⁸⁹

Bu âyetler Yüce Allah'ın her şeyi yaratıcı olduğunu gösteren apaçık delildir. Mahlûkâtın hepsi yaratılmış olduklarına delildir, yani yoktan var olmuşlardır. Ve şimdi bu yaratıcıların kontrol edicisi ve yaratıcısının yok olması akla uygun olamaz. Çünkü yokluk kendi başına var olamaz. Kendisi yok olan şey birisine hiçbir şey veremez. İşte bundan sonra Allah Teâlâ'nın var olması zorunlu (Vâcib) olmasıdır. Allah Teâlâ'nın yok olması mümkün değil. Yüce Allah ezelden, başlangıçsız, yok olması demek ona uygun değildir. Allah Teâlâ'nın yokluğu, yok olması mümkün değildir.

6.1.3. Allah Teâlâ'nın var olması zorunlu olduğuna delil

Allah Teâlâ'nın varlığı vâciptir. Bu âlemde her işlemin gerçekleşmesi Allah'a ihtiyaç duyar. Kainatın var olmasında hem hareket etmesinde Cenabı Allah'a olan ihtiyaç vardır. Cenabı Allah'ın varlığı zorunlu ve ona mahlûkat muhtac ise, O bu dünyadan değil, O kendinden var olmuştur. O zaman her hangi birisi kendinden var olsa ve onun var olması hiç şüphesiz zorunludur. Dolayısıyla Cenabı Allah'ın var olması vâcib sayılır.

2. Kıdem (Ezelden var olmak, varlığının başlangıcı olmamak)

Ezelden var olmanın anlamı Allah Teâlâ'nın varlığının başlangıcının bulunmamasıdır. Allah her zaman vardır ve yok olması imkânsızdır, muhaldır.

6.1.4. Allah'ın Kıdem sıfatının delili

Allah Teâlâ'nın var olması Vâcipdir ve onun ezelden var olması da zorunludur. Bu nedenle Allah Teâlâ'nın kıdem sıfatı olması gereklidir. Allah Kur'ân'da: *O evvel ve*

¹⁸⁸ Enâm, 6/102.

¹⁸⁹ Ankebût, 29/63.

*ahirdir*¹⁹⁰ der. Demek ki Allah Teâlâ vardır, varlığının bir başlangıcı yoktur ve her şey yok olduktan sonra da O baki, ebedi kalacaktır.

3. Bekâ (Ebedî olmak)

Ebedî olması Allah Teâlâ'nın ebedî, varlığının sonu olmamak anlamına gelen sıfattır. Allah Teâlâ ebedî bâkîdir. O hiçbir zaman yok olmayacak, yok olması düşünülemeyektir.

6.1.5. Allah Teâlâ'nın Baki olduğunun delili

Allah Teâlâ'nın var olması ve Onun Ezeli olması kesin olduğuna göre O'nun ebedî olması da Vâcibtir. Allah Teâlâ'ya ebedî olması (*Vâcib*) olduğu için, bu nedenle ebedîlik Allah Teâlâ'ya lâıyk bir sıfattır. Allah Teâlâ' Kur'ân'da: “*Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.*”¹⁹¹ âyetleri de bu hakikati beyan eder. Mâtürîdîler, Allah'ın zâtı ile bâkî olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda bekâ, zâtın var olmaya devam etmesi demektir. Varlığının zâtının muktezası gereği ademini iktiza etmez, yokluğunu gerektiremez. Kadîm olanı hâdis bir kuvvet de yok edemez. Onu ifna edecek bir kuvvet yoktur. Bekâ'nın zıddı olan fenâ (sonlu olmak) Allah Teâlâ hakkında muhaldir.¹⁹²

4. Muhâlefetün li'l-havâdis (sonradan olanlara benzememek)

Sonradan olanlara benzememek anlamı ise Cenâb-ı Hakkı zâtında, sıfatlarında, fiillerinde ve sonradan olanlara hiçbir şeye benzetmemesi demektir.

Allah Teâlâ sonradan var olanların sıfatları gibi değil ve onun sıfatları da mahlûkâtının sıfatları gibi değildir. Allah Teâlâ beden değildir ve bir bedene de, belli bir yere de, tarafa da yönelip durmamaktadır. Allah Teâlâ'nın bir beden anlamdaki kolu, yüzü, gözü yoktur. Allah Teâlâ'ya inmek, gelmek, bir bedene yerleşmek, hissî yukarı, üst tarafı (yani bize malûm üst sema, gökyüzü tarafı) gibi yaratılanların, mahûkâtın sıfatlarıyla sıfatlandırılmaz, târif edilemez

Kur'ân ve sünnette ki düz, tam olarak benzeyen sözlerin anlamları, mütaşabihlerin anlamları tam olarak değil, yorum (te'vil) yapıp, bunları Allah Teâlâ'ya

¹⁹⁰ Hadîd, 57/3.

¹⁹¹ Rahmân, 55/26,27.

¹⁹² Kudayberdiuli, a.g.e., s. 220; krş., Rizabek, a.g.e., ss.17-18; Seytbekov, a.g.e., s. 138-139.

uygun bir şekilde anlatılmaktadır. Mesela Allah Teâlâ Kur’ân’da: ‘‘Allah’ın eli onların ellerinin üstündedir’’¹⁹³ gelen âyette ‘‘yed’’ kelimesinin ‘‘kudret’’, yani ‘‘Allah’ın kudreti onların ellerinden üstündür’’ anlamda te’vil yaparak anlaşılmaktadır, ‘‘Sadece o bağış ve celâl sahibi Rabbinin yüzü kalacaktır’’¹⁹⁴ gelen âyette ‘‘vech’’ kelimesi ‘‘Kendisi’’, yani ‘‘Sadece o bağış ve celâl sahibi Rabbinin kendisi kalacaktır’’ anlamındadır. ‘‘O Rahman, arş üzerine egemenlik kurmuştur.’’¹⁹⁵ ‘‘İstiva’’ kelimesi ‘‘Hâkim oldu’’ yani ‘‘O Rahmân, arşa hâkim oldu’’ anlamı verilmektedir, ‘‘Rabbin gelip melekler saf saf dizildiğinde’’¹⁹⁶ âyeti ‘‘Ca’e’’ fiili ‘‘Geldi’’ sözü ‘‘emri geldi’’, yani ‘‘Rabbin emri geldiğinde ve melekler saf saf dizildiğinde’’ anlamını vermektedir.

6.1.6. Allah Teâlâ’nın sonradan olanlara benzemediğine dair delili

Allah Teâlâ kendi sıfatıyla yaratılanlara benzemez, eğer Allah’ın sonradan var ettiği şeylere benzeseydi, onun gibi hâdis ve başkasına muhtaç fâni bir varlık olurdu. Bu ise muhaldir, mümkün değildir. Çünkü kadîm ve bâkî bir varlık hâdis ve fâni olamaz. Yüce Allah Kur’ân’da: ‘‘Onun benzeri yoktur’’¹⁹⁷ der.

5. Kıyam binefsihi (var olması için başka bir varlığa ihtiyaç duymaması)

Kıyam binefsihi, Allah’ın başka bir varlığa, zata veya mekâna muhtaç olmayarak, bizzat kâim olması demektir. Allah sıfat olmayıp, aksine sıfatlar ile sıfatlandırılmıştır. Allah’ın sıfat olmadığına dair delil ise şudur: Eğer Allah sıfat olsaydı o zaman: *kâdir*, *mürîd* (dileyen), *alîm* gibi kelimelerle sıfatlandırılmamış olurdu. Çünkü sıfat sıfat ile sıfatlandırılmaz, mesela: kâdir sıfatına alîm ya da mürîd denilmez. Ancak Allah’ı anlamlı sıfatlarla sıfatlandırmak zorunlu (vâcib) olması Onun sıfat olmaması, Allah Teâlâ’nın yaratılmadığını ifade etmektedir. Kıyâm binefsihî sıfatının zıddı olan kıyâm biğayrihî, Allah hakkında düşünülemez. Allah ise varlığı zatının gereği olduğu için kadimdir, ne var olmada ne de varlığının devamında hiç bir şeye muhtaç değildir. Allah Teâlâ Kur’ân’da: ‘‘Ey insanlar! Siz hepiniz Allah muhtaçsınız. Allah ise (her şeyden) muhtaç değildir, öğülmeye lâyık olandır.’’¹⁹⁸ diye buyurur ve diğer âyette de

¹⁹³ Fetih, 48/10.

¹⁹⁴ Rahmân, 55/27.

¹⁹⁵ Tâ hâ, 20/5.

¹⁹⁶ Fecr, 89/22.

¹⁹⁷ Şurâ, 42/11.

¹⁹⁸ Fâtır, 35/15.

şöyle buyurmaktadır: “Şüphe yok ki Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”¹⁹⁹ İşte bu iki âyet Allah’ın bütün âlemlerden müstağni olduğuna delildir.²⁰⁰

6. **Vahdaniyet** (tek ve bir olması)

Vahdaniyet, Allah Teâla’nın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek olması, benzeri ve ortağının bulunmaması demektir.²⁰¹

2.2. **Sübûfî Sıfatlar**

2.2.1. **Hayat**

Yüce Allah diri ve canlıdır. O ezeli ve ebedi hayata sahiptir. Allah’ın hayatı hiç bir mahlûkâtın hayatıyla kıyaslanmaz. Allah mahlûkâta hayat verendir.

2.2.2. **İlim**

Allah’ın her şeyi bilmesidir. Allah’ın ilmi mahlûkâtın ilmine benzemez, ekilmez, artmaz.

2.2.3. **İrade**

Dilemek, arzu etmek demektir. Allah mürîddir. O’nun hakkında iradesizlik düşünülemez. Allah’ın iradesi hiçbir şeye bağlı değildir. Her şey Allah’ın iradesine bağlıdır.

2.2.4. **Kudret**

Allah’ın sonsuz güç ve kudret sahibi olması demektir. Güçsüzlük, acizlik Allah hakkında düşünülemez.

2.2.5. **Kelam**

Allah konuşan Yüce bir varlıktır. Allah bu sıfatı ile peygamberlere kitapları indirip, hatta bazı peygamberlerle konuşmuştur.

2.2.6. **Sem**

İşitmek demektir. Allah işiticidir. Allah işitmek için herhangi bir alet ve organa muhtaç değildir.

¹⁹⁹ Ankebût, 29/6.

²⁰⁰ Rizabek, a.g.e., ss. 19-23; krş., Kудayberdiulı, a.g.e., s. 230; Seytbekov, a.g.e., ss.140-141.

²⁰¹ Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, ss.26-27; krş., Rizabek, a.g.e., s.24; Seytbekov, a.g.e., s.139; İsatay, a.g.e., s.88.

2.2.7. Basar

Allah her şeyi görücüdür. Hiçbir şey onun görmesinden gizli kalmaz. Allah tüm insanlığı ve mahlûkâtı hiç zorlanmadan yarattı. Allah her şeyi görür. Allah'ın görmek için bizim gözlerimiz gibi gözlere, ışığa, vücuda ihtiyacı yoktur. Onun görmesi bizim gördüğümüz gibi değildir. İnsan ve hayvanın görme seviyeleri çok çeşitlidir ve Allah'ın görme sıfatı sonsuzdur. Yüce Allah, ayrıca karanlık bir gecede siyah bir taşın üzerine süzülen siyah bir karıncayı da görür. Denizin derinliklerinde çeşitli canlıların faaliyetlerini ve aynı zamanda deniz altındaki çeşitli böcekleri de görür.

Allah uyumaz, yorulmaz, O her şeyi görendir, izleyicidir ve her şeyi bilendir. Hatta insanın ne düşündüğünü ve gerçekten hangi niyette olduğunu bilendir. Bu nedenle, insan yaptığı her şeyden ödüllendirilecektir.

Musa (a.s) ve Harun zalim Firavun'a gittiklerinde Allah Kur'an'da şöyle dedi: *“Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm.”*²⁰² Bu nedenle, Allah'ın bâsır, gören sıfatını bilmek, ona tevekkül etmek aynı zamanda insanın korkusunu azaltıp, ibadet arzusunu artıracaktır.

Bir hocanın genç öğrencisi olmuş. Hocası da ona özel bir hediye verip, ona herkesten daha fazla değer vermiş. Bazı öğrencileri: *“Biz ondan daha büyüğüz neden bu kadar ona çok önem gösteriyorsunuz?”* diyerek buna razı olmadıklarını gösterirler. O zaman hocası birkaç tane kuş alıp ve her öğrencisine birer birer verip şöyle der: *“Kimsenin göremediği yere gidin ve kuşları boğazlayıp bana getirin.”* Ayrıca sevgili öğrencisine bir kuşu ve bir bıçağı vererek, ona da başkalarına söylediğini söyler. Diğer tüm öğrencileri ellerindeki kuşları boğazlayıp, hocasına getirdiler ve genç öğrencisi de kuşu boğazlamayıp tekrar alıp gelir. Hocası da ona: *“Neden, diğer yoldaşların gibi kuşu boğazlamayıp getirmedin?”* diye sorar. O da sonra: *“Kimsenin göremeyeceği bir yer bulamadım, çünkü Allah beni her yerde görüyor!”* diyerek cevap verir. Öğrenciler bu söze hayran kaldılar ve hocalarına: *“Genç öğrenciniz daha zengin armağanlara layık”* olduğunu söylerler.

Ebû Musa'nın rivayetinde: *“Peygamberimiz (s.a.s) ile bir yolculuğa çıktığımızda, biz tekbir getirdiğimiz zaman sesimizi yüksek sesle yükseltirdik. Sonra*

²⁰² Ta Ha, 20/46.

sevgili Peygamberimiz (s.a.s) bizi çağırıp: “Ey Müslümanlar, seslerinizi kısın. Gerçekten de siz gayp ve sağır Tanrı’ya değil, İşiten ve Gören Allah’a yalvarıyorsunuz”²⁰³ gelmektedir.

Zuleyha, Yusuf (a.s) ile ayrı kaldığında, evindeki olan bir putun yüzünü perdeyle kapatır. Zuleyha’nın ne yaptığını görünce Yusuf (a.s): “cansız şeyden utanınca Yüce Yaraticının gördüğünden utanmayacak mısın?” diyerek Yaraticıdan saklanmanın mümkün olmadığını anlatmaya çalışır.²⁰⁴

2.2.8. Tekvin

Yaratmak, icat etmek manalarda kullanılır. Allah insanları, evreni yoktan yaratmıştır. Kâinata Allah’ın yaratmadığı hiçbir şey yoktur.²⁰⁵

2.3. Kaza ve Kadere İmân

Kader, Yüce Allah’ın yaratıklarından gizlediği bir gizemdir. Bunu Allah’tan başkası bilmiyor. Peygamberler ve melekler bile bilmiyor. Kader Allah’ın kâinata olan herhangi bir vaka ve hadiseleri ve mahlukatların, özellikle insanların yapacak tüm iyi ve kötü amellerini, sözlerini, iş ve hareketlerinin hepsini önceden bilmesi demektir. Kadere imân etmek farzdır. İyilik ve kötülüğün Allah’tan geldiğine inanmak farzdır. İnsanın kendi geleceğini İslâm inancına göre tahmin etmek yasaktır. Kaderin gizemini çözmeye çalışmakta büyük bir hatadır.

Kaza, Allah’ın önceden bildiği ve belirttiğine göre, kâinata olacak tüm hadiseler ve insanlar tarafından gerçekleşen faaliyetlerini ortaya çıkarması demektir. Allah Kur’ân’da bu konuda şöyle diyor: “O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.”²⁰⁶

2.4. Kaza ve Kaderin manası

1. Kader demek başkasını seçmek özgür olmayan tek bir yol demek değil, belki kader insanın seçimine göre birkaç şüpheli yol gibidir. Her bir yolun size göre karanlık görünse bile, Allah’a göre sanki harita gibi çok nettir. Allah insanlara seçim

²⁰³ Müslim, “Zikir”, 44.

²⁰⁴ Taganulı, a.g.e., ss.152-156.

²⁰⁵ Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, ss.37-38; krş., Seytbekov, a.g.e., ss.141-148; Kудayberdiulı, a.g.e., s. 22k0-221; bkz: es-Sabuni, *Mâturîdiyye akaidi*, ss. 65-70.

²⁰⁶ Furkân, 25/2.

özgürlüğünü vermiştir. Allah insanların amaçlarına ulaşabilmelerini, hangi sebepleri kullanacağını ve onun sonucunu çok açık ve net bir şekilde bilir. Çünkü Allah'a göre bunların hepsi sanki videokasetlere saklanmış dosya gibidir. İnsan herhangi bir fiili seçtiğinde veya gerçekleştirdiğinde aslında Yüce Allah'ın Ezeli olan ilmi ile o fiili bilmesi ve o fiilin gerçekleşmesine izin vermesiyle gerçekleşmektedir. Yani insanın cüzi iradesi Yüce Allah'ın külli iradesine bağlı olarak, seçeceği yollar, gerçekleştireceği fiiller ve kullanılacağı sebep ve tedbirlerin hepsi kader haritasının içinde yer almış ve ona seçme özgürlüğü verilmiştir. İşte bu “*Allah'ın kaderinden habersiz kıl devrilmez*” denen sözün anlamıdır.

2. Bazı insanların anladığı gibi, kader Allah'ın insanları belirtilen kurallara zorladığı değil, belki tam aksine insanın istediğini yapma veya yapmama özgürüdür. Allah bu yüzden insana herhangi işleri yapma veya terk etmekte özgür irade ve ona yeterli akıl ve yeteneği vermiştir. Allah'ın bir kulun gelecekte yapacak işlerini önceden bilerek, onu şöyle yazdığı ve belirttiği gibi gerçekleşmesi kulun iradesi ve isteğinin dışında değil, belki insanın iradesi ve isteği ile gerçekleşen işlerdir.

3. Allah insanların iyilik yapmasını sever. Kötülük yapmasını da istemez. Ama insan kötülüğü isteyip, onu yapmaya çalıştığında Allah ona izin verir. Bu Allah'ın kötülüğe razı olduğundan değil, belki o insanın o kötülüğü yapmaya özgürlüğünün olduğundandır.²⁰⁷

2.5. Kaza ve Kader sorunu

1. Kâinata olan faydalı hadiseler, mesela: yağmurun yağması, ziraatların verimliliği, meyve ağaçlarının meyve vermesi, üstelik dünyada yaşanan herhangi zararlı hadiseler, mesela: deprem, virüs, kıtlık, tsunami gibi hepsi Allah'ın kaderi ve kazası ile olur. Bu hadiseleri ve onların sebeplerinin hepsini Allah yarattığı diye iman etmektir. Yüce Allah bu konuda şöyle diyor: “*Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız*

²⁰⁷ Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, s. 29; krş., Yusuf, a.g.e., s.135; Mahat, a.g.e., s. 177; Kudayberdiuli, a.g.e., ss. 225-226; Seytbekov, a.g.e., ss. 349-350; A. S. Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014, ss. 164; Yusuf Şevki Yavuz “*Kader*”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 24, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001, s. 58-63; *Mâtürîdî, Kitâbu't-tevhid*, ss. 343-346.

hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır.'²⁰⁸

2. Dünyadaki herhangi tüm iyilikler mesela: Eminlik, güvenlik, can sağlığı, güzel yaşam ve ondaki herhangi mutsuzluklar, mesela: Savaş, ölüm, hastalık, dert, gibi hepsi Allah'ın kaderi ve kazası ile olur. Bunları ve bunların sebeplerinin hepsini Allah kendisi yaratmıştır. Allah bunu Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle beyan eder: *'Şayet Allah sana bir zarar dokundursa, bunu O'ndan başka giderecek yoktur. Fakat sana bir hayır dokunduracak olsa onu da kimse gideremez. Bil ki O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.*'²⁰⁹

3. Mahlûkâtın hareketleri, yiyip-içmesi ve başka tüm işleri ancak Allah'ın kaderi ve kazası ile olur. Allah bu işleri yaratmakla birlikte insanlara bunları nasıl kullanacağına dair özgürlük yeteneklerini vermiştir diye inanmaktır. Yüce Allah şöyle buyruyor: *'O yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi, onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızından yiyin. Dönüş ancak O'nadır.*'²¹⁰

4. İnsanların elinden gelen tüm iyilik ve kötülüğü takdir eden Allah'tır. Ama bu işlerin hangisi yapmak ya da terk etmek insanların özgürlüğündedir. Bu özgürlüğü onlara Allah vermiştir diye inanmaktır.²¹¹

2.6. Kaza ve Kadere imân etmenin hikmeti

Kaza ve kadere imân eden kişi kâinat ve ondaki tüm şeylerin en güçlü bir ilahi kanununun koruması altında hareket ettiğine ve tüm işlerin Allah'ın kaderi ve kazası ile olacağına gönülden inanır. Sonuçta onun başına bir bela-kaza ya da ağır gün gelirse kendini kaybetmez. Bir başarıyı elde ederse mutluluktan dolayı övünmez. Çünkü o her şeyi Allah'tan diye bilir, bundan dolayı o başına bela-kaza gelirse sabır eder, başarıyı elde ettiğinde Allah'a şükreder. İnsan kazanamadığında kendini kaybetmeyen ve kazandığında ise kendine övünmeyecek dereceye vardığında o gerçekten kemale ermiş olur. İmân işte öyle kibar kişileri yaratır. Yüce Allah bu konuda şöyle diyor: *'Allah'ın*

²⁰⁸ Hadîd, 57/22.

²⁰⁹ Enâm, 6/17.

²¹⁰ Mülk, 67/15.

²¹¹ Yusuf, a.g.e., ss. 136-138; krş., Seytbekov, a.g.e., ss. 351-361.

izni olmaksızın hiçbir musibet başa gelmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.'²¹²

Kâinata olan her hadise, insanların yapacak her iyilik ve kötülük işleri Allah'ın kaderi ve kazası ile olur. İnsan herhangi bir işi yapma veya yapmamakta Allah'ın verdiği iradede özgürdür. Ama Allah iyi işlere razı, kötülöklere razı değildir.²¹³

İnsanoğlu "Cüz'i İrade" nin kısmi bir seçimine sahiptir (ölçülü, sınırlı, kısmi seçim hakkı). Kişi sadece bu seçim yoluyla herhangi bir eyleme hak kazanabilir. Mesela: Bir kişi bir konuda karar verirse, günah işlemek veya iyi bir iş yapmak için çaba gösterirse (örneğin: ihtiyaç sahiplerine yardım eder), bu karar onun seçimine bağlı olacaktır. Hiç kimse onu bu işlemi yapmaya zorlamaz veya rahatsız etmez. Bu nedenle, Kıyamet gününde, bu kişi seçiminden sorumlu olacaktır. Allah bir kişiyi bu eylemi yapmaya zorlamaz, bir kişi Cüz'i iradeyi (seçme hakkı) kullanarak bazı kararlar verir. Allah'ın verdiği bu hakkı kullanan insanlar kendi anlayışlarına göre hareket ederler ve Yaratıcı bu eylemleri gerçekleştirme fırsatı ve gücü verir.²¹⁴ Kur'ân bu konuda şöyle der: "Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır."²¹⁵ Bununla birlikte, bir kişinin isteği, Allah'ın (Küll'i İrade) mutlak arzusunun dışında mevcut değildir. Kuran'da şöyle buyrulur: "Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın (size hür irade vermeyi) dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz"²¹⁶

3. SEM'İYYÂT BAHİSLERİ

3.1. Ruhânî alem

Alem-i ruhânî varlıkları, insanların fark etmesi mümkün olmayan gaybi varlıklar demektir. Ruhânî varlıklar insanlar için görünmeyen gizli bir dünya gibidir. Çünkü kâinattaki varlıklar iki türdür. Onların biri insandaki hissi organlarla bilinebilen şeylerdir, bunlar insan, hayvan, dağ, nehir, tarla, ağaç ve başka herhangi maddi

²¹² Tegabun, 64/11.

²¹³ Kunanbayulı, a.g.e., s.17; krş., Yusuf, a.g.e., s.139; Taganulı, a.g.e., s.49; bkz: A. S. Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014, s. 178; Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhid*, ss. 353-357.

²¹⁴ Kunanbayulı, a.g.e., s.106; krş., Mahat, a.g.e., s.181-185; bkz: A. S. Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014, ss. 161-164; Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 333-338; Pezdevî, *Usulü'd-din*, ss. 103-126; Gölcük, Şerafeddin, *Kelam açısından İnsan ve Fiilleri* (Bâkılânî'de İnsanın fiilleri Anlayışı), İstanbul, Kayıhan Yay., 1979, ss. 59-230.

²¹⁵ Saffat 37/96.

²¹⁶ Tekvir 81/29.

şeylerdir. Öbürü ise hissi organlarla bilinmeyen şeylerdir. Bunlar ise melekler, cinler, şeytanlar ve başka varlıklardır. Buna benzer şeyleri insanlar hissi organları ile idrak edemediklerinden bunlara ruhani dünya denilir. Bunlar yine gaybi dünya ya da maddenin dışındaki dünya diye anılabilir. İnsanlar hissi organlarıyla bilemedikleri şeyleri güvenli haberlerle bilebilir. Mesela: Amerika'yı görmeyen insan Amerika diye bir devletin olduğunu birilerinden duymakla, Amerika'nın var olduğundan katıyyen şüphe etmemektedir. Müslümanlar da gaybi dünyaları hissi organlarıyla bilememiş olsa da, Kur'ân ve Hadislerin haberleri vasıtasıyla onların olduğunu bilip inanırlar. Kâinattaki açık şeyleri hiç kimse inkâr edemez, çünkü onları insanlar hissi organlarıyla bilip görürler ama onlar, hissi organlarıyla bilinmeyen şeyleri Allah'ın peygamberlere vahiy ederek bildirdiğini öğrenirler. Bu yüzden gayba inanmanın önemi çok büyüktür çünkü gayba inanmak Allah'ın verdiği haberleri hak ve gerçek diye tasdik etmek demektir.²¹⁷

3.2. Meleklerle İmân

Melekler de ruhani dünyanın bir kısmı olduğu için, onlar da görünmeyen bir dünyadır. Meleklerle imân etmek farzdır. Onları inkâr etmek küfrü gerektiren bir meseledir. Yüce Allah şöyle buyruyor: *'Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur.'*²¹⁸

Meleklerin her birinin kendine ait bir görevi vardır. Mesela: Hz. Cebrailin vazifesi, Allah ile peygamberleri arasında temsilci olmaktır; Azrailin vazifesi ise, eceli bitenlerin canını almaktır; Mikailin vazifesi ise, Allah'ın emri ile rüzgarları kopararak bulutları hareketlendirip, zeminde Allah'ın istediği yere yağmur yağdırmaktır; İsrailin vazifesi de, kıyamet olmadan önce, ilk defa sura üfleyerek bu dünya hayatının bittiğini ve ahiret âlemin başladığını bildirmesidir. İkinci defa sura üfleyerek insanlara yeniden dirilmeyi ilan etmektir.

Meleklerden bazıları kulların iyi ve kötü amellerini yazar iken, bazıları da insanları gece, gündüz bela ve kaza ve de tehlikelerden muhafaza ederler. Bazıları eceli

²¹⁷ Kuranbayulu, a.g.e., s.127; krş., Yusuf, a.g.e., s.113.

²¹⁸ Nisâ, 4/136

bitenlerin canını almakla meşgulken bazıları da, ölenleri sorguya çekmekle meşgullerdir. Onların bazıları Kur'ân okunan, Allah'ı anılan yerlere camilere giderek onlara sami olmakla meşgulken, bazıları da sürekli Allah'a secde ederek O'nu tenzih etmekle meşgullerdir. Yüce Allah şöyle diyor: *‘‘Onlar (Melekler) O'nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaata etmezler ve hepsi O'nun korkusuyla titrerler. ’’*²¹⁹

Allah'ın belirttiğine göre, meleklerin birçoğu semada durarak Allah'ın emirlerini yerine getiriler, bir kısmı da zeminde yürüyerek Allah'ın emirlerini yürütürler. Demek ki melekler sema ile zemin arasında Allah'a itaat etme yolunda seyir ederler. Meleklerin erkek veya kadın cinsiyeti yoktur. Melekler nurdan yaratılmışlar, Allah'ın isteği ile bu canlılar çeşitli şekillerde ve hatta insan kılığında görünürler. Ancak kötü bir şekilde görünmezler. Melekler yemez, içmez, çoğalmazlar. Onların sayısı sadece Yüce Allah'ın tarafından bilinir.²²⁰

3.3.Cin ve Şeytan

Cinler melekler gibi gaybi dünyadandır. Melekleri göremediğimiz gibi, onları da göremeyiz. Cinlerin var olduklarına inanmak imanın altı şartının biri olmasa bile onların varlığına inanmak meleklerin varlığına inanmak gibi gerekli ve önemlidir. İnkâr eden kâfir sayılır, çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de cinlerin varlığı için beyan edilen ayetler vardır. Onların varlığına inkâr etmek Kur'ân'ın haberlerine inkâr etmek demektir. Kur'ân'ın haberlerini inkâr eden kişi kâfir olur. Cinler ateş alevinden ve insanlardan önce yaratıldığı ifade edilir. Kur'ân'da cinlerin ateş ve alevden yaratıldığı beyan edilmiştir. Allah cinler hakkında şöyle diyor: *‘‘Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık. ’’*²²¹

Cinler de kıyamet gününde insanlar gibi bu dünyadaki iyi ve kötü amellerinden elbette sorumluluğa çekilirler. Onların içinden de iyilik yapıp Allah'ı razı edenler mükâfatlandırıldığı gibi, kötülük edip Allah'a karşı gelenleri gazaba uğrarlar. Çünkü onlar da insanlar gibi Allah'a ibadet etmeye çağırılmış ve ibadet için yaratılmış

²¹⁹ Enbiya, 21/28

²²⁰ Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, s. 30; krş., Kudayberdiuli, a.g.e., s. 220; Yusuf, a.g.e., ss. 114-115; Mahat, a.g.e., ss.75-80; Rizabek, a.g.e., ss. 97-100; Seytbekov, a.g.e., ss. 155-168.

²²¹ Hicr, 15/27.

mahlûkâtıdır. Yüce Allah bu hakkında şöyle diyor: ‘‘Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.’’²²²

Cinler de insanlar gibi gaybı bilmezler, çünkü gaybı Allah’tan başka hiç kimse bilmez ve onlar insanları görebilirler.

Şeytanlar, cinlerden gelen kâfirlerdir. Onlar insanlığın en büyük düşmanlarıdır. Şeytanlar sürekli insanları doğru yoldan sapıtmaya çalışırlar. Şeytanlar da cinler gibi vücutsuz mahlûklardır. Onlar görünmezdir. Ama onlar bizi görebilirler. Şeytanlar herhangi yol ile insanları doğru yoldan saptırarak, kendi çetelerine bağlamaya çalışırlar. O yüzden Allah insanları şeytanların şerrinden sakınmaya ve onların şerrinden Allah’a sığınmaya çağırır.

Şeytanların atası İblis’tir. O cinlerden çıkan rezil yaratıktır. Allah İblisin kaynağı hakkında şöyle diyor: ‘‘İblis ise cinlerdendi’’²²³

Şeytanların karakterleri tüm kötülükten ibarettir. Şeytanlar her çeşit yollarla insanların gönüllerine kötülüğün, azgınlığın vesveselerini sokmakla onları doğru yoldan azdırmaya çalışırlar. Allah bu konuda şöyle diyor: ‘‘Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır.’’²²⁴

Şeytanlar Allah’ın taatından uzaklaşmış, imanı zayıf, iradesi sabit olmayan kişileri azdırabilirler. Ama sürekli Allah’ın itaatinde olan, takva sahiplerini, iradeli müminleri azdıramazlar.²²⁵ Allah şeytanın atası İblisin hakkında ikrarını hikâye ederek şöyle beyan ediyor: İblis, ‘‘Senin şerefine andolsun ki, içlerinden ihlâslı kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracağım’’ dedi.²²⁶

Bu dünya imtihan dünyasıdır. Kötülük olmasa iyiliğin değeri de olmaz. Bu yüzden Allah, cenneti yaratmakla birlikte cehennemi de yaratmıştır. Çünkü cehennem olmasa cennetin değeri olmazdı. Bu yüzden Allah öz hikmetine göre insanları bu

²²² Zâriyât, 51/56.

²²³ Kehf, 18/50.

²²⁴ Fâtır, 35/6.

²²⁵ Yusuf, a.g.e., ss. 116-121; krş., Rizabek, a.g.e., s. 101; Taganuh, a.g.e., s.115; Seytbekov, a.g.e., ss. 178-178.

²²⁶ Sad, 38/82-83.

imtihan dünyasına yollayarak onların zararına şeytanları da yollamıştır. Hem de şeytanlara insanları sapıtma yeteneğini de vermiştir.

4. NÜBÜVVET BAHİSLERİ

4.3. Peygamberlere İmân

Peygamberlere imân etmek farzdır. Onlar insanlar arasındandır, insanlarla birlikte ömür sürüp, bir aile oluştururlar ve evladları olur. İnsanlığın tüm değerli nitelikleri peygamberlerde bulunur. Peygamberler günah işlemezler, yalan söylemezler, gerçeği gizlemezler, tüm emirlere tamamen uyarlar, delirmezler. İnsanları tiksitmeye neden olan bulaşıcı hastalıkları yoktur. Peygamberler hayatta akıllarını kaybetmezler. Peygamberler şeriatı insanlara ulaştırırlar. Dürüstlük, sadakat gibi özel nitelikleri vardır, özel bir akılları vardır ve aynı zamanda günahsızdırlar. İlk peygamber Hz. Âdem (a.s)'dir, son peygamber Muhammed (s.a.s)'dir. Ondan sonra peygamber olmayacak, gelmeyecektir.

Peygamberlerin sayısını tam olarak bilemeyiz. Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin 25 ismi geçiyor: Adem, İdris, Nuh, Salih, Hud, Lut, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup, Şuayb, Eyyub, Zül-Kifl, Yusuf, Musa, Harun, Davud, Süleyman, İlyas, Al-Yasag, Yunus, Zekeriya, Yahya, İsa, Muhammed (aleyhimu's-selam). Peygamberler arasında beşine "Ülü'l-Azm" (büyük peygamberler) denir: Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed (s.a.s).²²⁷

Resul ve Nebi arasında bir fark vardır. Kitaplar Resüller'e gönderilir ve Şeriat verilir. Ancak kitaplar Nebiy'e gönderilmez ve Şeriat verilmez. Yüce Allah peygamberleri kendi özgür iradesiyle gönderdi. Dolayısıyla insanlığa peygamberlerin gönderilmesi Allah'ın ihtiyacı değil aksine insanların ihtiyacını karşılamak içindir. Peygamberimiz Muhammed'ten (s.a.s) sonra birisinin kendisini peygamber olarak ilan etmesi küfürdür.²²⁸

²²⁷ Muhammed Aruçi, "Ülü'l-Azm" T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 42, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2012, s. 294-295.

²²⁸ Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, s.27, s. 29; krş., Derbisali, *Bız ustanatın jol*, s.5-7; İsatay, a.g.e., s. 89-90; Yusuf, a.g.e., ss.72-73; Mahat, a.g.e., ss. 105-119; Rizabek, a.g.e., ss. 50-55; Kudayberdiulı, a.g.e., ss. 221-223.; Seytbekov, a.g.e., ss. 238-264; Nureddin es-Sabuni, *el-Bidaye fi- Usuli'd-Din*, s. 45; ayrıca Bkz: A. S. Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, ss. 211-215; Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhid*, ss. 271-285.

4.4. Mucize

Mucize sözlükte: insanı aciz bırakan, olağanüstü, garip ve tuhaf şey demektir. Mucizenin İslâm ıstılahındaki manası; insanları doğru yola iletmek olduğu halde, Allah tarafından gönderilen peygamberlerin, kendilerinin gerçekten Allah'ın temsilcileri olduklarını insanlara ispatlamak için onlara Allah'ın verdiği delil, ispat ve kanıtları demektir. Mucize gerçekte Allah'ın fiilidir. Peygamber'in mucizesi denilmesi, mucizenin onun aracılığıyla ortaya çıkması ve o peygamberin doğruluğunu göstermesi sebebiyledir. İnsanlar mucize yapmaktan, ya da mucize göstermekten acizdirler. Hz. Peygamber'in mucizeler içinde en büyük ve en ebedi olanı Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Peygamber olduklarının kanıtı olarak, Allah onlara mûcizeleri kazandırdı. Böyle bir nitelik sadece peygamberler arasında mevcuttur. Hz. Peygamberimize ait mucizeler ise şunlardır: Küçük taşların ona selam vermesi, ağacın ona ağlaması, az yemeğin onun duası ile fazla kişinin karnını doyurması, parmakları arasından suyun çıkması, hissi mucizeler ve Kur'ân-ı Kerîm'den ibaret olan sürekli manevi mucizeleri yaratmasıdır. Allah Teâlâ Hz. Peygamber Efendimizin devrine uygun şekilde ona belagat, fesahat gibi mucizeleri vermesi arab kavimlere üstün gelmesi içindir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'i indirerek arapların edebiyattaki üstünlüğünü yok etmiştir. Hatta onlar bedevilik açısından Kur'ân'a benzer bir sureyi değil, on ayetin benzerini getirmekten aciz kaldıklarını kendileri bile itiraf etmişlerdir. İşte bu peygamberlerin davalarının hak ve gerçek olduğunun kanıtlarıdır.²²⁹

4.5. Kitablara İmân

Allah'ın elçilerine gönderilen dört kitap: Tevrat, Zebur, İncil, Kur'ân-ı Kerîm, bunların hepsi gerçektir ve bunlardan birisi inkâr edilemez. Biz sadece Tevrat, Zebur, İncil'in değiştirilmemiş hallerine inanıyoruz. Allah'ın indirdiği kitaplarda kâinatın yaratıcısı ve onun besleyicisinin yalnız kendisi olduğunu ve Allah'tan başka ibadete layık hiçbir varlığın olmadığını beyan etmiştir. İnsanların dünya ve ahiret saadetleri için gerekli meseleleri, önceki peygamberler ve ümmetlerinin kıssaları, her çeşit faydalı vaaz ve nasihatları, ahiret dünyasının haberleri, dua ve ibadetin yöntem sistemleri, sosyal ve kişilik, hayatın kanun ve prensipleri hakkında, bunların hepsi Allah'ın gönderdiği kutsal kitaplarında ele alınmıştır.

²²⁹ İsatay, a.g.e., s. 100; krş., Yusuf, a.g.e., s. 74; Rizabek, a.g.e., s. 62; Seytbekov, a.g.e., ss. 265-267.

Peygamberlerin hepsine kitap indirilmemiştir. Belki onların az kısmına kitap indirilmiş olsa da birçoğuna vahiy gelmiştir. Onlar Allah'tan gelen vahyin ruhunu ümmetlerine ulaştırmakla insanları Allah'ın dinine davet etmişlerdir.²³⁰

4.6. Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerîm, yirmi üç yıl boyunca Hz. Muhammed (s.a.s)'e tamamen indirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm değişmemiş ve değişmeyecek kutsal bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm'de 114 sure vardır. Hz. Muhammed (s.a.s)'in hayatı boyunca Kur'ân-ı Kerîm'in sureleri ve ayetleri tamamen düzenli halde ve zamanlarında nazil olmuştur.²³¹

4.7. Âhirete İmân

Son, son gün anlamına gelen âhiret kelimesi dünya hayatından sonraki ebedi hayat kastedilmektedir. Âhiret hayatı ölümden sonra başlayıp, mahşerdeki dirilişten sonra ebediyen devam edecektir. Âhiret hayatına imân etmek farzdır. Âhiret inancı, insanı hayatındaki mevcut olan boş şeylerden uzaklaştırıp, insanlara karşı iyilik ve hoşgörü gibi duyguları geliştirir. İnsanda sorumluluk bilincini meydana getirir. Âhiret hayatı insanoğluna bir ümit ışığı olup, kişiye hak ve görev bilincini de vermektedir. Bu yüzden âhirete imanın fert ve toplum hayatındaki değeri çok önemlidir.²³²

4.8. Kıyamet ve Kıyamet Alâmetleri

Kıyamet gününde bu dünya hayatı komple sona erer. Allah'tan başka her şey fani olduktan sonra, “*Ahiret hayatı*” adlı yeni bir hayatın başlangıcı gelecektir. Kıyamet günü, Kur'ân'da “*Hesap günü*” denen her çeşit adlar ile birçok yerde beyan edilmiştir.

Kıyamet günü Allah insanları tekrar dirilttikten sonra onları mahşer meydanına toplayacaktır. Hesap meydanında her bir insan kendisinin bu dünyadaki hayatında yaptığı iyi ve kötü tüm amellerinden detaylı hesabını verecektir. O gün Allah insanları bizzat kendisi hesaba çekecektir. Allah o günde zerre kadar iyiliği olan kişiye onun

²³⁰ Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, s. 27-28; krş., Yusuf, a.g.e., ss. 122-123; Mahat, a.g.e., ss. 87-89; es-Sabuni, *Mâturîdiyye akaidi*, ss. 104-108.

²³¹ Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, s. 39; krş., Yusuf, a.g.e., s.79; Mahat, a.g.e., s.100; Seytbekov, a.g.e., ss. 268-270.

²³² Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, s. 31; krş., Kудayberdiulı, a.g.e., s. 224; Mahat, a.g.e., s.131; Seytbekov, a.g.e., s.289; Kunanbayulı, a.g.e., s.102.

mükâfatını verir ve zerre kadar kötülüğü olan kimseye de o kötülüğünün cezasını verir. Kıyamet gününde hiç kimseye azıcık bile zulüm edilmez.

Müslümanlar kıyamet gününün kesinlikle gerçekleşeceğine inanırlar. Şimdi ki zaman her alandaki ilim adamlarının araştırma sonuçlarında, dünyanın bir gün komple dar duman olup, her şey yok olmakla, bu dünyadaki hayatın biteceğini ilan etmektedirler. Kıyamet günün kopması akıl ve adaletin çok ince beklentisidir. Yüce Allah Kur'ân'da şöyle diyor: *“İnkâr edenler, kesinlikle, öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler.”* De ki: *“Hiç de öyle değil, Rabbime and olsun, mutlaka diriltileceksiniz, sonra da yaptıklarınız size elbette haber verilecektir. Bu, Allah'a kolaydır.”*²³³ Kıyametin kopacağı günde herkes kendisinin bu dünyada yaptığı iyi ve kötü tüm amellerinin mükâfatını ya da cezasını görecek ve bu haktır. Cenneti kazananlar cennete, cehenneme ait olanlar cehennemde kendi yerlerini bulacakları hak ve gerçektir. Kıyamet gününe imân etmek İslâm akidesinin önemli esaslarından biri ve imanın en temel noktasıdır.²³⁴

4.7. Kıyamet Gününe İmân etme şartları

1. Kıyamet gününde olacak, Ba's, Haşr, Şefaât, Mizan, Ceza, Hesap, Sırat, Cennet ve Cehennem hak ve gerçek olduğuna gönülden inanarak imân etmek.

2. Kıyamet kopana kadar kabirde yaşanacak Berzah hayatına ait işlere, ölünün kabirde dirileceği ve sorguya çekileceğinin, kabir azabı ve nimetinin hak ve gerçek olduğuna imân etmek.

Kıyamet gününe imân etmenin faydaları çoktur. Onun en büyük faydası Müslüman olmanın şartı olan, altı imânın tamamlanmasıdır. Çünkü kıyamet gününe inanmayan kişinin imânı kabul olmaz. Kıyamet gününe imân etmenin diğer faydaları ise şunlardır: Allah'ın ahirette vereceği sevabı gözleyerek taat ve ibadeti yerine getirmeye acele etmek, Kıyamet günündeki azaptan sakınmak için günah, kötü işleri yapmaktan sakınmak, bu dünyada çektiği sıkıntılara, uğradığı haksızlıklara ve yediği darbelerin bedeline, ahirette mükâfat ve sevap kazanacağına imân etmek.²³⁵

²³³ Tegabun, 64/7.

²³⁴ İsatay, a.g.e., s. 114, krş., Kunanbayulı, a.g.e., s.102; Yusuf, a.g.e., s.147; Mahat, a.g.e., ss. 121-130.

²³⁵ Yusuf, a.g.e., s. 148; krş., Mahat, a.g.e., ss.134.

KÜÇÜK ALÂMETLERİ

İlim ve marifetin yok olması, cehalet, zina ve içkinin çoğalması, yahudilerin yok edilmesi, olumsuz insanların iş yönetmesi, dilencilerin saraylara sahip olması ve kadınların çoğalması hepsi bunlar kıyamet gününün küçük alametleridir.

BÜYÜK ALÂMETLERİ

1. Deccalın ortaya çıkması

Deccal çıktıktan sonra, o kendisini Allah diyerek bir süre insanları kendisine inandıracaktır. Deccalın sözlerine inanan kişi imanından ayrılmış olur. Bu yüzden Hz. Peygamberimiz bize Allah'a sığınarak Deccalın şerrinden yardım istemeyi tavsiye etmiştir.

2. Hz. İsa'nın gökten inmesi

Hz. İsa kıyamet yaklaştığında gökten inerek Deccalı yok edip ve Allah'ın emri ile yeryüzünde İslâm dinini tekrar çiçeklendirmiş olur.

3. Güneşin batıdan doğmasıyla imân ve tövbenin zamanı bitmiş olur. Bu vakitte edilen imân ve edilen tövbenin faydası olmaz.²³⁶

4.8. Cennet

Cennet “gizlemek, örtmek” gibi anlamları içeren *cenn* kökünden oluşup “*yemyeşil, çok güzel nebatlardan oluşan bahçe*” manasını içerir. Cennet âhiret hayatında müslüman, takva kişilerin ebediyen konağıdır.²³⁷ Cennet için şu isimler kullanılmıştır: Cennet, adn, cennetü'n-naim, firdevs, darüsselam. Kur'ân'da ise: Ukbe'd-dar ed-darü'l-ahire ve akıbetü'd-dar gibi isimler geçmektedir.²³⁸ Yüce Allah Kur'ân'da cennet hakkında şöyle diyor: *Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise güvenli bir yeredirler. Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. İnce ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyinerek karşılıklı otururlar. İşte böyle. Ayrıca onları iri siyah gözlü hurilerle evlendirmişizdir. Orada güven içinde her türlü meyveyi isterler. Orada ilk ölümden*

²³⁶ Yusuf, a.g.e., ss. 152-153; krş., Mahat, a.g.e., ss. 135-137.

²³⁷ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 7, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1993, s. 374-375.

²³⁸ Bekir Topaloğlu, “Cennet”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 7, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1993, s. 376-385.

*başka bir ölüm tatmazlar. Allah, onları cehennem azabından korumuştur. Bunlar, Rabbinden bir lütuf olarak verilmiştir. İşte bu büyük başarıdır.*²³⁹

4.9. Cehennem

Dehşetli ateş kaynamından ibarettir. Cehennem kâfirler, münafıklar ve hakikata boyun eğmeyen asi günâhkarların varacağı yerdir. Kur'ân, cehennemden yedi kapısının olduğunu beyan etmektedir. Bu kapılar şunlardır: Cehennem, Sair, Sakar, Cahim, Leza, Haviye ve Hutame.²⁴⁰ Allah Kur'ân'da şöyle diyor: *‘Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten (cehennemden) koruyun.’*²⁴¹

Cennet ile Cehennem ebedidir. Bunların bitecek sınırı yoktur. Cennet ile cehennemde ölüm yoktur. Cennete girenler orda ebediyen kalırlar. Cehenneme giren kâfir ve münafıklar cehennemde ebediyen kalırlar. Ama Müslümanlardan olan asi günahkârlar cehennemde günahlarına göre azap çektikten sonra, onların imanı yüzünden onlar cehennemden çıkarılıp cennete girerler. Bu Allah'ın fazileti ile ve Hz. Peygambirimizin şefaati ile olacaktır.²⁴² Bu konuda Allah şöyle diyor: *‘Şüphesiz, inkâr eden kitap ehli ile Allah'a ortak koşanlar, içinde ebedî kalmak üzere cehennem ateşindedirler. İşte onlar insanların en kötüsüdürler. Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar insanların en hayırlısıdır. Rableri katında onların mükâfatı, içlerinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu mükâfat Rablerine derin saygı duyanlara mahsustur.’*²⁴³

²³⁹ Duhân, 44/51-57.

²⁴⁰ Bekir Topaloğlu, ‘‘Cehennem’’, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 7, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1993, s. 227-232.

²⁴¹ Tahrîm, 66/6.

²⁴² Derbisali, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, s. 31; krş., Yusuf, a.g.e., s. 163; Mahat, a.g.e., ss.170-176; Rizabek, a.g.e., ss. 94-96; Taganuli, a.g.e., s. 105; es-Sabuni, *Mâturîdiyye akaidi*, ss. 178-179.

²⁴³ Beyyine, 98/6-8.

SONUÇ

Bu çalışmada bağımsızlıktan önceki ve sonraki kazak müelliflerinin yazdıkları dinî kitaplarının içinden temel inanç esasları ve itikâdî görüşleri ele alınmıştır. Tezin birinci bölümünde Kazakistan tarihinin öncesi ve sonrası, kazakların dini yapısı ve İslamın sünni inancını oluşturan Hanefî ve Mâtürîdî çizgideki önemli şahısların hayat ve eserleri dikkate alınmıştır. Kazakistan tarihine gelince, özellikle Çarlık Rusya ve (SSCB) dönemindeki yıllarda kazakların hayatında huzursuzluk veren olaylar her tarafa yayılmıştır. Bu olaylar Kazak halkının hayatını her yönünü ciddi bir şekilde etkilemiştir. Zorunlu göçler, din, dil, kültür ve ilim dünyasını da olumsuz hale getirmiştir. Bu durumları islah etmek için şüphesiz oradaki hocaların sırtlarına yüklenmiş bir sorumluluk ortaya çıkmıştır. Bu mesuliyeti yüklenenlerin başında Abay (İbrahim) Kunanbayev, Şakarım Kudayberdiulı, Saduakas Gılmani ve Şeyh Absattar Haji Derbisali gibi şahıslar gelir. Bu ulema, Ruslar'ın dejenerasyon ve asimilasyon politikasına maruz kalan Kazak halkını dini açıdan aydınlatan, akaid ve dinî konularla alakalı görüşlerini muhafaza etmek için, ilmihal türü eserlerinde Müslümanlığı anlatmaya gayret göstermişlerdir. Kazak müellifleri eserlerinde tevhid ve islamın din anlayışı gibi konuları Müslüman halka anlatmaya çalışmışlardır. İslami anlayış ve inanın kötüye gittiğini, rusların kazak halkının dinî değerlerini ve milli kimliklerinden koparmaya çalıştıklarını eserlerinde cesaretle işlemişlerdir.

Müelliflerin hitap ettikleri kesimin seviyesinin de zorunlu kılmasından dolayı, çok fazla derinlikli bir bilgi öbeği bulmamız mümkün değildir. Yine de onlar, pek çoğu ilmî açıdan yetkin ve eğitimli şahıslar olmakla birlikte, halka hitap ettikleri için olabildiğince basit ve anlaşılır bilgiler vermeye çalışmışlardır. Ancak şurası da açıktır ki, onlar eserlerinde bütünüyle Hanefî ve Mâtürîdî çizgide Sünnî anlayışı yansıtmaktadırlar. Nitekim onların eserlerinde hiçbir şekilde Sünnî olmayan bir fikri görmek mümkün değildir. Onların Sünnî oldukları açık olmakla birlikte Ehl-i Sünnet'in Mâtürîdîlik koluna mensup oldukları, en azından ilmihal kitaplarında belirgindir. Şüphesiz bu coğrafyada Hanefilik ve Hanefiliğin itikâdî alandaki yansıması olan Mâtürîdîlik yaygın olsa da, hatta bu şahısların yetiştikleri kültür ortamı hasebiyle Mâtürîdî oldukları rahatlıkla söylenebilse de, eserlerinden hareketle bu konuda bir çıkarım yapmak

mümkündür. Bu konuda Kazak müelliflerinin topluma Mâtürîdî görüşünün tüm incelik ve ayrıntılarını anlatabilecek şekilde hitap edebilen bir grup olduğunu söyleyebiliriz.

Yeni bağımsızlık döneminde Kazakistan devleti halk düzeyinde İslâm ile ilişkilerini tespit etme ve düzenlemede bazı sıkıntılarla karşı karşıya bulunuyordu. Bu sıkıntılardan biri de sovyet mirasıdır. Sovyet rejiminin İslâm ile ideolojik ve resmi düzeydeki ilişkileri, etkilerini günümüzde de sürdürmektedir. Bu bağlamda Kazakistan cumhuriyetinin dinî rolünü tanıyabilmenin ve anlayabilmenin anahtarlarından biri İslâm dininin muhafazası için Sovyet dönemindeki komünist rejimle nicelik ve nitelik bakımından mücadele etmek olarak bilinmesidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazakistan'da, Mâtürîdî ve Hanefî mezhebi konusunda araştırmalar yapılamaya başlamıştır. Özellikle, bu konuda konferanslar da yapılmıştır. Çalışmanın içeriği sünî akaidin gerek üslup ve ifade, gerek plan ve muhteva açısından İmam Mâtürîdî kelâmının rengini taşımaktadır.

Bağımsızlıktan sonra yeniden kurulan Kazakistan Müslümanları Din İşleri Başkanlığı (KMDİB), temel ilkelerinde ve devletin laik doğasını göz önünde bulundurarak, ülkedeki Müslümanların barışçıl ve bir arada yaşamalarını, diğer dinlerin temsilcileri ve dinler arası istikrarı korumak için desteklemektedir. Ayrıca günlük faaliyetlerinde, bu geleneği daha da güçlendirmek için temel olacak olan (KMDİB) in din, İmân, Tevhid, Akaid ve İslâma dair en önemli konularını insanlara aktarmaktadır.

(KMDİB) Akaid kitaplarında Kazakistan müslümanların temel dini inançlarını, dini konularda gerekli bilgi birikimlerini ve laik topluma karşı tutumunu, devlet mevzuatını ve toplumda yerleşik düzeni, eğitim, tıbbi yardım, vatanın korunması, çevre, iş ve aile değerlerine saygı, gelenek ve ülkemizde yaşadığı insanların hayatındaki sosyal-dinî problemlerini islâm inancına göre sunmaktadır.

İkinci ve üçüncü bölümlerde ise söz konusu müelliflerin eserlerinde her müslüman'ın bilmesi gereken temel dinî konular sistematik kelâm açısından değerlendirilmiştir. Temel dinî inançları kapsayan eserler hacimli kelâm kitapları olmadığından dolayı bu eserlerdeki iman esasları ile iman hakkındaki bilgiler basit bir biçimde ele alınmıştır. Hanefî mezhebi ve Mâtürîdî düşünce Türkistan coğrafyalarındaki Müslümanlar'ın takip ettiği ana çizgiyi teşkil ettiğinden olsa gerektir ki, müellifler

Allah'ın sıfatları ile kadere iman konularında Ehl-i Sünnet'in bir kolu olarak tanınan Mâtürîdîlik mezhebine yaklaşmışlardır. Ayrıca Kazakça ilmiyelerin müellifleri de derin kelâmî tartışmaları tenkit edecek kapasiteye sahip ulemadan sayılmazlardı. Bu sebeple geniş halk kitlesine hitap eden ilmiyel türü kitapların itikâdî içeriği klasik kelâm kaynaklarıyla mukayese edilerek müelliflerin görüşleri değerlendirilmiştir. Bu da çalışmanın muradını ortaya koyan husustur. Kazakların itikadi inancı hem Mâtürîdî akidesinin gerçekleşmesini sağlamakta hem de Hanefî mezhebin geleneğinin bölgedeki dinî düşüncenin oluşumunda ciddi bir etkisinin olduğunu açıkça göstermektedir.

Müelliflerin dile getirdiği fikirlere baktığımızda itikadî her konuyu ele aldıkları görülür. Onlar dile getirdikleri bu fikirlerde bütünüyle İslâm akidesine bağlı kalmışlar; başta Allah inancı olmak üzere, insanlara imanın önemini ve kelime-i tevhidi hatırlatmışlardır. Ancak itikâdî ilkeler söz konusu olduğunda özellikle uhrevî konulara özel bir vurgu yaptıkları, cennet ve cehennem konuları hakkında yazdıkları eserlerinde dile getirdikleri görülmektedir. Kaza ve Kader, âhiret konusu, kimsenin inkâr edemeyeceği bir hakikat olması hasebiyle de insanların her türlü günahlardan uzak durmaları temin edilmek istenmiştir.

Hanefî ve Mâtürîdî çizgi konusunda şimdiye kadar yapılan araştırmalar yeterli olmamakla beraber, belli bir aşamaya gelmiş bulunmaktadır. Bu araştırmalarda gelinen son noktayı ortaya koymak ve bu konuyla ilgili Türkiye'deki eksikliği doldurmak amacıyla bir tez çalışmasını yapmayı düşündüm. Tez yazma aşamasında geçmişten günümüze kazak ve rus dillerinde yazılan oldukça kıymetli bazı eser ve araştırmaları Türkçeye çevirerek, müelliflerin görüş ve düşüncelerini ortaya koymaya çalıştım. Bununla beraber her çalışmada olduğu gibi bu çalışmadaki birtakım eksikliklerin de anlayışla karşılanacağını arz ediyorum.

Çalışmak bizden, başarı Allah'tandır.

KAYNAKÇA

- ABDİROV, M.J, *Zavoevaniye Kazahstana Tsarskoy Rossiyey*, Astana, 2000.
- AHİNJANOV, M, AHMETOV Z, BEKHOJİN, H., SAYKİYEV, H., SİLÇENKO, M., SMİRNOVA, N., *Jizn I tvorçestva Abaya*, Alma- Ata 1954.
- AKIMHANOV, Askar, *Abu Mansur Al- Maturidi iman meselelerine katıştı ustanımı*, Almatı, 2016.
- ALİBAYEV, Magjan, *İslam v sovetskom Kazahstane: strategiya vijivaniya*, Astana, 2015.
- ARAPOV, D. Y., *İslam I sovetskoye gosudarstvo (1944-1990)*, Sbornik dokumentov, vıpusk 3, 2011.
- ARTIKBAYEV, J. O., *Kazakistan Tarihi*, Astana, 2004.
- ARUÇI, Muhammed, “Ülü’l-Azm” *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 42, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 294-295.
- AUEZOV, Muhtar, *Şıgarmalarının elu tomдық jinagı*, Almatı, Jıbek Jolı, 2004,
- BAİTENOVA, N. J, *Din jane Koğam*, Almatı, 2014.
- BASİLOV, V. N, *Kult svyatıh v islame*, Moskva, 1975
- BEKMAHANOV, E, *Kazahstan v 20-40 godı XIX veka*, Alma-ata, 1992.
- BARTHOLD V.V, *Moğol İstilasına kadar Türikistan* (haz. H. Dursun Yıldız), Ankara, 1990.
- BATTALULI, Rizabek, *Akida Sabaktarı*, Almatı, 2012.
- BAYMURATOVA, A, *Vozvraşenniye imena Jusupbek Aymautov, Ahmet Baytursinov, Mirjakıp Dulatov, Magjan Jumabayev, Şakarim Kudayberdiyev*, Almatı, 1994.
- BERDALİYEV, İsatay, *Saduakas Gilmani Teris ağımdarga toytarı berudeğı adis-tasilderi*, Astana, 2016.

- DERBİSALİ, Şeyh Absattar Haji, *Hibatalla at- Tarazi i ego duhovnoye naslediye*, Dayk-press yay, Almatı, 2011.
- DERBİSALİ, Şeyh Absattar Haji, *Bız ustanatın jol*, Almatı, 2012.
- EBU HANİFE, *Fıkhu'l-Ekber*, (çev. Mustafa. Öz), İmam Aza'mın Beş Eseri, İstanbul,2009.
- ERNAZAROV, J., *Osobennosti pogrebalno-pominalnoy obryadnosti kazahov Zapadnogo Kazahstana, Obıçai i obryadı v prošlom i nastoyaşem*, Almatı, 2001.
- ESTEMİROV, Muhamedjan, *Gibratnama*, Azaiyat yay, Şımkeynt, 2013.
- GEORGİY, Kan, *Kazakistan tarihi*, Almatı, Almatı kitapbaspası, 2011.
- GÖLÇÜK, Şerafetdin, TOPRAK, Suleyman, *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler*, Konya, 2016.
- GÖLÇÜK, Şerafeddin, *Kelam açısından İnsan ve Fiilleri (Bâkılânî'de İnsanın fiilleri Anlayışı)*, İstanbul, Kayıhan Yay., 1979.
- HALİD, A, *İslam posle kommunizma: Religiya I politika v Tsentralnoy Azii*, Moskova, 2010.
- HANİFİ, Özcan, *Matüridi'de Bilgi Problemi*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul,1998.
- İSAEVA, Meyramgul, *Kazakistan Dini Topluluğu Araştırma*, Almatı, 2015.
- İSAEVA, Meyramgul, *Kazakstandağı Dini Birlestikyerdi Taldau*, Almatı, 2015.
- İSAULI, Muhitdin, JOLDIBAYULI, Kayrat, *İslam İlmihali*, Almatı, 2010.
- JANAYDAROV, O. K., *İllyustrirovannaya istoriya Kazahstana*, Almatı, 2005.
- KABIŞULI Gabbas, *Şakarim i Kayum Spleteniye sudeb*, Astana, Foliant, 2009.
- KADIRBAYEV, A. Ş, *Za predelami Velikoy stepi*, Almatı, 1997.
- KAJI ORAZ, Serikbay, *İslam v velikoy stepi*, Astana, 2018.

- KALMAHAN, Erjan, *Maturidi akidası abu Hanifa ılmının Jalgası*, Almatı, 2014.
- KAZAKİSTAN Cumhuriyeti Anayasası, Almatı, 2008.
- KAZAKİSTAN Din İster Agenttığı, *Din jane kazırgı zaman II*, Astana, 2014.
- KAZAKHSTAN Musılmandarının Tugırnaması, Astana, 2015.
- KILAVUZ, A. Saim, *Anahatlariyla İslam Akaidi ve Kelam 'a Giriş*, Ensar Yay, İstanbul, 2014.
- KILAVUZ, A. Saim, *İmân Küfür Sınırı Tekfir meslesi*, Marifet yay, İstanbul, 2016.
- KOZIBAYEV, Manaş, *Kazakistan Tarihi*, Almatı, Daur baspası, 1994.
- KUNANBAYULI, Abay, *Slova Nazidaniya*.
- KUTLU, Sönmez, *İmam Maturidi ve Maturidilik, Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi*, Ankara, 2006.
- KUZEMBAYULI, Amanjol, ERKİN Abil, *İstoriya Kazahstana*, Kostanay, 2006.
- KRİVETS, E. A, *İslam v Tsentralnoy Azii*, Moskova, lenom, 1999.
- LİÇNOSTNIY, oblik musulmanina, Astana, 2015.
- MAHAT, Abdusamat, *İmandılık negızderı*, Almatı, 2002.
- MALGAJULI, Erjan, *Dın men Dastur*, KMDİB yay, Almatı, 2013.
- MASANOV, Nurbolat, ABILHOJİNJ Julduzbek, EROFEEVA İrina, ALEKSEENKO, Aleksandr, BARATOVA, Galina, *İstoriya Kazahstana: Narodı i Kulturu*, Almatı, 2000.
- MEKEJANOV, B, *Kazakstanda İslam dınının damı jagdayındağı kerı ağımdar meseleleri, İmam Azam Ebu Hanife mazhabı jane kazırgı zaman*, Almatı, 2009.
- MENDİKULOVA, G, *İstorişeskiye sudbı kazahskoy diasporı. Proishojdeniye I Razvitiye*, Almatı, Gılm yay, 1997.

- MİTROPOLSKAYA, T.B, *İz istorii semireçenskogo kazaçestva*, Almatı, 1997.
- MUMİNOV, Ashırbek, *Hanafitskiy mazhab v istorii Tsentral'noy Azii*, Almatı, 2015.
- NAUMKİN, V.V, *İslam i musulmane: kultura I politika*, Moskva, 2008.
- NAZARBAEV, Nursultan, *V potoke istorii*, Almatı, 1993.
- NAZARBAEV, Nursultan, *Pyat let nezavisimosti*, Almatı, 1996.
- NAZARBAEV, Nursultan, *Politika mira i soglasiya*, Astana, 2008.
- NÛREDDİN es-Sabuni, *Mâturîdiyye akaidi*, Trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul, 2016.
- NURGALİYEVA, A. M, *Oçerki po istorii islama v Kazahstana*, Almatı, 2005.
- NURTAZİNA, Nazira, *Narodı Turkestana: Problemi İslama, İntegratsiy, Modernizatsiy i Dekolonizatsiy, (na rubeje XIX-XX)*, Kazak Üniversitesi, Almatı, 2008.
- OLEŞUK, F. O, *Reaktsionnoy roli musulmanskogo duhovenstva*, Alma-Ata, 1993.
- ONGAROVA, Erşat, *Kazak medeniyeti jane İslam kundılıktarı*, Almatı, 2013.
- Pezdevî, İmam Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim, *Usulü'd-din*, (thk. Hans Peter Linss), Kahire, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003.
- PLATFORMA *musulman Kazahstana*, Astana, 2015.
- SEYTBEKOV, Smayıl, *İman negızderi*, 2011.
- SİLÇENKO, M. S., *Abay oçerki jizni i tvorçestva*, Alma-Ata, 1945.
- SULTANBEKOV, Murat, *Kazah v zerkalnom otrajenii, stih i poemı*, Semey, 2008.
- SULTANGALİYEVA, G. K, *İslam v Kazahstane: istoriya, etiçnost i obşestvo*, Almatı, 1998.
- SULTANGALİYEVA, A. K, *Vozvraşeniye islama v Kazahstan*, Almatı.
- ŞAHİN, M. Süreyya, “Cennet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 7, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 374-75.

UTEBAYEVA, Dinara, *Kazakistan'da Misyonerlik*, (Doktora tezi) Almatı, Kazak Ulttık Üniversitesi, 2017.

TAGANULI, Naurızbay, *Umit saulesi*, Almatı, 2013.

TINIÇPAYEV, M., *İstoriya Kazahstana*, Almatı.

TOPALOĞLU, Bekir *Kitabü't-Tevhid –Açıklamalı Tercüme- Ebü Mansur el-Manuridi*, Ankara, İslam yayınları, 2016.

TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*, Damla yay, İstanbul, 2016.

TOPALOĞLU, Bekir, ‘‘Cehennem’’, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 7, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 227-232.

TOPALOĞLU, Bekir, ‘‘Cennet’’, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 7, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 376-385.

YA, Ro'y, *İslam in The Soviet Union, From the Second World War to Gorbachev*, London: Hurst & Company, 2000.

YAVUZ, S. Yusuf. ‘‘Kader’’, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 24, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 343-346.

YUSUF Muhammed, *İslam Akidiliri*, Mir yay, Almatı.

YÜCEDOĞRU, Tevfik, *Din, İman ve İslama dair*, Emin yay. Bursa, 2012.

WEB KAYNAKLAR

https://www.muftyat.kz/static/libs/pdfjs/web/viewer.html?file=/media/muftyat/858576_1425976608.pdf

https://www.muftyat.kz/static/libs/pdfjs/web/viewer.html?file=/media/muftyat/88384_1424695568.pdf

<https://www.muftyat.kz/kk/book/28709/>